REAYA VE KÖYLÜ

HÜSEYİN AVNİ ŞANDA

REAYA VE KÖYLÜ

Hüseyin Avni Şanda

HABORA KİTABEVİ YAYINLARI: 75

Bu kitap 1970 yılında ASYA Matbaasında dizilmiş,
FONO Matbaasında basılmıştır.

Hüseyin Avni Şanda

REAYA VE KÖYLÜ

HABORA KİTABEVİ

Nuruosmaniye Cd. Atasaray 106
Cağaloğlu — İSTANBUL

ÖNSÖZ

1941 yılında yayınlanan bu küçük kitabımıza, şu adı koymak isterdik: «Feodalite Reayası, Köylü Tiplerine Nasıl Geçmişti?» Bu kadar uzun bir kitap adı olamayacağına göre, ona: «Reaya ve Köylü» diye kısaca bir ad koyduk.

Kitap yayınlandığı zaman, «Reaya»nın hangi anlama geldiğini soranlara raslamıştık. Bunların hakları vardı. Zira bu terim, Tanzimattan sonra, Osmanlı İmparatorluğu uygurluğunda bulunan hıristiyanlar için kullanılan bir terimdi. Son yıllarda, bu konulara dair o kadar çok araştırmalar yapılmıştır ki, «Reaya»nın hangi anlama geldiğini bugün anlamayan kimse kalmadığını sanıyoruz. Böyle iken, bu terimler etrafında, etimolojik bilgi vermek ihtiyacını da duyuyoruz:

Reaya:

Sözlüklerdeki bilgilere göre, Arapça bir kelime olan reaya, «Raiyye» kelimesinin çoğul şeklidir. Bunların yaptıkları işlere, «Raiyyetlik» denilmektedir. «Raiyye» ise, bir hükümdarın, bir beyin hükmüne bağlı ve onun idare ettiği halk yığınları anlamına gelmektedir. «Raai», meralarda, yani otlak yerlerde hayvan sürülerini güden çobanlara denilmekteydi.

Reaya ve raiyyetlik, sözlüklerdeki anlamlarının dışında olmak üzere, bir başkası tarafından, tarım

işlerinde çalıştırılan kimseler için kullanılan sosyal terimler haline girmişti. Toprak işlerine ait zaman zaman duyulan ihtiyaçlar karşısında, Osmanlı Kanunnamelerine eklenen yeni hükümlerde, fermanlarda ,kadı ilamlarında, fetvalarda ve bunlara benzer tarihi belgelerde, reayanın, toprağa bağlandırılmış «Tarım Ehli» olduğu, açık bir surette anlaşılmaktadır.

1955 yılında, devletin islahına ait bir eser yazan (1) Akhisarlı Hasan Kâfi efendi, bunlara «ehl-i Ziraat» demekte, ekip diken ve ürün yetiştiren kimseler olduğunu belirttikten sonra, o zaman bu sınıfın reaya diye maruf olduğunu söylemektedir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Vezir-i Âzam olan Lütfü paşa, «Âsafname» adındaki eserinde, (2) «Reaya»nın, raiyyetlikten ayrılarak, sipahi yazılmasına izin verilmemeli.» diyor. Zira, reaya sipahi beyine bağlı olarak, yerinde kalan ve yer değiştirme serbestisinden mahrum olan bir kimse idi. Ahmet Vefik Paşa, o zamanın bilim ve devlet adamlarının görüşlerini göz önünde tutarak, «Lehçe-i Osmani» de, reayayı şu suretle tarif ediyor: «At ve kılıç kullanmaya salih olmayan kimse...» Bizce, bu tarif, reayanın sosyal durumunu yeter derecede karakterize etmektedir.

Köylü:

Raiyyetlik, feodal düzenin bir kurunu olmak itibariyle, onunla birlikte çöküp gitmiş, zamanın

---

(1) Akhisarlı Hasan Kâfi'nin «Usul-ü Hikem Fi Nizam-ül Âlem» eserinden, «Türkiye Ziraat Tarihine Bakış «adlı kitaba, aktarılan parçadan.

(2) Asafname. Lütfü Paşa (Ali Emiri efendinin bir ön sözü olan Amedi Matbaası baskısı) Yıl: 1910

şartlarına uyarak, tip değişiklikleri göstermiştir. Bu bakımdan «KÖYLÜ» kelimesinin sosyal bir terim olarak meydana çıkması, Türkiye'de, kapitalist ekonominin geliştiği zamanlara rastlamaktadır. Böyle olmakla beraber eski resmi kayıtlarda, «Köy»e Arapça karşılığı olan «Karye», köylerde oturanlara, «Kurra Ahalisi», ve kasabalarda oturanlara da, «Kasabat Ahalisi» denilmekteydi. 1858 yılında yürürlüğe giren ve o zaman için bir reform sayılan arazi kanununda da, bu eski kayıtlara raslıyoruz. Bu terimler, resmi dilde uzun bir süre kullanılmış. Cumhuriyet devrine kadar sürmüştür.

Zamanla halkın anlayamadığı bu ağır, resmi dilin dışında, birçok Türkçe kelimeler gibi, «Köy, Köylüler, Köyler» gibi kelimelerin, daha ziyade gazetelerde kullanılarak, yaygın bir hale geldiği görülmüştür. Örneğin: 1862 yılında, Tuna ilinde, memleket sandıkları kurulurken, bunun gerekçesinden söz eden gazetelerde «Köylüler» diye Türkçe tabirler kullanılmıştır. Bundan sonraki tarihlerde, Ziya Paşa'nın Arz-u Hali ile, Suphi Paşa'nın Âşar hakkındaki layihasında, «Zavallı köylüler» tabirini görmekteyiz. Namık Kemal da bu konulara ait yazdığı yazılarda, «köylünün» mürabahacıların elinden kurtarılmasını istiyordu.

«Köylü» terimi genel olarak, köyle ilgisi olan bütün tipleri çevresinde toplayan bir deyimdi. Oysa, bu çevreye girenlerin arasında, çeşitli farklarla birbirlerinden ayrılanları görüyoruz. Bu farklılaşmalar ve tabakalaşmalar hakkında, «Türkiye'de Ziraat İşçileri» (3) adındaki bir araştırma eserinde,

---

(3) Türkiye'de Ziraat İşçileri. Yıl: 1948. Sahife: 22. Dr. Cemil Çalgüner.

bu konulardan söz edilirken, Kapitalist Gelişmenin bir icabı olarak, Türkiye'de de Ziraat işçileri sınıfının meydana geldiği, ileri sürülmektedir. Yazara göre, yıllık süre ile, yahut bir mevsim için tutulan tarım işçilerine verilen adlar şunlardır: Tutma, azap, bekâr, beylik, yanaşma, ırgat, çiftçi... Bunlardan başka, rençber, kiracı, ortakçı, uşak, ev uşağı gibi adlar altında çeşitli işçiler bulunmaktadır.

Yukarıda gösterilen kaynağa göre, «Çiftçi»nin, bir başkası hesabına çalışan bir kimse olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Bilindiği gibi, dilimizde, «Köylü ve Çiftçi» deyimleri, çok defa bir arada kullanılmaktadır. Bundan da anlaşılıyor ki, Çiftçi kendisini tamamiyle tarım işlerine vermiş bir kimsedir.

Köylü Anlamı:

Ön sözümüzün bu bölümüne, etimolojik incelemelere ve bu incelemeleri daha belirli bir hale sokabilecek bilgilere ayırmış bulunduk. Buna ait bahisleri yeterli bularak, bu konunun dışına çıkmak ihtiyacında kalıyoruz.

Yukarıda yazıldığı gibi, tarlada çalışan insanlara, ister ırgat, ister köylü denilsin, köyle şehir arasındaki uçurum farkı, bir türlü kapanmış değildir. Eski bir deyimle, «kurra ahalisi» kasaba ahalisine yabancıdır. Köylü ile şehirli, birbirini tanımayan kimselerdir. Her iki taraf, karşı tarafı, kaba ve ağır tariflerle karakterize etmektedir. Yakup Kadri, Millî Mücadele'nin başında, İç Anadolu'ya ait görgülerini bir romanında anlatırken, köylülerin, şehirliyi, «yaban» diye bir kelime ile belirttiklerini yazmaktadır. Öte yandan, şehirde oturanlar ise, köylüleri,

«Tabanı yarık köylü, kaba köylü» diye anarlardı.

Şehirle köy, bu kadar sert çizgilerle birbirinden ayırt edildiği halde, zamanın devlet adamları, gelir sağlamak bakımından, köyle ilgilenmekten kendilerini alamıyorlardı. Bilindiği gibi, devletin en büyük gelir kaynağı olan âşar vergisi, köylerden toplanmaktaydı. 1882 yılında İstanbul'da çıkan Ziraat Gazetesinde, (4) âşar vergisini birkaç misli artırmak için, tarım işlerinin gelişmeye muhtaç olduğu ileri sürülmekteydi. Zira, âşar vergisi, yabancı ülkelerden borç para almak için, karşılık olarak gösterilen en önemli bir kaynaktı. Bu bakımdan, o günün köy politikası, köylünün daha fazla enerji sarfetmesini güdüyordu. Ortada değişen bir şey yoktu. Tanzimattan önce de, «İrad-i Padişahi azalır» diye riayyete yüz vermemek ve onun, sipahi beyinin hükmü altında çok çalışmasını sağlamak gerekiyordu. Tanzimattan sonra, çeşitli islâhat hareketleri yapılmış, kanun karşısında eşitlik hakları ilân edilmiş, fakat köylü durumunda, bir değişiklik olmamıştı.

Bu düşüncelere karşılık, İstanbul'da çıkan Tercüman-ı Hakikat (5) gazetesinde deniliyor ki; «Ülkemizin ahvalini bilmeyenler, tarım işlerinin ilerlemesini, köylü fukarasından bekliyorlar. Oysa bu biçareler, tefeci denilen sermaye sahibi bir adamdan aldıkları beş on kuruşun faizinin faizi altında ezilip kalmışlardır.»

1908 Meşrutiyet İnkılâbı:

Her küçük burjuva inkılâbında olduğu gibi, İttihat ve Terakki partisi de 23 Temmuz 1908 yılında,

(4) Ziraat Gazetesi. Yıl: 1882. Sahife: 81.

(5) Tercüman-ı Hakikat Gazetesi. Yıl: 1882. 24 Ağustos.

zengin bir köylü literatürü ile iktidara gelmişti. O günün köylü politikasına göre, köylüyü derebeylerin ve onların kalıntıları olan ağaların, eşrafın elinden kurtarmak şarttı. Oysa, Osmanlı İmparatorluğu'nun, sosyal bakımdan çeşitli fark gösteren ülkelerinde, köylü sorunları, her yerin özelliğine göre bir şekil almıştı. Bu bakımdan, bir köylü politikası gütmek, çözümü zor problemlerle uğraşmak demekti. Örneğin: Sahil şehirlerinden uzak bölgelerde, ağalara sığınmış ve boğaz tokluğuna çalışan ırgatlar olduğu gibi, kapitalist ekonominin geliştiği tarım bölgelerinde, ücretle çalışan işçiler de bulunuyordu. Köyle piyasa arasındaki ilişkileri daha sistemli bir hale sokmak, boğaz tokluğuna çalışan kimseleri, ağaların baskısından çıkarmak ve onları bağımsız bir hale getirmek gerekiyordu.

Partinin idealist idare âmirleri, bulundukları illerde, bu yönden harekete geçmişlerdi. Örneğin: Halep valisi Hüseyin Kâzım bey, Halep ahalisine karşı çıkardığı bir beyannamede, eşraf ve ağalar hakkında sert bir dil kullanmış ve onların zorbalığına son verileceğini açıklamıştı. Bu beyanname, her tarafta bir tepki yaratmıştı. İstanbul'da çıkan «Avvam Gazetesi» beyannameyi yayınladığı için, Anadolu ve Rumeli'deki okuyucularından birçok tebrik mektubu (6) almıştı. O sırada İstanbul'da çıkan «Köylü Gazetesi» de, Anadolu ve Rumeli eşrafı aleyhine bir kampanya açmış bulunuyordu. O günün basınında, ağalar ve müstebitler ile eski devrin devlet adamları aleyhinde çeşitli yazılara rastlanmaktadır. Bunların arasında, köylüye karşı bir yakınlaşma ve sevgi

(6) İstanbul'da çıkan «Avvam Gazetesi», yıl: 1910. 23 Ekim.

hisleriyle dolu yazılar da bulunmaktaydı. Fakir ve zavallı köylüleri sevmek, o günün edebiyatında da yer almıştır. Politik çevrelerde Türk şairi diye gösterilen Mehmet Emin Yurdakul, şiirlerinin çoğunu, «çalışkan Türk köylülerine» ayırmıştı. Öte yandan, İbrahim Alaeddin ise, o günün çocuklarına köylüyü sevdirecek şiirler yazmıştı. Bunlardan birinde, mutlu köylülerin, kuşlarla beraber uyandıklarını, o zümrüt ovalarda gürültüsüz bir yaşayış içinde bulunduklarını anlatmaktaydı.

Problem Çözülmemişti:

Yukarıda sözünü ettiğimiz şiirler, romantik köy edebiyatına ait örnekler olmaktan ileri gidememişti. Gerçekler, böyle değildi. Kendisinden çok bahsedilen zavallı küçük toprak sahibi köylüler için hiç bir problem çözülmüş değildi. Ağalar ve eşraf aleyhindeki beyannameler, bunlara ait yazılar, köylüyü bir kuş gibi sevimli gösteren şiirler, İttihat ve Terakki kulüplerinde halka verilen nutuklar, ekonomik bakımdan pratik bir fayda sağlamamıştı.

O sırada, «Tanin» Gazetesi için, Anadolu'da dolaşan bir yazar, (Ahmet Şerif bey) köylerde neler olup bittiğini inceleyerek, acı gerçeklere değinmişti. Yalvaç'ta bir köylü, kendisine şunları anlatmıştı: «Hürriyyet, (7) şimdiye kadar bizim işittiğimiz bir lâf değildi. Fakat bize söylenenden anlıyoruz ki, bu iyi bir şeydir. Artık her şeyin düzeleceğini, vergilerin doğruluk ve güzellikle tahsil edileceğini, köydeki kanlı katil ve hırsızların terbiye olacağını, aske-

(7) Anadolu'da Tanin. Yıl: 1909. Sahife: 47, Ahmet Şerif.

re giden çocuklarımızın, yıllarca aç ve çıplak beklettirilmeyerek, zamanında teskerelerinin verileceğini, memurların istedikleri gibi iş görmeyeceklerini, her şeyin değişeceğini sanmıştık. Hâlâ bir şey olmadı.»

Yalvaç'tan Tanin Gazetesine gönderilen bu mektupta, köyde mülkiyet meselesinin pek karışık bir problem olduğunu, bir tarlanın üç beş kişi elinde tapu senedi bulunduğunu, bu yüzden her gün kavgalar çıktığını, mahkemelerin bu işi halledemediğini, vergi dairesinin ise, kimi eline geçirirse, ondan vergi tahsil ettiğini yazmakta, tohum bulamayan köylülerin, ağalardan ağır şartlarla tohum bulduklarından bahsetmektedir.

Problem Çözülebilir miydi?

İttihat ve Terakki Partisi iktidara gelir gelmez, ödenmesi çok zor olan ağır borçlarla karşılaşmıştı. İlk iş olarak Osmanlı Bankası'ndan 4.408.000 lira borç para alındı. Osmanlı Borçları tarihinde görüldüğü gibi, bu gibi borçlara karşılık, en güvenilir kaynak, mültezimlerin köylülerden topladıkları âşar vergisiydi. Bu ilk borçlanma ile, yıllardanberi hükumetten alacağı olan yerli ve yabancı müteahhitlerin tacirlerin hesabı kapatılmıştı. Bütçede denge sağlamak için, dış borçlanmalar devam etmiş, âşar vergisi her zaman, bunlara karşı bir kaynak olarak gösterilmiştir. Bu zaruret karşısında, bir zamanlar Namık Kemal'in bahsettiği «âşâr belâsı»nı ortadan kaldırmak mümkün olamamıştır.

Birinci Dünya Savaşında:

Yukarıdaki bölümlerde, yeteri derecede belirttiğimiz gibi, Meşrutiyet Inkılâbı, yoksun köylüye eli-

ni uzatmamıştı. Böyle olmakla beraber, köyün ileri gelenleriyle, piyasa arasında bağlantılar artmış ve bunun sonucu olarak, köyde bir sermaye birikmesi hasıl olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce de, köyde bir sermaye hareketi vardı. Fakat Birinci Dünya Savaşı, köydeki bu ekonomik gelişmelerin hızını bir kat daha artırmış bulunuyordu. Bunun nedenleri şu noktalar etrafında toplanmaktadır:

1914 Savaşı başlar başlamaz, Türkiye'nin her tarafında, belli başlı ihtiyaç maddelerinin fiyatı, birdenbire yükselmişti. Şeker, petrol, bunların başında yer almaktaydılar. İstanbul piyasasında ise, buğday unu fiyatları, alabildiğine yükselmişti. Savaş yüzünden, deniz ticareti yolları kapandığı için, Odesa'dan ve Marsilya'dan un ithaline imkân kalmamıştı. Bu durum karşısında, büyük şehirlerin yiyecek ihtiyacını karşılamak için, Anadolu'nun üretim kaynaklarından yararlanmak gerekiyordu. Netekim, kısa bir süre sonra, Konya, Afyonkarahisar, Eskişehir gibi üretim bölgelerine doğru istekler kaydığı için, bu gibi yerlerde, küçük mahalli bankalar ve zahire şirketleri de kurulmuştu. Örneğin: Konya'nın Ilgın kasabasında meydana gelen «Uyanık Köylüler Şirketi» gibi.

O zamanki gazete ve dergilerde, köylerde ve küçük kasabalarda hasıl olan sermaye birikmesi sonucunda, köy bakkallarının ve küçük tacirlerin, büyük piyasa merkezlerine göç ettiklerinden söz edilmektedir. Bu konudan bahseden bir dergi, (8) para kazanan köylülerin, şehre göç etmesiyle, köylerin boşalacağından endişe etmiştir. Bu suretle, köyden

(8) «Ticaret-i Umumiye dergisi.» Yıl: 1918. Sayı: 39.

şehre göç meselesi, Birinci Dünya Savaşı'nda da, iktisadi çevreleri ilgilendiren bir mesele idi.

Hangi Köylü?

Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı'nda da, grafikler, fiyatların sürekli bir surette yükseldiğini gösteriyordu. Buna karşı koymak ve fiyatları dondurmak gibi geçen savaşda denenen tedbirler, hiç bir fayda vermemişti. Piyasanın normal fiyat kanunları, her türlü müdahalelere rağmen hükmünü yerine getirmişti. Bu umumi fiyat konjonktürü içinde, buğday fiyatlarının da ilerleme kaydetmesi, üretim bölgelerindeki büyük küçük toprak sahibi köylüler arasında etkisini göstermişti. Söz konusu olan bu köylülerin, satın alma gücü artmış, şehirlerde göze batacak derecede para harcamaya başlamışlardı. Bu olay, günün konusu haline girmiş, «Köylü zengin oldu» şeklinde, gazetelerde çeşitli haber ve yorumlara başlanmıştır. Bunların arasında, köylüye öğütler de yapılmış, kazandığı parayı har vurup savurmaması, tavsiye edilmiştir. Bu gibi sözlerle «saf köylülere» akıl öğretmek ve onları doğru yola sevk etmek imkânları aranmıştır.

Buna ait görüşler, politik çevrelere de yayılmıştı. Örneğin: 1942 yılının aralık ayında (9) İzmir'in il parti kongresinde (Halk Partisi), günün aktüel konusu haline gelen zengin köylüler sorunu da, gündemde yeralmış bulunuyordu. Kongrede söz alan bazı üyeler, köylülerin israfından söz etmiş, bunu önlemek için, hükûmet nezdinde teşebbüse geçilerek tedbirler alınmasını istemişti. Kongrenin dilek-

(9) Yeni Asır Gazetesi. Yıl: 1942, 11 aralık.

ler bölümünde, buna ait beliren fikirleri şu noktalar üzerinde toplayabiliriz:

1) Köy kanunu ile idare edilen yerlerde, rakı satışı yasak edilmişti. Biz o zaman bu olayı alkışlamıştık. Zira, köylüyü bu afetten kurtarmak gerekiyordu. Oysa, rakı yasağı gevşemiş bulunmaktadır. Meselâ: Pınarbaşı köyü İzmir'in bir sayfiyesi olarak kabul edilmiş, burada içki satışına izin verilmiştir. Bu gibi olayları önlemek zorundayız.

2) Barlar birer uçurum haline girmiş bulunmaktadır. Gazinolar, içkili lokantalar, geceleri saat on birde kapanacak yerde, son aylarda, saat iki buçuğa kadar açık bulundurulmktadır. Köylüler, bu gibi yerlerde, ellerine geçen parayı yiyip bitirmektedirler.

Üyeler, köylünün aşırı derecede tüketim yaptığından bahsetmekteydi. Kongre dışında, şehirlere yayılan söylentilerde, bir alay konusu olan köylü hakkında, çeşitli fıkralara da rastlamak kabildir. Örneğin: Bir köylü, bir eğlence yerinde sert içki bulamayınca, büfede sıra sıra dizilmiş olan çeşitli renkteki likör şişelerini görmüş, bunu vermeyen garsonla kavga etmiştir. Buna benzer söylentilerin ne dereceye kadar doğru olduğunu tevsik etmeye gayret edecek değiliz. Bütün bunların, köyle şehir arasındaki farktan ileri geldiği, bir kısım şehirlilerin, köylüyü görgüsüz bir insan olarak telâkki ettiği, bu suretle bir daha meydana çıkmaktadır.

Yoksul Köylü:

1942 yılındaki köylü sorunlarının, ortaya konuş şekline uyacak olursak, köye giren paranın bütün köylülere ait olduğu sonucuna varabiliriz! Bu kadar

saf olan bir düşünceye şaşmamak kabil değildir? Oysa ki, bir kısım yazarlar, politikacılar, basma kalıp hale giren ve köylüyü bütün olarak gösteren bu sözleri, birbirlerine tekrar etmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Böylece köylü meselesi, bir alay konusu olarak uzun bir süre sürmüştü. Başbakan Saraçoğlu, (11 Kasım 1942 günü) büyük Millet Meclisinde verdiği bir nutukta, köylü kazancının çok görülmemesine işaret etmiş ve köylü aleyhindeki kampanyaya son vermişti. İkinci Dünya Savaşının şartlarından yararlanan o günkü otoriter idarenin başbakanı, böyle söyleyince, köylüye ait çeşitli görüşler derhal bir kalıba girmiş, yazarların çoğu, nutukta belirtilen, sınırların ötesine geçememişti. Örneğin: Halkevlerinin organı olan Ülkü dergisinde, (10) yazılan yarı siyasi yarı edebi bir yazıda, «Köylü bolca alış veriş ediyorsa, bundan memnun olmalıyız» denilmektedir.

Acaba yüksek fiyat konjonktürünün nimetlerinden hangi köylü yararlanmıştı? Üzerinde durulması gereken nokta, buydu. Saraçoğlu'nun nutkunda da, bu kapalı görünen sorun aydınlatılmış değildi. Öyle anlaşılıyor ki, o zamanın köy ekonomisini bilenler ve bilmiyenler, söze karışmış, bir kısım aydınlar da, kafalarında hayal ettikleri köy ve köylüye göre fikirler yürüterek, subjektif hükümlere saplanmışlardır. En sonunda köylü sorunları bu dalgalar arasında, çözümü zor bir şekle sokulup gitmişltir.

Oysa, o zamanki köylü sorunlarını gerçeklere dayanarak görebilmek, o kadar da zor bir iş değildi. Yukarıda, bahis konusu yazıların etrafa yayıldığı

---

(10) Ülkü dergisi. Yıl: 1942. 16 kasım sayısı. Ahmet Kutsı Tecer'in «Köylü» adlı yazısından.

ve tartışmalara sebebiyet verdiği bir sırada, köyde geçinemeyen yoksun köylüler de, bulundukları yerden şehre göç ediyorlardı. Geçinmek için şehrin yolunu tutan bu işsizleri göz önüne getirmek, gerçeğe yakın bir hüküm vermeye yetebilirdi. Bu köylüler, diğer köylülerden kopmuş ve ayrılmış kimselerdi. Onların sorunlarıyla da bir ilgileri kalmamıştı. Şehirde bir iş aramak, onlar için en önemli bir meseleydi.

Her halde sözünü ettiğimiz bu işsiz köylüler arasında, okuma yazma bilenler, şehre vardıkları zaman, köylünün zengin olduğunu gazetelerden öğrenmişler, acı acı gülmüşlerdi. Gerçek olan buydu..

Uzun Sözün Kısası:

Yukarıda yazdığımız gibi, bir parti kongresinde, o partinin ileri gelenleri (Köylerde bağları, arazisi ve şehirde emlâki olanlar) köylünün tüketim sistemine ve onun özelliklerine karışmak yetkisini kendilerinde gören kişilerdi. Sanki köylüler, derebeyliğin ve onun kalıntısının sürüp gittiği zamanlarda olduğu gibi, kendilerinin vesayeti altında bulunuyordu. Bu zihniyetin hâkim olduğu bir partide, toprak reformunu gerçekleştirmek ne dereceye kadar kabil olabilirdi?

Temel konumuzun sınırlarını aşmamak için, bu gibi aktüel konulara değinmek istemiyoruz. Biz, burada bu günün köylü sorunlarını anlamak için, dünün köylü sorunlarına ait tarihi araştırmalarımızı sayın okuyucularımıza sunmayı faydalı buluyoruz.

H. Avni ŞANDA

İSTANBUL, ESENTEPE
GAZETECİLER SİTESİ, 1970

GİRİŞ

Her şeyden önce feodalizmin ne olduğunu, genel bir surette açıklamayı yararlı buluyoruz.

Feodalizm, toprak esareti ile kapitalizm arasında bir yer alan sosyal ve ekonomik bir kuruluştur.

Feodalizmin ekonomik esaslarını, feodalin çiftliğinden ve malikânesinden teşekkül eden feodal mülkiyeti ile, feodal mülkiyetine bağlı irili ufaklı küçük köylü mülkiyeti meydana getirir.

Feodalizmde gerçek üreticilerle (köylülerle) sömürücü feodallar arasındaki sosyal ilişkiler, köylülerin ürettikleri fazla ürün vasıtasile sağlanır. Bu fazla ürün, feodalizmin gelişim derecesine göre muhtelif şekiller ve neviler göstermiştir.

Feodalizmde başlıca üretim vasıtası olan toprak, büyük feodalların mülkiyetidir. Başlıca üretici sınıf ise, hukuken üretim aracı (yani toprak) üzerinde herhangi bir mülkiyeti olmıyan ve derebeyinin toprağı üzerinde yaşıyan başka köylülerdir.

Feodalizmde üretici köylülerin üretikleri fazla ürün, doğal olarak (ayniyat halinde) derebeyine gelir. İşte feodalizmin doğal bünye ve niteliği bununla açıklanır.

Feodalca üretim ilişkilerinde, feodale ait olan toprak, iki kısımdan oluşur. Toprağın büyük kısmı feodalin elinde ve mülkiyetindedir. Diğer küçük bir kısmı ise, köylünün işletmesindedir. Yani toprak gene derebeyinin mülkiyetindedir; fakat köylü tara-

fından ekilip biçilmektedir. Bunun dışında, her köylü ailesinin, ayrıca kendisine ait olan bir toprak parçacığı da vardır.

Bir toprak kümesinin, feodalizm koşullarındaki serbest bir köylüden farkı şudur: «Toprak kümesinin kendi mülkiyeti olan herhangi bir ekonomisi yoktur. Halbuki feodalizm sistemindeki bir köylünün, kendi üretim araçlariyle ekip biçtiği, kendisine ait bir ekonomisi vardır. Feodalizmde köylü, yılın belli bir kısmında derebeyinin toprağında, derebey hesabına Angarya çalışmaya ve kendisine ait ürünün bir kısmını da derebeyine vermiye zorunludur.

Feodalizmde ürünler değiştirme için değil; zati üretim için üretilir. Bu suretle feodalizmde üretim, doğal bir nitelik taşır. Feodalizmde değiştirme, daha çok, yerel bir özellik gösterir. Çeşitli ülkeler arasındaki değiştirme, hemen hemen yok gibidir. Üretimin doğal (natürel) durumu, değiştirmenin bu zayıf gelişimi ve sonunda taşıma araçlarının yetersizliği dolayısiyle, memleketin, adeta biribirinden bağımsız bir takım bölge ve illere ayrılması, kaçınılmaz bir zorunluluk durumu alır.

İşte Feodalizmi karakterize eden en önemli noktalardan biri de, feodal sistemdeki ekonominin bu dağınıklığı ve kabalığıdır.

Değiştirme ve Ticaret geliştiği oranda, dağınık feodallar, bir tek feodalin yönetimi altında (Mutlakiyet - İmparatorluk) toplanmak zorunluluğunu kavramaya başlamışlardır. Çünkü dağınık her ildeki özel idare ve örgüler, değiştirme ve ticarete birer engel teşkil etmeğe başlar.

Feodalizmde değiştirme geliştiği oranda, köylünün sömürülmesi de artmıştır. Çünkü değiştirme ge-

liştikçe feodal için daha çok ölçüde süs eşyası satın almak imkânları çoğalmaktadır. Bu durum, köylünün daha çok sömürülmesini gerektirir.

Feodal üretim ilişkileri, özellikle Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonraki dönemde (orta çağ dediğimiz V. XV. inci yüzyıllar arasında) en çok genişlemek imkânı bulmuştur.

Feodalizmin tipik örneklerini, en ziyade Batı Avrupa ülkelerinde beliren şekillerinde görebiliriz. Netekim, bizdeki bir kısım tarihçiler ve bu konuya değinen aydınlar, Feodalizm denildiği zaman, en önce Fransa'daki derebeylerinden, onların şatolarından bahsetmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Bunlara ait çeşitli görüşlere, ilerdeki sahifelerimizde ayrıca bir bölüm ayrılmıştır. Bu konuyu şimdiki halde burada bırakıyoruz.

★

Buraya kadar yaptığımız izahlarla, bu sosyal düzenin bir tarifini yapmaya çalıştık. Acaba bütün bu yazdıklarımız, okuyucularımızı tatmin edebilecek bir yeterlikte miydi? Bu soruyu kendi kendimize sorduğumuz zaman, daha canlı misaller vermek suretiyle, konuyu daha sürükleyici bir hale getirmek ihtiyacını duyduk. Bu sırada, bir bilim adamının: «Derebeylik denilen yapı, bir ehrama benzemektedir. Bunun kaidesinden (Bugünkü deyimle taban) zirve (doruk) sine çıkıldıkça, asalet unvanları da, ona göre yükselmektedir.» diye yaptığı tarif, bize araştırma yolumuzda ışık tutmuştur. (11)

---

(11) Amme hukuku (Orta zamanlar) Sayfa: 141 - 142. O. Prof. Dr. Charles Crozat. Almancadan çeviren: Doçent. Dr. Recai G. Okandan.

Bilim adamının şematik bir surette yaptığı izahları göz önünde tutarak, biz de ortaçağın asil tabakalarını, aşağıda gösterilen şekilde bir sıraya bağlıyoruz:

1) Ehramın tabanında sıra şövalyeleri bulunmaktaydı. Bunların şatoları yoktu. Fakat sayıca çoktular. Hiç şüphe yok ki bu silâhşör ve cesur atlılar, derebeylik düzeninin en güvenilir bekçileriydi. Bu bakımdan, krallar her önlerine gelene, kolay kolay şövalyelik ünvanını vermezlerdi.

2) Ehramın ilk üst katında senyörler ve baronlar yeralmaktaydı. Şatolara, malikânelere ve şövalyelerden daha çok araziye sahip kişilerdi. Sayıları da, şövalyeler kadar fazla değildi.

3) Yukarıda bahsettiğimiz bu asil tabakaların üstünde, dükler, kontlar ve onlardan daha büyük olan prensler bulunmaktaydı. Bunlar da, diğerlerine nazaran sayıları parmakla gösterilecek kadar azdı. Kazai ve idari yetkileri daha genişti.

4) Ehramın zirvesinde bulunan kral, bütün tabakaların üstünde ve ilâhi bir kudrete sahip bulunuyordu. Bütün fiyefler, onun malı idi. Bu suretle, halk yığınları, krala, prenslere, yüksek asil ailelere, sonsuz saygılarla bağlıydılar. Bu bağlılık, kuşaktan kuşağa alışkanlık halinde geçiyordu.

Öte yandan ise, bu saygı değer her aile, kendisinden başka, kökü haçlı seferlere dayanan bir aile olmadığını iddia ederdi. Böylece, birbirlerini çekemeyen aileler arasında sürüp giden asalet kavgaları, ortaçağın karakteristik taraflarını ayrıca belirten olaylardır.

✶

Yukarıda söz konusu ettiğimiz ehramda, tabandan zirveye kadar tabaka tabaka yer alan bütün bu ailelerin varlıkları, arazi ve toprak servetine dayanıyordu. Bu topraklarda çalışan insan gücü de, onların bir serveti sayılıyordu. Arazi serveti denilince, bunların içinde çiftlikler, tarlalar, ormanlar, koruluklar, otlak yerler, av sahaları, değirmenler ve tarım ürünlerini değerlendiren tesisler de bulunuyordu. Yağ, mum ve şarap imalâthaneleri gibi...

Para ekonomisinin gelişmediği zamanlarda, derebeylerin arazisinde yetiştirilen bu gibi mallar, dost ailelere ve derebeylere, mevsimi gelince hediye olarak gönderilirdi. Bir bakıma, arazi sahibi aileler arasında, birbirlerinde yetiştirilemeyen malları göndermek, zamanına göre bir mal değişiminden başka bir şey değildi. Pazar için üretim yapılmadığı devirlerde, arazi sahipleri arasındaki mal değişimi ilişkileri, feodalizm hakkında bize yeter derecede ayrıca bir bilgi vermektedir.

★

Toprak köleliği sisteminin çökmesiyle, kapitalist ekonomi sistemine adapte olamayan arazi sahipleri, zamanla şehirdeki tüccarın ve faizcilerin nüfuzuna karşı direnmişler, en sonunda, bu rejimin icaplarına uymak zorunda kalmışlardı. Zira, derebeylikten kapitalist rejime geçiş safhasında, toprağın sermaye ile işletilmesi, kaçınılmaz bir zaruret haline girmiş bulunuyordu. Bu zaruretlere uymak, modern sermayedar, çiftçi olabilmek, herkesin kârı değildi. Örneğin: Çarlık Rusya'sında bu rejime uyamayan çiftlik sahibi kontlar, ağır borçlar altında bunalmış, bazıları da yerlerini burjuvalara terk et-

mişlerdi. Tolstoy, romanlarında, bunlara ait mükemmel örnekler vermiştir.

Bu olaylar, Doğu'da, Batı'da, her yerde bu gibi sonuçlar vermişti. Guy De Maupassant, «Bir Hayat» romanında, asil bir ailenin sıkıntıya düşerek Normandiya'daki şatosunun, bir şeker fabrikatörüne satıldığından bahsetmektedir. Daha bunun gibi literatüre aksetmiş birçok örnekler vermek kabildir.

Uzun sözün kısası, derebeyler ve onun kalıntıları, kapitalist ekonominin seyrinde eriyip giderken, nice şatolar, villalar, çiftlikler, sahiplerini değiştirmişti.

FEODAL DÜZEN ÜSTÜNE GÖRÜŞLER

Türkiye'deki, tarihçi ve hukukçular, Osmanlı İmparatorluğudaki feodal düzeni nasıl açıklamışlardır? Bu konuda bir fikir vermek için aşağıya birkaç örnek yazıyoruz:

★

Abdurrahman Şeref bey (12) «Bizim feodalite ile Avrupa feodalitesi arasındaki farkı azim şundan mütevellit idi ki» (*) diyerek bizde tımar ve zeametin, padişahın şuna buna bahşeylemesi üzerine başladığını, Avrupa'da ise ümeranın şuna buna fiyef bahşettiklerini ileri sürmektedir. Aradaki mukayeseye de: İlk olarak «Avrupa has sahipleri, sikke (para) bastırmak (hakimleri) hükkamı azl ve nasp (tayin) ile kendi namlarına icrayı hüküm ve adalet eylemek müsaadatı muzırrasına malik idiler» der.

★

Cevdet Paşaya göre (13), Osmanlı İmparatorluğundaki timar ve malikânelerin garptaki feodaliteye

(12) Tarihi Devleti Osmaniye Cilt 1, sayfa 126.

(*) Bugünkü deyimle, büyük ayrılıkları doğuran nedenler...

(13) Cevdet Paşa Tarihi, Birinci cilt, sayfa 190 Yıl: 1893.

benzer taraflar bulmaktadır. Fakat her iki taraf arasındaki farkları şu suretle izah ediyor: «Sahibiarz denilen malikâne, zeamet ve timar eshabı, yalnız arazinin öşürile tapu hasılatını ve çiftlik eshabını, arzın icaresini yahut şeriki hesabile hakkını almaktı. Başka ahali üzerinde hakkı hükümetleri yoktur. Ve çiftçiler, gerek sahibi arz ile gerek çiftlik ağalarile huzuru hakimde mürafaaya muktedir olagelmişlerdir. Amma feodalite usulünce sahibiarz olanlar, birer hükümdar derecesinde olarak malikâneleri dairesinde, vergi tahsiline, dava görmeye, hattâ para basmaya, diğerlerile ilânı harbe bile mezun olup, birbirlerinin çiftliklerini talan ettiklerinden, çiftliklerde kal'e ve kuleler inşa ederlerdi ki asarı hala Avrupa'da müşahade olunur.»

Cevdet Paşa, timar ve zeamet teşkilâtından da bahsederken: «Sahibiarz»ların halktan ayrı, asil bir tabaka teşkil ettiklerini de yazmaktadır.

★

Netayicülvukuat müellifi Mustafa Paşa, Osmanlı İmparatorluğunda arazi meselelerinden bahsederken, timar ve zeamet sahiplerinin halk tarafından büyük görüldüğünü, «hanedanlıkla iftihar edip sahibi darat adamlar» olduğunu şöyle yazmaktadır. (14) «Timar ve Zeamet sahipleri, (Ocak Zadeler) Köy ve kasabaların muhafazasına kadir kimselerdi. Eğer bu köyler ve kasabalara eşkiya ve ecnebi tasallut edecek olursa, ahalinin işe yararlarını toplamak kudretini haizdiler. Bunların evlâtları babalarına halef olabilmek iiçn, çocukluk zamanların-

(14) Netayicülvukuat. Yıl: 1877 sayfa 145-146.

da ata binmeği ve silâh kullanmağı da mükemmel bir surette öğrenirlerdi. Timar ve zeamet sahipleri, yani ocak zaadeler ve hanedan aileleri, bulundukları yerlerde, ziraatın ilerlemesine de yardım eedrler, çok muhtaç zürraa, tohum ve hayvan da verirlerdi.»

★

Bir hukukçu görüşüne, Hukuk Fakültesi Profesörlerinden Ebulula'yı misâl olarak gösterebiliriz. (15). «Garpta vaktile hukuku tasarrufiye-i arazi için, dehşetli afet olmak üzere telâkki olunan ve ihtilâl ve inkilâpların en mühim amilleri meyanına vasıl olan feodalite beliyyesinden lehülhamd Memaliki İslâmiye masun kalmıştır. Ahkâm-ı celile-i şer'iyenin mer'i bulunduğu muhitte zulum esasına müstenit tasarrufat teessüs edemez. Başka memleketlerde re'sen ahali tarafından vücuda getirilen büyük inkılâplara bizde tesadüf olunmaması, halkın tasarruf ettiği arazideki emniyetinin derecesini tayine iyi bir mikyas olur.»...

★

Profesör Fuat Köprülü, Ebulula'nın bu iddiasına karşı şu cevabı vermiştir (16). «Bizde arazi meselesinin ihtilâllere sebep olmadığı hakkındaki mütalea doğru değildir. Bu makalede timarları ellerinden alınanların Rumeli ve Anadolu'da en mühim is-

(15) Hukuku tasarrufiyei Arazi Hülasaları, Ebulula Zeynelabidin yıl: 1912, Sınat-ı müstahım dergisi.

(16) Türk Hukuk ve İktisat Tarihi mecmuası sene 1931 Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesirleri, Profesör Fuat Köprülü (Türkiyat Enstitüsü yayınlarından).

yan hareketlerini vücuda getirdiklerini izah ettik. Celâliler isyanında da başlıca amil budur.»

★

İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu, devletleri» (17) adındaki eserinde, 14 ncü ve 15 inci yüz yıllarda timar ve zeamet, has teşkilâtının Anadolu beyliklerinde de var olduğunu vesikalara dayanarak kaydettikten son, sipahi beyi ile reayanın ilişkileriyle, Avrupa feodalitesi arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. «Reayanın sipahiye veya meslek sahibine veyahut da vakıf mütevellisine karşı vaziyeti, bazı hususlarda Avrupa feodalitesindeki reayaya benzemekte ve birçok yerlerde ise ondan ayrılmaktadır. Avrupa'da toprak derebeyinin olup köylü onun esiri gibi idi. Halbuki Türk memleketlerinde ve askeri teşkilâtta, toprak sipahinin olmayıp devletindir. Gerek sipahi ve gerek raiyyet, hizmet ve ekip biçmekle ancak o hakka sahip olabilirdi. Sipahi hizmet görmezse azledilirdi. Köylü ekip biçmezse toprağı elinden alınırdı. Tam mülk, timarlarda ise, reaya malikâne sahibinin elinde idi ki bu Avrupa'daki derebeylerle reayanın arasındaki münasebete benzer,»

★

Profesör Hilmi Ziya Ülken (18) «Osmanlı Saltanatında Toprak Sistemi» başlığı altındaki bir in-

---

(17) Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı, sene 1937. sayfa 102.

(18) Profesör Hilmi Ziya Ülken. İnsan mecmuası. Sayı 9, sene 1339.

celemesinde, Osmanlı İmparatorluğunda malikâne beylerinin, Avrupa'daki feodalizme benzediğini, ekseri toprakların merkezi feodal olan sultana ait olduğunu ileri sürmektedir.

Yazar, yine bu incelemesinde, köylünün toprağa bağlanış şekillerinin, Orta Çağ Batı köylüsünün feodalite karşısındaki duruma benzer olduğunu kaydetmektedir ve «Reaya ile Batıdaki serf arasında (bazı kayıtlarla) bir fark yoktur. Bizdeki askeri timarın karşılığı fief idi, fief de timar gibi bir vazife karşılığı olarak bir nevi mukavele ile kral tarafından ikta edilmişti,» diyerek bu konuya son vermiştir.

★

İsmail Hüsrev, «Türkiye'de Köy İktisadiyatı» adındaki (19) eserinin «Türkiye'de Derebeylik münasebetleri» bahsinde tarihçilerimizin bu konuyu ihmâl ettiklerini yazdıktan sonra diyor ki:

«Zahiri şekli itibarile köylü hür görünürdü. Toprağa mutasarrıftı, fakat sipahi ile köylü arasındaki sosyal üretim ilişkilerine bakarsak vaziyetin hiç te böyle göründüğü gibi olmadığını müşahade ederiz. Köylü müstakilen çalıştığı, vergisini verdiği halde hür değil, sahibiarza zecren tabi kılınmıştı.»

İsmail Hüsrev'e göre, Osmanlı feodalitesinde, sipahi derebeylik, ruhani derebeylik, hususi derebeylik diye üçe ayrılan derebeylikler vardır.

★

(19) Türkiyede Köy İktisadiyatı (Kadro mecmuası neşriyatından) yıl: 1934 sayfa 152.

İstanbul Üniversitesinde Prof. Dr. Kessler'de (20) «Türkiye'nin sosyal siyaset meseleleri» hakkında yazdığı bir makalede, diyor ki:

«Bugünkü Türk cemiyeti, sosyal bünye itibarile garbi ve vasati Avrupa memleketleri cemiyetinden ayrılır, bugün dahi Macaristanda hemen hemen tamamen hakim olan, Lehistan ve İspanya için son derece ehemmiyetli bulunan İngiltere'de modern bir kisveye bürünerek yaşayıp giden ve İtalya ile Almanya'da yalnız zahiren kaybolmuş gibi görünen cemiyetin, asalet ve şehirli tabakalarına, bölünmesi yolundaki sınıf taksimatı, Türkiyede mevcut değildir. Türkiyede asalet sınıfı yoktur. Orta çağda Anadolu'da mevcut olan efodal asalet, çok geçmeden Osmanlı sultanlarının tesis ettikleri merkeziyetçi hükümet idaresi sistemi neticesinde ortadan kaybolmuştur.»

★

Derebey deyimi nereden geliyor? Refik Halit, bu konuda (21) yazdığı bir makalede, Osmanlı İmparatorluğunda feodal bir mevcudiyeti şu suretle canlandırıyor:

«Dere, gerek çay, gerek vadi veya eski Türkçedeki gibi derya manasına kullanılsın, müşterek vasfı, suları toplayan bir yeri ifade etmesidir. Büyük lûgatlar bu kelimenin aslını sanskritce «vadi» demek olan «dara» ya ve Farisiye götürüyorlarsa da bence «der» ve «ter», Türkçe cemi ve cemiyet, yani topla-

(20) İktisat fakültesi mecmuası yıl: 1940. sayı: 2
(21) Tan gazetesi 2 aralık, 1941.

ma ve toplanmayı gösteren belli başlı bir köktür. Derlemek, dermek, dergi, derleme kelimlerinde olduğu gibi... Anadolu'da «deri...», düğün panayır mukabili olarak insan topluluğu manasına kullanılır. Cilt manasına geldiği zaman da bütün vücudu toplayıp saran bir kılıf demek değil midir? «ter» şeklinde ise iki manası vardır: «Ayak teri» tabirinde gördüğümüz gibi, ücret, yani emek mukabili hak edilen ve toplanan akçe; «vücut teri» manasına da yine bir toplanış ve birikme halindeki nem... Eski Türkçede «terge», nüfus ve nüfusun bir araya geldiği yer, payıtaht demekti; «tere» ise «kanun» karşılığıdır, yani nizama taalluk eden maddelerin derlenmiş, şekli; fakat bir manası da «şehzade, prens» idi. Acaba «derebey»inden maksat, «terebeyi» söylenişiyle, elinde kanun kuvvetini tutan kudret sahibi buyruk ve prens mi demekti?»

«Bu ihtimalden fazla sosyoloji bakımından Derebeyliğini yani «feodaliteyi» gözününe almalıdır. Derebeyleri, ilk çağlarında mühim sevkülceyş noktalarını ve hayati ehemmiyeti haiz dere başlarını ve vadileri tutarak nüfus kesbetmiş, astıkları astık, kestikleri kestik azılı adamlardı. İşte derebeyi tabiri olsa olsa bu hal ve hüviyeti ifade eder. Bununla beraber, şayet buluşlarım doğru değilse, birçok dilcilerimiz gibi Allah benim de taksiratımı affetsin ve dilimi kurumaktan esirgesin...

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KARIŞIK SOSYAL ÇEHRESİ

I

Osmanlı İmparatorluğu, feodal düzenin bütün özelliklerini taşımaktaydı. Özellikle, orta çağda, toprakların siyasi nüfuza göre bölüşümü, feodal hakimiyetin, her tarafta çeşitli adlar altında oluşması, Ocak Zadeler ve raiyyet ilişkileri, henüz nakit iktisadiyatının gelişmediği ve üretim araçlarının pek basit bulunduğu bir dönemde, reayanın bulunduğu (has, timar ve zeamet vakıf topraklarda) toprağa bağlanması zorunluluğu vesaire... Bütün bu ilişkiler, Osmanlı İmparatorluğunda, feodal bir toplumsal manzaranın ortaya çıkmasına sebep olmuştu.

Osmanlı feodalitesinde, derebey ve reaya ilişkilerinin açıklanmasına girişmeden önce, geliişmindeki özelliklerinden kısaca sözetmeyi zorunlu buluyoruz.

OSMANLI FEODALİTESİNİN KURULUŞUNA BİR BAKIŞ

Osmanlı derebeyliği küçük bir aşiretten büyük bir derebeylik devleti durumuna girerken, en uygun şartları içermekteydi. Osman oğullarının her şeyden önce Bizans İmparatorluğuna komşu bulunması, büyümesinin üzerinde uygun bir sebep olmakta

idi. Tarihlerde, «Zengin hıristiyan memleketleri» diye tanımlanan Bizans İmparatorluğu feodal gelişimini coğrafi durumunun etkisi ile de, daha önce tamamlamış, Venedik ve Cenevizlilerle geniş ticaret ilişkilerine girişmişti. Böylece zengin Bizans, yeni gelişen ve savaşçı olan bir küçük derebeylik için, bir ganimet alanı idi.

Öte yandan Bizans İmparatorluğuna bağlı yarı bağımsız Rum Tekfurları, Bizans'ın ağır vergileri altında ezilmekte idi. Osmanlı derebeyliği, ilk iş olarak buralara akınlar etmiş, Rumeliye geçerek Bizans'ın Akdeniz'le olan ticaretini tehlikeye sokmuştu. Tarihler bu akınlardan Venediklilerin telâş ve endişe ettiklerini yazarlar.

Osman oğullarının bu akın ve gelişmeleri, Anadolu'daki öbür bağımsız beyliklerin Akdeniz ticaretine engel olmakta idi. Latin tüccarlarının Germiyan oğullarından önemli miktarda hayvan, özellikle at satın aldığını İsmail Hakkı Uzunçarşılı bir eserinde yazmaktadır. (22)

Osman oğulları, etraflarındaki beylikleri tasfiye ederken, ne gibi özelliklerden yararlanmışlardı? Bu konuda (23) Aşık Paşa Zade tarihi, bizi yeter derecede aydınlatmaktadır. Aşık Paşa Zade, Konya'nın kuşatılması sırasında şehrin meydanında bulunan arpa ve buğdayların serbest bir surette satılmasına müsaade edildiğini, Beyazıt Hanın «satsınlar, kimesneye zulüm olmasın» dediğini, mallarının yağma edilmediğini gören halkın, şehrin kapılarını açtıklarını yazmaktadır.

---

(22) Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri sahife 105, 108.

(23) Aşık Paşa Zade tarihi (İstanbul tab'ı) sayfa 71.

Osmanlı beylerinin bir yeri istilâ etmesi, yerli ahali için felâket sayılmıyordu. Yine Aşık Paşa Zade Tarihi, Menemen ovasında Tuz yasağından yakınan halkın Osmanlı beylerine başvurduğunu yazmaktadır.

Aşık Paşa Zade Tarihine göre, Osman bey her gittiği yerde baş eğen reayanın, yerli yerlerinde kalmasına itina ediyordu. Ne var ki, reaya için ortada değişen bir şey olduğunu kabul etmek de doğru değildir. Vakıa reaya, bağlı olduğu derebeylerin zulmunden kurtulmak için, Osmanlı beyliğinin genişlemesini bir felâket saymamıştı. (24) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, evrak hazinesinde bulduğu vesikalara dayanarak diyor ki: «Osmanlılar, gene aynı kanunlar dahilinde teşkilât yaparak bu sistemi idame ettirmişlerdi.» Demek oluyor ki, reaya, efendilerini değiştiriyordu. Küçük bir aişret olan Osmanlı beyliği orta çağ efodal kanunlarından istifade ederek gelişmekte idi. Gelişme halinde, timar ve zeametin aldığı şekilleri de şu suretle ifade edebiliriz:

Toprak meselesi:

Elimizdeki tarihi kayıtlara göre (25), timar sistemi, Osman Gazinin futuhatı ile başlamıştır. Osman Gazi, zapttettiği yerleri silâh arkadaşlarına, askerlerine veriyor, başeğen yerli halkın da yerlerinde kalmasına karşı hassas davranıyordu.

Osman Gazi timar hakkında bazı esaslar koymuştu. Timar sahiplerinin timarlarının elinden alın-

(24) Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri.

(25) Aşık Paşa Zade Tarihi İstanbul baskısı sayfa 29 - 30.

maması, babası öldüğü zaman, timarın oğluna verilmesi, oğlu küçük olursa büyüyünceye kadar maiyetindeki hizmetkârın sefere gitmesi gibi.

Orhan Gazi zamanında, timar teşkilâtı daha çok gelişmişti. Fakat Rumeli futuhatı başladığı zaman, Anadolu'dan, bu tarafa bir akın da başlamıştı. Anadolu'daki aşiretler bile, bu akına katılmışlardı. Zira zaptedilen yeni memleketlerin topraklarına, bu aşiretler sahip olmakta idi.

Timar sahipleri çoğaldığı için, bunların arasında da bir ayırım yapmak gerekti, Birinci Murat devrinde Rumeli beylerbeyi olan Timur paşa küçük timarlarla, daha büyük değerde zeametler yapılmasını teşvik etmişti. Bu da, feodal düzenin bir gelişim aşamasında, «sahibi arz»lar arasında da farkların ortaya çıktığını gösterir.

Bedrettin Hareketi:

Osmanlı feodalitesinin gelişiminde bir de anarşik bir döneme rastlıyoruz. Ankara savaşından sonra, şehzadeler arasında bir kavga başladığı bilinir. Bu kavga sırasında, her şehzade etrafına toplanan savaşçı arkadaşlarına, timarlar vadetmekte idi, (26) Çelebi Mehmet, tahta geçmeden önce, sadık arkadaşlarına vaadlerde bulunmuş, Rumeli'de timarlar vermiş, fakat her Timarın yarısını kendisine ayırmıştır. Bunun sonucu olarak birçok timar sahiplerinin ellerinden timarlarını alarak kendi arkadaşlarına vermiştir. Profesör Fuat Köprülü bu olaydan söz ederken, Rumelide Bedrettin İsyanının kuvvetli ta-

(26) Hukuk ve iktisat tarihi mecmuası (Türkiyat enstitüsü neşriyatından). Prof. Fuat Köprülü.

raftar bulmasındaki sebebin, timar düzeninin bozulmasından, birçok kimselerin timarlarını yitirmesinden ileri geldiğini yazmaktadır.

Has, Timar, Zeamet:

Osmanlı feodalitesinin gelişim tarihinden kısaca bahsettikten sonra, toprakların rütbe sırasile kimlerin elinde ne suretle bir bölünmeye uğradığını şöylece açıklıyabiliriz:

En büyük mülk sahibi padişahtı. Bundan sonra rütbe sırasile topraklar, veziriazam, vüzera, ümera, beylerbeyi, sancakbeyi, sipahi beyi arasında, öşür gelirine göre, bir bölüşüme uğratılmıştı. Beylerbeyleri, mutasarrıf oldukları eyaletlerde saltanat vekilleri idi. Padişah, beylerbeyine emirlik hakkını vermişti. İdari, adli işlere bakmak, davaları dinlemek, eyalette, kadılar öldüğü zaman, devlet merkezinden yenisi gelinceye kadar yerine bir vekil tayin etmek, kadı efendileri dinlemek teftiş etmek yetkilerine sahipti. Beylerbeyleri bulundukları yerlerde timar ve zeamet işlerine de karışabilirlerdi, yukarıda yazdığımız gibi her konuda padişahın vekili idiler. Bu itibarla en büyük topraklar kendilerine aitti.

(Şehzadelere, vezera, ümera beylerbeylerine) mahsus topraklara, has arazi denilirdi ki, bunların gelirinin 100 bin akçeden çok olması gerekirdi. Has sahipleri, savaşa gideecği zaman, her beş bin akçe için bir cebeli (yani silahlı asker) götürmeğe zorunluydu.

Bir ülke fethedildiği zaman arazisinin değeri tesbit edilince, her köyün ne miktar öşür hasılatı olduğu, nüfusu, orman ve meraları belirtilirdi. Örneğin, bir sancağın yüz yük akçe geliri olduğu takdirde, bunun yirmi yükü has, on yükü zeamet, kırk

yükü timar, yirmi yükü evkaf ve on yükü de yurtluk ve ocaklık olmak üzere bir sınıflamaya bağlanırdı. Bu sınıflamada arslan payı, has sahiplerine ayrılmakta idi.

Geliri yirmi bin akçeden yüz bin akçeye kadar olan topraklara da zeamet denilmektedi idi. Bunlar da ikinci derecede kalan ümberaya, sancak beylerine aitti. Bu zeamet sahipleri, her beş bin akçe için cebeli tedarik etmeğe zorunluydu. Sancak beyleri, vali mahiyetinde idiler. Beylerbeyine bağlıydılar. İdari ve adli işlere bakmak konusunda beylerbeyi kadar yetkileri vardı.

Geliri üç bin akçeden yirmi bin akçeye kadar olan dirliklere de timar denilmektedir ki timarlar da ekseriyet itibariyle sipahi beylerine aitti. Timar beyleri savaşta her üç bin akçe için, bir cebeli götürmek zorundaydılar.

Görülüyor ki timarların geliri daha az olduğu halde, cebeli götürmek konusundaki yükümü öbürlerine oranla daha çoktu. Timarların sayısı da, has ve zeamete oranla daha çoktu Reaya ile en geniş ilişkilerde bulunanlar, sipahi beyleri idi. Bu durum karşısında, orta çağ feodalitesinde, sipahi derebeyliği daha karakteristik bir yer tutmaktadır.

Sipahi beyleri (Ocak Zadeler)nin reaya üzerindeki nüfuzu, bir derebey nüfuzu idi. Toprak, padişah tarafından kendisine verilmişti. (Sahibi arz) dı, sipahi beyi reayaya tapu senedi vererek, ileride açıklıyacağımız şartlarla onlara toprağını tasarruf ettirebilirdi. Toprakta çalışanlar sipahi beyinin raiyyeti idi. Bunun, Batı'daki feodal düzendeki adı, Servaj'dır. Servaj, Esirlik döneminin toprak kölesinden, bazı farklarla ayrılmakta idi, onun gelişmiş bir şekli idi.

Fiyefler:

Orta çağda, tek üretim aracı olarak toprakların nasıl bölündüğüne örnek olmak üzere, Batı'daki fiyefler hakkında bir fikir vermeği zorunlu buluyoruz. Batı feodalitesinde de, doğuda olduğu gibi fiyef'ler vardır.

Kral en büyük mülk sahibi, krallığı Allahtan almış sayılırlardı. Bundan sonra sırasile, senyörlerin, baronların, kontların, vis kontların şövalyelerin de fiyefleri vardı.

Bizde olduğu gibi, kral istediği adama, kendisine hizmet ve sadakati görülen kimselere fiyef bahşederdi.

Fiyef, bir arazi, hattâ bir değirmen işletmek hakkı gibi şeyler için de olabilirdi. Fiyef alan kimse, senyörün önünde törenle diz çöker, elleri senyörün elinde olduğu halde ona sadakat yemini eder, senyöre vassal olurdu. Fiyef sahibi, savaş ve tehlike anında senyörün hizmetine yeter derecede silâhlı askerler getirmeğe, onun mülkünü muhafaza etmeğe zorunlu idi.

Netekim zeamet, timar sahiplerinin padişahın emrine cebeli getirmek zorunluluğunda olduğu gibi...

Fiyef sahiplerinden biri, hükümdara hainlik ederse, elindeki fiyefi parçalanırdı, İngiltere'de hükümdara taahhüt ettiği hizmeti yapmıyan saldırgan bir senyör görüldüğü zaman, şatosu bir nisbet dahilinde, en büyük oğluna ve küçük oğullarına dağıtılırdı. Kızlar da hisseden mahrum edilirdi. Bizde de, hükümdarın timar ve zeamet gibi toprakları, istediği zaman, sahiplerinden almak hakkı vardı.

Sonuç olarak fiyef de, timar ve zeamet gibi, askeri hizmet karşılığında kral, senyör tarafından verilen bir araziden ibaretti.

Osmanlı İmparatorluğundaki feodal düzen ile, Avrupa feodal düzeni arasında fiyef esasında bir ayırım yoktu. Doğal olarak feodalite her yerde yerel özellikler göstermekte idi. İleride açıklıyacağımız gibi, yerel renkler ve özellikler dışta tutulursa, köylünün sömürülmesi bakımından Osmanlı feodalitesile, Avrupa feodalitesi arasında büyük bir ayırım göremiyoruz.

Çeşitli Tipteki Derebeylikler:

Osmanlı İmparatorluğunun bünyesinde, feodal ilişkiler her yerde, aynı şekilde ortaya çıkmamıştı. Bunun sebebini şöyle açıklıyabiliriz; Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli kıt'aları ve bölgeleri arasında, ekonomik bağlantılar yoktu, bunun sonucu olarak İmparatorluk bütünü, pek çeşitli sosyal bir görünüşte idi.

Osmanlı İmparatorluğu, bu yerel şartların etkisiyle çeşitli eyaletler için ayrı ayrı arazi yasaları ve hükümleri meydana getirmişti. Hatta bu yüzden Osmanlı İmparatorluğunun hakim olduğu belirli yerlerde, sipahi derebeyliği kurulamamıştı. Örneğin Eflâk ve Buğdan da durum böyle idi. Eflak ve Buğdan beylerine bağlı boyarlar birer yerel derebeyliklerdi (27). Evliya Çelebi bunların hayatını anlatırken, bulundukları yerlerde asayişi sağladıklarını, biri baş kaldırdığı zaman, boyarların bu adamı «böğründen kazığa vurduklarını» yazmaktadır.

(27) Evliya Çelebi seyyahatnamesi cilt 5, sayfa 357.

Osmanlı İmparatorluğunda, Bosna'daki derebeylik, başka bölgelerdeki derebeylikten yerel özellikler bakımından ayrılmıştı (28) «Bosna'da da Arazi Meselelerinin Tarihi Esasları,» ismindeki bir etüd, bize yeter bilgiyi vermektedir.

Osmanlılar memleket içinde buldukları zadegan imtiyazlarını çekinmeden onaylayarak onları, miraslarının varisi bıraktılar ve bunun için islâmiyeti kabul edip etmediklerini veya kendi dinlerine sadık kalıp kalmadıklarını hiç düşünmediler. Bosna Voyvoda aileleri, Türk istilâsından sonra, yalnız Voyvoda ünvanını saklamakla kalmamışlar, belki buna ait görev ve imtiyazları da saklamakta devam etmişlerdir.

Orta çağ feodal kurumlarının Türk feodal kurumları üzerine etkilerini inceleyen yazar diyor ki: «Osmanlılar evvelâ arazi mülkiyetine tevarüs mefhumunu tanımağa mecbur olmuşlar ve resmi Türk lügatine (Baştina) kelimesini verasetle müntekil arazi için koymuşlardır.»

İslâm Ülkelerindeki Şekiller:

Doğu ve İslâm ülkelerinde ise, daha başka özelliklere raslamak imkânları vardır. Osmanlı feodalitesinin timar ve zeamet sisteminin uygulanmasına imkân bulamadığı yerler arasında, merkezden uzak, Hakkari Bitlis ve diğer doğu vilâyetleri vardı. Yavuz Sultan Selim zamanında, İdrisi Bitlisi vasıtasile yapılan anlaşmalardan sonra, buralardaki derebeylerin toprakları da timar ve zeamet olarak kabul edilmişti.

---

(28) Türkiye Hukuk ve İktisat Tarihi mecmuası sayı 1, Dr. Ciro Truhelka.

Mısır'da da Kölemen beylerinin kendilerine ait yüzlerce köyleri bulunmakta idi. Bunlar, Mısır'ın beyleri idi. Merkezi feodalitenin Mısır'daki temsilcisi bulunan Mısır'ın mir-i miranı, Kölemen beylerine yeniden köyler vermek, hakkına sahipti.

Ruhani Derebeylik:

Osmanlı İmparatorluğunun değişik sosyal çehresindeki, feodal şekillerden biri de, ruhani derebeyliktir. Buna bir örnek olarak Fener patrikhanesini gösterebiliriz (29). Yunan tarihçisi Kurtados, bunu açıklarken, rühban sınıfının Osmanlı İmparatorluğu içinde devlet içinde devlet olarak yaaşmağa devam ettiğini, patrikhaneye verilen imtiyazların «rühban sınıfının feodal bir organizasyon halinde kaldığını» yazmaktadır (30). Netekim 1856 yılındaki ıslahat fermanında rühban heyetlerine hıristiyanlar tarafınadn verilen vergilerin ilgası da okunduğu zaman, törende hazır bulunan Metropolit memnun olmamıştı. Engelhard'ın söylediğine göre, «Ferman okunup atlas bir keseye konulurken, Metropolit, fermanın keseden çıkmamasını Cenabı Haktan temenni etmişti.»

Ruhani derebeyliğe örnek olmak üzere, her nevi rusum ve tekaliften muaf olan Mevlevî tekkelerile Hacı Bektaş Veli namlarına ait vakıf köyleri de gösterebiliriz...

---

(29) Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri ve Tarihi maddecilik 1940 Kerim Sadi.

(30) Türkiye ve Tanzimat, Engelhart (Ali Reşat bey tercümesi) 1912.

Bunlardan «mevlevi tekkeleri (31) büyük Anadolu şehirlerinde taraftarlar bulmuşlar ve hükümdarlar tarafından himaye edilmişlerdi. Mevlevi şeyhleri de mevcut siyasi ve ictimai düzenin saklanmasına merkezi idarelerin nüfuzunun devamına çalışarak siyasi ve dini ayaklanmalardan daima uzak kalmışlardır.» Konya mevlevi dergâhına ait (32) Cumhuriyet devrine kadar yüzlerce vakıf köyler bulunmakta idi.

Muncur kasabasına bağlı Hacı Bektaş köyündeki Bektaşi tekkesi de 362 köye malikti.

Bu tarikat şeklinde; pek çeşitli toplumsal kuruluşlara raslanabilir. Bu arada kızılbaşların da Anadolu'da büyük bir nüfuzu olduğu kızılbaş dedelerinin, kendi inançlarına bağlı köylerden aidat topladığı, zaman zaman, kızılbaş, ışık taifesinin zaviyeleriinn basıldığı görülmekte idi.

Yine Toprak Meselesi:

Ahmet Refik, evrak hazinesinden çıkardığı (33) arşivlerde, bu gibi hareketlere dair dikkate değer bilgi yayınlamıştır.

Bu belgelere göre, İran'dan gelen Rafizi ve Kızılbaşlık akımı ile, Osmanlı feodalitesinin şiddetli olarak yüzyıllarca mücadele ettiği anlaşılmıştır.

Hatta bu gibi zaviye ve tekkeler silâhlı kuvvetleri vasıtasiyle etrafındaki köyleri zorlamakta idi. Ahmet Refik'in yayınladığı bir belgede Gelibolu'da

---

(31) Türk Yurdu No. 8 1341. Bektaşiliğin Menşeleri Prof. Fuat Köprülü.

(32) Türkiye'de Köy İktisadiyatı Yıl: 1934 sayfa 163 İsmail Hüsrev.

(33) Bektaşilik ve Rafizilik. Ahmet Refik. 1932.

Birsal köyünde bir tekkenin etrafındaki köyleri ele geçirmek istediğine raslanmaktadır.

Örneğin: 1559 da Varna kadısına ve orada bulunan zeamet sahibi Mehmed'e gönderilen bir fermanda, Varna kazasına bağlı Sebk köyündeki bir tekkenin civar köyleri eline geçirip «Tekkenin etrafına bağlar diktiği» kaydolunmakta idi.

Bu gibi zaviye ve tekkeler, Osmanlı feodalitesinin dayandığı ve tek üretim aracı olan toprak mülkiyeti için bir tehlike olabilirdi. Mistik bir perde altında, topraklar, çeşitli inanca sahip tarikatlerin eline geçmek gibi bir tehlike karşısında idi.

Kısacası ruhani derebeylik, tarikat ve mezhep şeklinde ortaya çıkıp sonunda toprakla ilgisi olan bu meseleler, başlı başına ayrı birer inceleme konusudur.

Fakat biz, pek çeşitli olan feodal kuruluşlardan söz edecek değiliz. Daha çok sipahi derebeyliğinden bahsetmekle konumuzu sınırlıyoruz.

FEODAL DÜZENDE ESİRLİK DÖNEMİNİN KALINTISI

Feodal bünye içinde, esirlik döneminin bir kalıntısı olan kölelik sistemi de devam etmekteydi, derebey ve reaya ilişkilerini tahlil etmeden önce, Osmanlı İmparatorluğunda «kul taifesi» diye adı geçen toprak kölelerinden bahsetmek zorundayız:

Toprak köleleri, çoğunlukla savaşlarda ele geçen esirlerdi. Bunlar, esirlik sisteminin hüküm sür-

düğü devirde, her yerde bir mal gibi satılırdı. (34) «Mısır'da bir köle satın alan biri, boynuna bir ip takarak onu bir hayvan gibi evine götürmekte idi. Esirler ev, tarı mişlerinde, sahiplerinin emrinde çalışmak zorunda idiler. Ama esirler, sahibinin lûtf ve şefkatile yine sevap işlemek çıkarına karşılık, azat edilebilirdi. »

Arap ülkelerinde toprak kölelerine «Abtükin» denilmekte idi. Bu nevi köleler, toprakla beraber alınır satılırdı. Ama, kölelerin belli işlerde en ağır şartlar altında çalışması, toplum hayatındaki bir gelişim aşamasını anlatır. Daha ilk zamanlarda barbarlık döneminde esirin hiç bir değeri yoktu. Savaşlarda yağmalarda elde edilen esirler ya öldürülür, yahut galip aşiretin üyesi arasında, kardeş olarak kabul edilirdi. Hayvan yetiştirmek dokumacılık, tarımın ilerlemesi, maden işletmesi gibi ekonomik gelişimler sonucunda, esirleri de çalıştırmak ihtiyacı doğmuştu. Halbuki üretimin artmadığı bir dönemde, esirlerin çalışmasına ihtiyaç görülmüyordu. Üretim vasıtalarının gelişimi esirleri ölümden kurtarmış, fakat boyunlarına esirlik zincirini takmak şartile bir başkasının emrinde çalıştırmak gibi aşamaya kavuşmuştur.

Kul Taifesi:

Yukarıda yazdığımız gibi, Osmanlı İmparatorluğunun düzeni içinde reayadan farklı olarak «Kul taifesi, ortakçı kullar» diye esaret sisteminin tatbik edildiği dönemden kalma, toprak köleleri de vardı.

---

(34) Medeniyeti İslamiye Tarihi, (Arapçadan tercüme) 1912 Corci Zeydan sayfa 35.

Bunlar, savaş esnasında yakalanan esirlerdi ki; çoğu (35) İstanbul civarındaki topraklarda iskân edilmişti.

Kul taifeleri zaman zaman reaya olduklarını isbat etmeğe çalışmakta idiler. Bu konuda, evrak hazinesinde bulunan belgeler, bize yeter derecede bir fikir vermektedir. Örneğin: «Akıntıburnu» köyünde kul taifesi padişaha baş vurarak kul olmadıklarını iddia etmişlerdi. Padişah, bu taifenin «hürriyetleri sabit olanların durumlarının düzeltilmesini» emretmişti.

Bu gibi kulluklar içinde bulunan kul ve cariyelerin evlâtları, eş ve eşyalarile birlikte vakıf ve temlik edilmekte idi. Buna bir örnek olarak, evrak hazinesinde «Ayas ağa» köyünün, bu şeklide Çukur Zade Defterdar Mehmet Çelebiye temlik edildiğini gösteren bir belge bulunmaktadır.

Kulların Evlenmeleri:

Kul taifesi ile reayayı birbirinden ayıran yasalar da bulunmaktadır. İstanbul haslar defterinin başındaki (904) bir kanunnameye göre kullar, ancak kul olan bir kadın ile evlenmek hakkını haizdi. Bu suretle, kul taifesi neslini muhafaza etmek imkânları da sağlanmıştı.

Kanunda, ortakçıların kendilerine verilen işlerden başka nelerle uğraşması da belirtilmişti.

Kulların Angaryaları:

Kulların kendi işlerini bırakıp başkalarının topraklarında çalışması, beylik öküzlerle başka işler

---

(35) İktisat fakültesi mecmuası «Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri» sayı 2 sene 1940 Prof. Ömer Berkan.

yapması yasak edilmişti. Ayrıca kulların hayvanlara iyi bakması, çift, öküz, tohum gibi ve tarım araçlarını iyi saklaması şarttı. Bu gibi şeyleri bozanlar, kaybedenler olursa, kendilerinden tazmin edilirdi. Kulların ne miktar üretim yapacağı da belirtilmişti. Bunlar her yıl, birer mut buğdayla, yarımşar mut arpa yetiştirmeğe zorunluydu. (Bugünkü hesaba göre bir mut 750 kilo) Bu üretilen üründen tohum çıkarıldıktan sonra, geriye kalan kısım has ile ortakçı arasında taksim edilirdi. Fakat ortakçının eline geçen hisseden ayrıca bir haraç alınırdı.

DEREBEY VE REAYA ARASINDAKİ ÜRETİM İLİŞKİLERİ

II

Toprak köleleri ile reaya arasındaki farkı şöyle açıklıyabilirz: Reaya - Serf, toprak esirliği ile hür köylü arasında sıkışmış kalmış toplumsal bir tipti. Toprak kölesi gibi, sahibinin malı değildi. Fakat toprağa bağlanması itibarile yine esir sayılabilirdi. Bu, gizli bir esirlikdi. Toprak en büyük bir gelir kaynağı olduğu için, yukarıda yazdığımız gibi, bu gelir kaynakları derecelerine göre, ümeraya, vüzeraya dağıtılmıştı. Sipahi beylerinin ve onun bir organı olan devletin yaşaması için, toprak gelirinin de artması gerekiyordu. Bu itibarla reayanın bulunduğu toprağa bağlanması, reaya sayısının azalmamasını (sahibiarz) ların çıkarını icap ettirrmekte idi (36) Lütfü Paşa, Ata ve dededen sipahi olmıyanların sipahi yapılmamasını ileri sürdükten sonra diyor ki: «O zaman herkes raiyyetlikten kaçıp sipahi olmak lâzım gelir. Raiyyet kalmayınca irad-ı padişahı kıllet bulur.»

O halde ne olmalı idi? Reaya, sipahi beylerinin topraklarında sipahi beylerinin reayası olarak kalmalıydı. Bunu icap ettiren sosyal ve ekonomik ne-

(36) Asafname. Lütfi Paşa (Ali Emiri Efendi tarafından basılan nusha) 1910.

denleri genellikle şöyle anlatmak daha doğru olabilir: Orta Çağda tarım alanında kullanılan üretim araçları pek basitti. Daha çok insan kuvvetine ihtiyaç görülmekte idi. Bu durum karşısında nüfusun dağınık bir şekilde köylerde kalarak tarım, hayvancılık ve maden araştırmasile uğraşması, bu suretle «İrad-ı padişahiyi» arttırması gerekli idi. «İrad-ı padişahi»den amaç (üretim araçlarına sahip olanların) gelirlerini arttırmak demekti ki, bu gelirin artması için, reayanın sipahi beyine mutlak olarak bağlanması, ona muti olmasından başka çare yoktu.

Her yerde, orta çağda derebeyliğin ideolojisinin dayandığı temel, bu ekonomik çıkarlar üzerine kurulmuştu.

Bu yüzden feodalitenin ideolojisi, her ülkede aynı nitelikte tecelli etmişti, orta çağda bir rahip diyor ki: «Dünya mauzzam bir vücuda benzer. Rahipler, bu vücudun gözleridir. Bu gözler, insanlara selâmet yolunu gösterir. Asiller, şövalyeler, bu vüudun elleri ve kollarıdır. Onlar, sulh ve sükûnu idame ettirirler. Kiliseyi ve zayıfları korurlar, halk da vücudun alt kısmıdır ki, gözleri el ve kolları beslemekle mükelleftir.»

Naima tarihinin birinci cildinde (37) toplum bir vücuda benzetilir, hazine, bu vücudun midesidir. Reayanın vazifesi «Hazine-i amireye, gıda mesabesinde olan mal tedarik etmekten ibarettir» der.

Demek oluyor ki, reaya, üst tabakayı beslemekle yükümlüydü. Bunun için de reaya veyahut serflerin, derebeylerin mutlak hakimiyeti altında kalması gerekiyordu.

---

(37) Sayfa 18.

Serfler, derebeylerin mutlak hakimiyetinden kurtulacak olursa, derebeylerin ekonomik çıkarları da bozulabilirdi. Feodal üretim ilişkilerinin devamı için, serflerin serf olarak yaşaması şarttı. Gerçi ara sıra serflerin bu esirlik çerçevesinden kurtulmasını gerektiren fırsatlar ortaya çıkabilirdi. Bu da şöyle olabilirdi: Derebeyler arasında kavgalar başladığı yahut, büyük bir askeri sefere ihtiyaç görüldüğü zaman, insan kütlelerini harekete getirmek için, bunlara «hürriyet» ve «toprak» vadedilirdi.

Macaristan'da haçlı seferlere asker toplanacağı zaman, Macar derebeylerinin serflerine bu suretle vaadler yapılmıştı. Elbette serflikten kurtulmak istiyen binlerce zavallı insanın, haçlı sefer ordusuna yazılması, feodal beylerinin hoşuna gitmemişti. Çünkü hasat zamanı serflerin tarlalarda çalışması lâzımdı, serflere «toprak ve hürriyet» vaadedilerek, Haçlı sefer ordularının kurulması, Macar feodalitesi için bir tehlike teşkil etmekte idi.

Engels, bu olaylardan bahsederken, Macar derebeylerile Haçlı sefer orduları arasında kavgalar çıktığını yazmaktadır. (38)

Serfleri, serflikten kurtarmak bahanesiyle, bu gibi vaadlere, orta çağdan evvel de raslayabiliriz. Bu, çok eski bir taktiktir.

FEODAL DÜZENDE HUKUKİ KURUM

Buraya kadar verdiğimiz kısa açıklamada, Osmanlı imparatorluğunun feodal düzeni içindeki,

---

(38) The Peasant war in Germany. İngiltere'deki baskı: 1927 (Almanya'da, köylü hareketleri)

farkları yeter derecede belirtmeğe çalıştık. İktisadi birliğin olmamasından ileri gelen ve feodal düzenin doğal bir karakterini meydana getiren bu ilişkiler, hukuki kuruma da aynı şekilde yansımıştı. Netekim Osmanlı kanunnamelerini inceleyen hukukçular, aynı devrim kanunları arasında uyumsuzluk bulunduğundan şikâyet ederler (39). Bir hukukçu bu konuya değinerek diyor ki: «Aynı tarihlere ait mevcut el yazma, kanun nüshaları bile, ekseriya birbirini tutmamakta, birinde mevcut bazı hükümler diğerinde bulunmamaktadır.. Bu şerait altında elbette ki, tevzii adalette de memleketin her tarafında birlik teminine imkân olmazdı.»

Böyle iken, kanunnameler arasında ne kadar fark olursa olsun derebey - Reaya ilişkilerindeki karakteristik taraflar hakkında bir sonuç çıkarılabilir. Bu itibarla mevcut kanunnamelerin (40) incelenmesinden elde ettiğimiz sonuçları aşağıya yazıyoruz:

Sahibiarz:

Çeşitli tarihlerde, fetvalarla, yerel kanunlarla ortaya konulan bu hukuki mevzuat, en gelişmiş ve

---

(39) Tanzimat (Maarif Vekâleti neşriyatından) Tanzimatta Kanunlaşma Hareketleri. Sayfa 164 Hıfzı Veldet. Yıl: 1940.

(40) Osmanlı Kanunnameleri «Viyana imparatorluk kütüphanesinden aktarılarak Tarihi Osmani Encümeni mecmuasına ilâve olarak basılan kanunname» (1914) Millî Tetebbüler mecmuasında basılan kanunnameler, Millet Kütüphanesinde yazma bir nüsha olarak bulunan kanunnameler, İktisat Fakültesi Profesörü Ömer Berkan'ın Başvekâlet evrak hazinesinden aldığı arazi kanunnameleri, (iktisat fakültesi hukuk ve iktisat tarihi, Ülkü mecmualarında) Ali efendi fetvaları, Nuru Osmaniye kütüphanesi yazma nüsha (2009, 2013, 2021).

aydınlanmış şeklini de Kanuni zamanında bulmuştu. Ebussuut Efendi tarafından düzenlenen bu arazi kanunnamesinin en karakteristik tarafı şudur: Sipahinin veyahut padişah tarafından (sahibiarz) tanılan kimsenin timar ve zeametinde yerleşen her adam, onun reayasıdır. Eğer ortak yaşıyorlarsa çocukları, kardeşleri sipahi beyinin defterine kayıtlı bulunmaktadır. Defterde yazılı reaya, sipahi beyinin emri altındadır, ona bağlıdır. Reaya bu toprakları tasarruf etmek hakkını haizdi. Bunun için tapu resmini, öşür hasılatını, ayniyat olarak, sipahi beyinin uygun gördüğü bir yere teslim etmeğe zorunluydu.

Sipahi Hakkı:

Reaya, tasarruf ettiği toprağı, bir başkasına verme yetkisine sahip değildi. Hatta bu gibi işlemler, kadı bile izin verse yine kabil olamazdı. Ebussuut Efendi, bu suale verilen bir cevapta, «Sipahi izni olmadan, kadıların bu yolda hüccet vermeleri, sipahiden izinsiz muamelâtta bulunmaları külliyen batıldır» demektedir.

Kanunnamelerde, sipahi hakkını yemek, sipahiye ait bir vergiyi gizlemek, büyük bir suç sayılmıştı. Arı kovanlarını saklıyarak öşrünü vermiyenler hakkındaki bir hükümde, şer'an, öşür vermeden, bal yemek helâl olur mu? Sualine karşı verilen cevap şudur: «Değildir, belki zehir katılır. Sipahinin hakkını verip ondan yemek gerektir» denilmektedir.

Ağalık Hakkı:

Sipahi beyinin reayadan aldığı vergiler, yalnız gelirinden ibaret değildi. Bu vergiden başka salarya

diye bir vergi alınırdı ki, bir söylentiye göre bu vergiye ağalık hakkı denilmektedir.

Nohut mercimek, bakla, susam, kenevir, keten gibi maddelerden salarya alınmaması, kanunnamede ayrıca belirtilmektedir.

Reaya Tarlasını Terkedemezdi:

Reaya, tarlasını terkederek başka bir tarlaya veyahut başka bir semte gidemezdi. Bu da kanunen yasaklanmıştı. Bu şuretle hareket edenler olursa, kendilerinden «çift bozan resmi» diye bir resim (vergi) alınmakta idi. Bu resim zamanla daha ağır bir hale gelmiştir. Şer'i hükümlere göre tarlasını bırakarak (41) şehirlere veyahut başka bir semte giden reaya, bu çiftliği bozmak suretile ne miktar ziyan yaptı ise, onu ödemesi gerekirdi. Fakat reayanın topraklarından ayrılmamasını sağlamak için, 1660 yılında, vergi miktarı, bütün bir çiftten 300 akçe, yarım çiftten 150 akçe, dörtte bir çiftten de 75 akçe alınması zorunluluğu doğmuştu.

Sahibiarzın Yetkileri:

Reayanın tasarruf ettiği toprakta mutlak bir hakimiyeti yoktu. Esasen toprak kendisinin olmadığı gibi, bu toprak üzerinde ne yapacak olursa sipahi beyine sormak zorunda idi. Örneğin: Bu toprakta bir ev, tuğla harmanı yapacak veyahut herhangi bir şekilde bir teşebbüse girecek olursa, kanunen sipahi beyinin iznini alması gerekirdi. Ka-

(41) Millî Tetebbular Mecmuası. Osmanlı Kanunnameleri. Yıl 1915 sayfa 111.

nun, izinsiz olarak yapılan bir damı yıkmak hakkını, sipahi beyine vermişti.

Reayanın (Sahibiarz)ın izni olmadan değirmen yapmağa hakkı yoktu. Sipahinin timarı dahilinde tasarruf ettiği tarlayı, ona sormadan bağ haline getiremezdi. Sipahi isterse, izinsiz yapılan bağı sökebilirdi. Sipahiye ait çayırları tarla haline getirse, sipahi beyi isterse bunu da yasaklayabilirdi.

Sipahi beyi, timarı dahilindeki çayırlardan sağlanan otlardan, araba başına ikişer akçe olarak ayrı bir resim almakta idi.

Bir kimse kendi mülk bahçesinde, sapanla tarım yapsa yine sipahi beyine öşür vermek zorunda idi. «Benim mülkümdür deyu niza edemez»di.

Kanunnamede, reayanın toprağa daha sıkı bağlanması için sipahiye verilmiş daha geniş yetkiler vardı. Bu yetkiler, zecri mahiyette idi. Reayadan biri, bir köyden diğer bir köye gitse bile, sipahi beyi, bunu yine eski yerine getirmek hakkına sahipti. Eğer köylü on seneden fazla köyünden ayrılmış ise, sipahinin onu, zorla köyüne getirmeğe hakkı yoktu.

Gerdek Harcı:

Sipahi beyinin reaya üzerindeki otoritesine bir misal daha aramak gerekirse, «Gerdek Harcı» diye alınan bir vergiyi gösterebiliriz: Reayadan biri evleneceği zaman, sipahi beyine müracaat eder, alacağı kız için kendisine bir vergi öderdi. Osmanlı kanunnamelerinde«gerdek harcı» diye adlandırılan bu verginin, (42) tarifelere tabi olduğunu görüyoruz.

(42) Millî Tetebbular Mecmuası. Osmanlı Kanunnameleri yıl: 1915. Sayfa 55.

Buna göre, müslüman kızlar için, 60 akçe, dul kadınlar için 30 akçe alınmaktaydı. Hıristiyanlara ait gerdek harcı, çeşitli bölgelerde, değişik ve yüksek tarifelere bağlı bulunmaktaydı.

Batı ülkelerinde, buna: «Bekâret Vergisi» veyahut «İzdivaç Vergisi» denilmektedir. Tarihlerin kaydettiğine göre, bu vergilerin ödenmesi bir âdet olmadığı zamanlarda, bir kız evleneceği zaman, ilk geceyi derebeyin odasında geçirmek zorundaydı. Buna, «İlk Gece Hakkı» denilmektedir. 11 inci yüz yılda, en önce İskoçya'da ve Almanya'da derebeyin bu hakkına son verildiği anlaşılmaktadır. Bunun yerine, derebeylere, vergi ödemek mükellefiyeti, her tarafa yayılmıştır.

Diğer Vergiler:

Sipahi beyi yurdu olmıyan, ve toprak tasarruf etmiyen kimselerden de vergi alabilirdi. Her yerde çeşitli isimleri olan bu vergilerden, imamlar, hatipler, çocuklar muaftılar. Bunun dışında bekârlardan 6 akçe, evlilerden 12 akçe, hıristiyanlardan 20 akçe alınmakta idi. Kanunnameler «kâr ve kisbe kadir olanları» bu vergiyi vermeye zorunlu saymaktadır.

Sipahi beyi kendi alanındaki değirmenlerden «âsiyap resmi» diye ayrıca bir vergi almakta idi ki, bu da kanunen bir tarifeye göreydi. Bir yıl işliyen değirmenlerden 60 akçe, altı ay işliyen değirmenlerden 30 akçe, üç ay işliyen değirmenlerden 15 akçe alınırdı.

Bunlardan başka «rusumat» adı altında otlak ve kışlak yerlerden, sürü sahiplerinden bir para tahsil edilirdi.

Sipahi beylerile, malikâne beyleri arasındaki ilişkileri anlatmayı da yararlı buluyoruz (43). Fakat daha önce Osmanlı İmparatorluğunun feodal bünyesinde önemli bir yer tutan malikâne sisteminin bir tanımını yapmak gerekir.

Timar ve zeamet gibi toprak alanlarından başka, mülk topraklar da vardı. Tarihi kayıtlara göre bu topraklar, daha çok Rumeliyi iskân etmek amacıyla bazı kimselere temlik edilmişti.(44)

Bu temlikler, malik vakıf sahibini, idari bakımdan olduğu kadar, vergi toplamak bakımından da tam bir bağımsızlık içinde bırakmakta idi. «Bu serbest mülklerde, temliknamede beyan edilen vergilerden fazla vergi olup olmadığı araştırılamazdı. Bu gibi mülk sahipleri, dışarıdan adam bulup getirmek, yeni köyler kurmak hakkına da sahipti. Bu gibi malikâneler yalnız Rumeli'de kurulmamıştı (Karaman'dan itibaren şark vilâyetlerine kadar) bu sistem gelişmişti.»

Malikânelerdeki Değişiklikler:

Toplum hayatında yeni gelişme ve ilerleme aşamaları olduğu zaman, mülkiyet sisteminde de değişiklikler görülmektedir. Özellikle, bu değişiklikler, malikâne sisteminde daha açık bir surette göze çarpmaktadır. Örneğin: Fatih devrinde, malikâne siste-

(43) Bu bahisteki, malumat Türk Hukuk ve İktisat Tarihi mecmuasında (yıl 1939, sayı 2) Prof. Ömer Berkar'ın makalesinden alınmıştır.

(44) Sayfa 119 aynı makaleden.

mı sınırlanmış ve mülk parçaları timar ve zeamete çevrilmişti.

Fatih devrinin zaferleri, yeni yeni savaşçılar ve kumandanları ortaya çıkarmıştı. Yeni kurulan bu savaşçı zümreleri de toprakla tatmin etmek, bundan önceki malikâne beylerini ortadan kaldırmak gerekiyordu. Nitekim İstanbul'un fethinde surları ilk defa olarak aşacak kimselere timar vadedilmişti. Bunun böyle olması gerekiyordu.

İkinci Beyazıt zamanında durum tamamile değişmiş, bu gibi malikânelerden bazıları, «Padişahın inayet ve merhameti ile» sahiplerine geri verilmişti.

Malikâne topraklardaki, reaya mutlak olarak malikâne beyinin emri altında idi. Reaya bu toprakları işleyerek sahiplerine toprak kirası vermekte idi. Devrinin tabirine göre, buna «malikâne hissesi» denilirdi. Bu hisseye, hububat, bağ, bahçe, bostan ve kovan öşrü ile değirmen resmi de dahildir. Hisse oranı, impaartorluğun çeşitli yerlerinde; yerel özelliklere, toprağın bereketine göre değişmekte idi.

Malikâne topraklarda çalışan reaya, mal sahibine bu vergi ve resimleri ödedikten başka, sipahi beyi ile karşılaşmakta, öşrü ve örfi vergiler, çift resmi, bennak resmi, tapu ve ağnam resimleri, gerdek harcı ödemekte idi.

Sipahiye verilen hisseye de «divani hissesi» denilmektedir. Ama bu vergi oranlarının (çeşitli eyaletlerde değiştiği için) incelenmesi çok karışık bir konu durumuna girmektedir.

Biz burada çeşitli bölgelerde vergi oranlarını araştıracak değiliz. Yalnız bu malikânelerin genişliği hakkında bir fikir vermek için şu belgeyi bura-

ya aktarıyoruz (45). «Bu toprak malikânelerinin büyüklüğüne gelince, içlerinde evkaf tarladan başlıyarak 10 - 15 köyün alanını kaplıyacak kadar çeşitli büyüklükte olanları da vardır.»

Ortaklık Yerler:

Osmanlı İmparatorluğunda toprak nevileri hakkında bir fikir daha vermek için, «şerik yerleri» diye timar ve zeamet malikâneden ayrı bir tip toprak var olduğunu belirtmek zorundayız. Bu gibi topraklar, sipahi beyi ile reaya arasındaki ortaklığı ifade etmektedir. Kanunnamedeki bir hükme göre şerik yerlerinde de ürünün yarısı sipahiye aittir.

CEZALAR ANGARYALAR

Sipahi ile reaya arasındaki ilişkileri tayin eden, zaman zaman kanun ve fetvalar çıktığına şüphe yoktur. Yazık ki bunların bir kısmı, henüz yayınlanmamıştır.

Reaya, sipahiye mutlak olarak bağlı olduğuna göre, onun üzerinde daha ne gibi nüfuzu vardı? Şimdiye kadar kanunnamelerden çıkardığımız hükümlere göre reayadan biri, toprağı terkederek başka bir yere gitse, sipahi beyi zorla onu eski yerine getirebilirdi.

Sipahi beyi bu yolda hareket edip kendisine boyun eğmeyen bir köylüyü hapis edebilirdi. Onun üzerinde her türlü nüfuzu olduğuna göre, köylüyü angaryaya tabi tutabilirdi.

(45) Aynı makaleden sayfa 159.

Reaya, yılın belirli günlerinde «sahibiarz» için çalışmak zorundaydı. Öşür gelirini ayniyat halinde sipahi beyinin istediği bir yere teslim etmesi gerekirdi. Pek tabii olarak, reaya bunu kendi vasıtalarile sipahi beyinin bulunduğu en uzak köye kadar götürmek zorunluluğundaydı. Angarya yalnız bundan ibaret değildi, Reaya taifesi (46) «demetlerini harman yerine götürüp sipahi için dahi dövü vermek kanundur.» Bu hükme göre, reaya sahibiarzın buğdayını da günlerce harman yapmak mecburiyetinde iid. Tabii bu hükümlere riayet etmiyenler, itaatsizlik edenler olursa sipahi beyinin en yakın adamları bu gibilere keyfi cezalar verebilirdi.

Bu cezaların ve işkencelerin nevileri hakkında şimdiye kadar yeni belgeler yayınlanmamıştır. Fakat halk edebiyatında yeteri derecede örneklere raslıyoruz. «Köroğlu» (47) destanında gözlere mil çeken eyalet paşalarından, beylerden çok bahsedilir, yine vak'a nüvis tarihlerinde sık sık görülen «mil çekme» vak'aları da bize gösteriyor ki bu ceza usulü, orta çağ feodalitesinde çok kullanılmıştı. Ayrıca «Kazığa vurmak» vak'aları eyalet paşalarının şahsen verdikleri idam cezaları bu, devrin işkence ve ceza usulleri hakkında bize bir fikir vermeğe yeter.

Derebey ve Reaya İlişkilerinde Kadılar:

Muhafazakâr tarihçilerin bir iddiası da şudur: Osmanlı İmparatorluğunda, batı feodalitesinde ol-

(46) Kanunnameyi Al-i Osman (H. 82) yazma nüsha. İstanbul Millet Kütüphanesi.

(47) Bu konuda Pertev Naili'nin bu eserini tavsiye ederiz, (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü neşriyatından 1931).

duğu gibi, derebeylerin, köylü üzerinde mutlak bir hakimiyeti ve nüfuzu yoktu. Kadılar, derebeylerin bu gibi hareketlerine engel olabilirdi. Kadı, reayadan birine zulum eden bir sipahi beyini huzuruna çağırarak onu muhakeme edebilirdi. Bu durum karşısında, kadıların huzur ve sükûnu sağlamasıyla âdilâne bir toprak rejimi de kurulmuştu.

Acaba, kadı mevcut cemiyet ilişkilerinin üstünde kalan bir şey mi idi? Bundan önceki konularda da yazdığımız gibi, kadığ sipahi beyinin ekonomik çıkarlarını korumak için düzenlenen yasaları uygulamakla yükümlüydü. Bu yasaya göre sipahi hakkını yemek sipahiye ait bir vergiyi gizlemek din bakımından haram sayılmıştı. Böyle olunca kadının sınıfsal kimliği konusunda daha fazla tereddüt etmeğe mahal görmüyoruz. Esasen hakimler ve kadılar da ,toprak meselelerine karışmak için zamanın yüksek amirlerinden izin almağa zorunluydu.

Osmanlı kanunnamelerinde gördüğümüz şu hüküm, kadıların, bu alandaki yerini yeter derecede belirtmektedir.

«Nizamı memleket (48) ve hıfz-ı haraset ve raiyyet ve siyasete müteallik umur-u hükkâmı, seyf ve siyaset olan vükelâyı devlete havale etmeğe memurdurlar.» Kadı, böyle bir olay karşısında, «vükelâyı devlet»den izin aldıktan sonra bu gibi meselelere karışabilirdi. Esasen kanunnamelerde beylerbeyli, sancak beyleri, idari işlerle beraber adli işlere bakmakta idiler. (49)

---

(48) Osmanlı Kanunnamesi (Rumeli Hisarındaki Rıza Paşa Kütüphanesindeki yazma nüshadan) Millî Tetebbular mecmuası sayı 3 yıl: 1915.

(49) Tanzimat (Maarif eVkâleti Neşriyatından) Tanzimat ve Adliye teşkilâtı Dr. Prof. Mustafa Reşit Belgesoy.

Yargıçlar, padişahtan başka idare amirlerinin de emir ve nüfuzları altında bulunuyordu. Zaten yüksek devlet memurları idare ve adliye işlerini ellerinde toplamışlardı. Bu memurlar hiç bir usule uymaya ve ilgililerin savunmasını dinlemeğe zorunlu olmadan, bazan da kişisel çıkarlarının gereğine kapılarak, idam gibi ağır cezaya bile hemen karar vermek ve bunu istedikleri suret ve şekillerde bizzat tatbik edebilmek yetkisine sahiptiler. Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğunda, yargıçlar, yerel idare amirlerinin ve derebeylerin nüfuzu altında idi. Bu durum karşısında kadılar da, reayayı, tazyik etmek hususunda, derebeylerin tabii bir müttefiki idi.

1740 yılında eyaletlere gönderilen bir fermanda, bu cihet açık bir surette göze çarpmaktadır. Fermanda, taşradan İstanbula gelenlerin ifadeleri alındığı zaman, bunların kadıların ve naiplerin zulum ve tazyikine dayanamadığından sözedilmektedir. Esasen bu gibi olaylardan sonra, muhafazakâr tarihçilerin indi mahiyette kalan mütalâalarına inanmak, hafif bir tabirle pek safdillik olur.

Esasen kadı da, imamülmüslimin olan padişahın bir vekili idi. Doğu feodalitesinde, hükümdarlar hem ruhani, hem de cismani feodaliteyi bir arada telif etmişlerdir. Hükümdar en büyük, imam olmak itibarile, her iki kuvveti de temsil etmekte idi.

MADENCİYAN TAİFESİ

Orta çağın ırgatları, çile çekenleri, yalnız kul taifesi, reayadan ibaret değildi, Maden ocaklarında ve angarya şartlarına bağlı olarak çalışan ayrı bir

insan tipi daha vardı. Bir madenin civarındaki köylüler, her nevi vergilerden affedilmek şartile, maden işlerinde çalışmakla yükümlüdürler. Bunlar reayada ayırt edilmişlerdi. Aralarında, veyahut başkaları ile davaları olsa bile, yine yerlerini terkedemezlerdi, Maden üretiminin geri kalmaması için, bütün işlerine maden eminleri bakarlardı. Zamanının deyimine göre bunlara «küreci» derlerdi. Çoğunlukla sipahi zadeler bu işlerde çalıştırılırdı.

Anadolu'da ve Rumeli'de maden bulunduğu zaman, hemen örneği darphanede incelenir. Cevherinden yeteri kadar yararlanılabilineceğine inanılırsa, madenin bulunduğu yere ustalar gönderilir, etrafındaki köylerden küreciler sağanır, bundan başka madeninin işletilmesi için, filân köyün, kömür, filân köyün odun, filân köyün de işçiyi erzak vermesi sağlanırdı. Küreciler yaptıkları işe karşılık, maden alarak tüccara satmak hakkına sahipti. Bundan elde ettikleri paranın bir kısmı ile fırın masrafını çıkarabilirdi.

Gümüşhane madenlerinde, işçinin dağılmaması için, böyle bir usul konmuştu.

Reaya, (50) toprağa bağlanmak konusunda doğal haklarından ne derece mahrum edilmiş ise, aynı sistem madenciler hakkında da geçerliydi. Bu bağlanıştan, angaryadan kurtulmak istiyenler hakkında şiddetli cezalar vardı. 1728 yılında, madenlerinden kaçan madenciler, Keban, Gümüşhane, Ergani kadı ve müsellimlerine yazılan bir fermanda deniliyor ki: «Madenciyan taifesinden bir neferi şü-

(50) Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri; (evrak hazinesindeki vesikalar) Türkiyat Enstitüsü neşriyatından; vesikaları toplıyan: Ahmet Refik. Yıl: 1931.

rut-u kadimelerine mugayir aher kazaya ve asitane taraflarına gelmek fikrinde olmamak, eğer birisi ahar kazaya ve yahut haliyen Asitane taraflarına azimet ederse esnayi tarikte bulunduğu mahallin zabiti marifetile ahzü Kayt ve bent ile, işlediği madeninin emini tarafına isal ve teslim olunmak icabında... «Bir fermanda, angaryadan kaçan madenciler hakkında: «Bi şuur, hafif-l akıl» deyimleri kullanılmaktadır.

Yukarıdaki ferman suretinden anlaşılacağı gibi, sipahinin hükmü altında çalışan reaya, tarlasını terk edemediği gibi, maden ocaklarında çalışanlar da, zamanın aynı kanunlarına bağlı olarak iş yerlerini terk edemezlerdi. Her ne sebeple olursa olsun, iş yerini terk ettiği zaman, zorla eski yerine getirilirdi. Böylece, işden kaçan kimselere de, şuursuz, akılsız kimseler denilirdi.

BATI FEODALİTESİLE KÜÇÜK BİR KARŞILAŞTIRMA

III

Almanyada:

Bizde, derebey ve reaya ilişkileriyle batıdaki derebey ilişkileri arasında karşılaştırmalar yapılacak olursa, sömürme bakımından hiç bir fark olmadığı sonucuna varabiliriz...

Engels, (51) 15 inci yüzyılda, Almanya'da köylülerin hayatını şöyle anlatıyor: «Köylü kendisi için kalan sınırlı zamanında kazandığını da, arazi vergisi, savaş vergileri, imparatorluk vergisi ve bundan başka birçok rüsumu ödemeye zorunluydu. Evlenmek için efendisine belli bir vergi ödemesi gerekirdi. Belli işlerden fazla olarak, onun için, salyangoz toplamak, ot biçmek, av hayvanlarını götürmek, odun kesmek ve diğer angaryaları yapmak zorundaydı. Balık ve diğer av hayvanlarını avlamak, efendiye ait bir haktı. Bu sırada köylünün ürününü bu av hayvanları mahvetmekte idi. Halka ait çayırlar, köy ormanları efendiler tarafından zorla ele geçirilmişti.

Efendisi istediği zaman, köylüyü hapsedebilir. Ona çeşitli işkence yapabilir, öldürebilirdi.

İngiltere'de:

İngiltere'de, derebey ve köylü ilişkileri aynı şekildeydi. Köylü istediiğ zaman, lordun arazisini

(51) Almanya'da, köylü hareketleri.

terkedemezdi. Bu araziye bir çok kayıtlarla bağlı idi. Bu gibi köylüler, topraklardan ayrıldıkları zaman, kendilerine «sahipsiz adamlar» denir, aşağı yukarı suçlu sayılırlardı.

Lordlar, genellikle köylüyü bir gelir kaynağı olarak görmekteydiler. Barış zamanında köylüden birçok vergiler alınırdı. Kadın, evde ekmek yaptığı zaman, efendinin furununa götürmek zorunda idi. Burada pişirilen ekmeğe karşılık, efendiye ekmek vermek adetti. Un, yine bir pay karşılığında, efendinin değirmeninde öğütülür, köylüler, efendinin mülk arazisinde de efendi hesabına, toprağı sürmek, ot biçmek, hendek temizlemek, şatonun kışlık yakılacak odununu ve hayvan yemini sağlamak zorundaydı.

Savaş zamanında, şatonun muhafazası, sefere katılmak, seyislik yapmak da en esaslı görevleri arasında idi.

Köylü, her türlü meselesini efendi aracılığıyle çözmeye zorunluydu. Daya işleri bir vergi karşılığında senyörün inzibat memuru tarafından görülürdü.

Bu kadar ağır şartlar altında yaşıyan köylüler, kendilerinden vergi toplamak için zalim memurların gelmediğini gördükleri zaman, Allah'a şükür ederek kandiller yakarlardı. Bunlar, en çok, orman koruma memurlarından korkarlardı. Av alanlarını, otlak yerleri kontrol etmekle yükümlüydüler. Köylülerin ormanlarda ne zaman domuz avlıyacağı ne zaman odun keseceği koruma memurları tarafından tayin edilmişti. Memurlar istedikleri biçimde yolsuzluklar yaparak, köylüye ayrıca baskı yaparlardı. Ama ara sıra, yerel olarak köylü ayaklanmaları da olurdu. Bu olaylarda, malikâneler ya-

kılır, şatolar tahrip edilirdi. Fakat teşkilâtçı olmadıkları için, ayaklanma genişliyemezdi. Bu gibi hallerde, senyörler aralarında toplanırlar, silâhşörleri ve süvarileri vasıtasile âsileri dağıtırlar, ibret olsun diye, birkaç tanesini yol üzerindeki ağaçlara asarlardı. Esasen senyörlerin genel görevleri de vardı. Senyörün arazisi içinde hırsızlık ederken yakalananlar derhal senyör tarafından idam edilirdi. Çok önemli vak'alarda, suçlular yüksek adalet makamı diye tanınan baronluk mahkemesinde, rahipler, papazlar ise kilise mahkemesinde yargılanırdı.

İngiltere'de, işkencenin çeşitleri çoktu. Her senyörün meslekten yetişme bir cellâdı vardı. Cellâdın, şatonun içinde alçak kemerli, tavanlı bir odada odun ve demirden yapılan işkence aletleri vardı. Bundan başka suçluları kaynar suya atmak, baş parmağını vidaya sıkıştırmak, üzerine kızgın zift dökmek, koltuk altlarına kızgın yumurta koymak gibi çeşitli işkence usulleri uygulanırdı.

Bir Sonuç:

Bütün bu izahlardan sonra, şu sonuçlara varabilmek kabildir:

1) Derebey ve reaya arasındaki ekonomik ilişkiler, ve üretim işleri, her yerde aynı temele dayanıyordu. Yalnız maahlli özellikler, bu düzeni, şekil farklarıyla birbirinden ayırt etmekteydi.

2) Reayanın ellerindeki topraklar, mülk değildi. Feodal hukuk, reayaya toprak sahibi olmak hakkını vermemişti. Derebeylik yapısının bünyesi, buna hiç bir surette elverişli değildi. Bu bakımdan reaya:

A: Èskidenberi sürüp gelen geleneklere ve arazi kanunlarına, zaman zaman çıkan fetvalara göre, arazide çalışma şekillerine tabi olurdu.

B: Elde ettiği ürünlerin öşürünü (yani hasılatın onda birini) vergi olarak beyine teslim eder, geriye kalanı, kendine alıkoyardı.

3) Derebeylik düzeninde, esaret devrinin kalıntıları olan, zoraki çalıştırma usullerinden vazgeçilmiş değildi. Tarlalarda, maden ocaklarında çalışan kimseler, kendi arzularıyla bir başka işe geçemezler, yerlerini terk edemezlerdi. Böylece reaya, yer değiştirme hukukundan mahrum bulunuyordu. Fakat ortaçağın ekonomik şartları göz önünde tutulacak olursa, ogünün mantığına göre yer değiştirme serbestisine imkân verilmemesini, şu sebeplere bağlayabiliriz:

A: Bilindiği gibi, ortaçağın üretim âletleri ve ulaştırma araçları, yetersiz bir durumda bulunmaktaydı. Çoğu, tahta çıkrıklar ve basit tarım âletlerinden ibaret olan bu iptidai araçlar karşısında, her şeyden önce, insan gücüne ihtiyaç görülmekteydi.

B: Yukarıda belirttiğimiz şartlar karşısında, şehirlerde, yiyecek sıkıntısına meydan vermemek için, köylerden buralara olan göçleri önlemek, bir zaruret haline girmişti. Meselâ: Su değirmenleriyle veyahut katırla çevrilen değirmenlerde, bir şehrin gittikçe kabaran nüfusunu beslemek, çözümü zor bir problem haline girmişti. Bu şehirler arasında, iaşe zorluklarına uğrayan bir şehir olarak İstanbul, tipik bir misâl teşkil etmektedir.

4) Reaya aynı zamanda, sipahi beyinin kumandası altında, savaşlara katılan bir süvari askeriydi. Bu bakımdan, raiyyesi ve atlı askerleri ziyade olan beyler, daha itibarlı ve daha şerefli ailelerden sayılırdı. Bunlar, sipahi beylerinden yüksek tabakada olan zeamet beyleriydi.

5) Angaryalara gelince: Reaya, kendi işlerinin dışında, beyin işlerinde de çalışır, onun arazisinde koruculuk eder, hayvanlarına bakar, beyin erkek evlâdına, ata binmeyi, silâh kullanmayı öğretirdi. Onlara göre, bu gibi işler, bir angarya sayılmıyordu. «Beyin ekmeğini yiyoruz.» diye, beye karşı sonsuz bir saygıyla bağlanmışlardı. Eski bir geleneğe bağlı olarak, kısmet ve tevekkül felsefesi içinde, kapanıp kalmışlar, bunun dışında başka bir dünya olacağını hatırlarına getirmemişlerdi.

Bu çevrenin dışına çıkarak, beye karşı baş kaldıran olursa, böyle bir âsi adamı yola getirmek için, onu en yorucu ve ağır işlere koşarlardı. Meselâ: Taş taşımak, taş kırmak, kiremit harmanlarında çamur yoğurmak gibi.. Bütün bu ağır işler, bir ceza usulünden başka bir şey değildi. Fakat böyle bir mahkûmün cezasının süresi, beyin kararına ve insafına bağlı bulunuyordu.

FEODALİTENİN ÇÖKÜNTÜ DÖNEMİ

IV

Köy ile Şehir Arasındaki Çelişkiler:

Onbeşinci yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğunun feodal düzeni içinde, reayanın hangi şartlara bağlı olduğunu, ana çizgileriyle belirtmeye çalıştık. İmparatorluk merkezinde, büyük şehirlerde toplumsal sınıflar geliştikçe, bütün bunların masraflarını ödemek de, reayaya düşen bir görevdi. Bunun için, «İrad-i padişahi» yi arttırmak amacıyle yeni vergilere ihtiyaç vardı. Çünkü saraylarda, konaklarda lüks hayat artmıştı. Meselâ (52) Lütfü Paşanın konağındaki maiyet halkı 2000 kişiyi bulmakta idi. Saray ve konaklarda uşaklar, seyisler, cariyeler, iç oğlanları gibi çeşitli insanlar beslemek, pahalı binek atları kullanmak, teşrifat şartlarına göre değerli kürkler giymek, süslü eğer takımlarına ve silahlara sahip olmak vesaire ...Gerçi bütün bu ihtiyaçları sağlamak amacıyla İstanbul, Edirne, Bursa gibi büyük şehirlerde saraçlık, kuyumculuk gibi sanat dalları ve diğer esnaf loncaları gelişmişti. Bir yandan büyük şehirlerde, lüks ve ihtişam artarken, öte yandan, bütün bunların masraflarını ödemek için, reayayı daha çok sömürmek gerekiyordu. Mükellefi-

(52) Netayicülvukuat.

yet ve angarya usullerile madenler işletiliyor, saraya ve konaklara ait çiçekler yetiştirmek için bazı timarlara görevler veriliyordu.

Taşralardaki sipahi beyleri, sancak beyleri de, saraya karşı günden güne artan bağlantıalrını yerine getirmek için, reayayı daha çok sıkıştırmaktaydılar. Bu yüzden reaya, derebeylerin, kadıların zulmünden kurtulmak için büyük şehirlere sığınmaktaydı.

Nüfus Akınına Engel Olan Nedenler:

İmar hareketleri yüzünden, şehirlerde de çalışacak insan gücüne (ırgatlara) ihtiyaç vardı. Fakat bu da sınırlanmıştı.

Ticaret ve esnaflık en basit derecede bile, seyyar satıcılık hamallık gibi işler de sınırlandırılmıştı. Esnaf loncalarına girebilmek binbir törene tabi tutulmakta idi. Şehre bu ümitle gelenlerin iş bulamadıkları, imaret ve konuk yerlerinde süründükleri çok oluyordu. Şehirlerde sefil insanlar, dilenciler çoğalmıştı. Konakların maiyet halkı arasına giren uşaklar, şehre yerleşenler arasında en mutlu adamlar sayılabilirdi. Sadakadan yoksun veyahut bir kapıya «kapılanamıyan» kimseler için, İstanbul, Edirne, Bursa gibi şehirlerde yaşamak güçtü. Esasen zamanının idare adamları İstanbul şehrinde nüfusun artmasına taraftar değildiler. Bunu gerektiren sebep daha çok iaşe zorluğundan ileri gelmekte idi.

Her ülkede olduğu gibi, nüfusu kalabalık şehirlere erzak taşımak için, yeter derecede taşıma araçları olmaması yüzünden, şehirleri yeter derecede beslemek de imkânsızdı.

Esasen halkın şehirlere sığınması da tarım

ürünlerinin azalmasına meydan verebilirdi. Bu kuşku karşısında, şehirlere yerleşen aşağı sınıftan insanların, çeşitli bahanelerle, yerlerine gönderildiği çok oluyordu. (53) Örneğin, kapı kapı dolaşarak odun yarıcılığı eden ırgatlardan biri, bir cinayet yaptığı için, seksen odun yarıcının kafası vurulmuş, bir kısmı zorla köylerine gönderilmişti. Bir kısmı da kefili bulunduğundan serbest bırakılmıştı. Bu gibi olaylarda, taşradan gelenler, birini kefil göstermek zorunluluğunda olduğu için, daha önce gelen hemşerilerine sığınmaktaydılar. Bu yüzden aynı bölgeden gelenler, şehrin belli yerlerinde, belli işlere giriyorlardı. Hemşehrilik ilişkileri bu gibi insanları birbirine bağlıyan tek araçtı.

Ocak Zadelerin Ticarete Girmesi:

Zaman zaman reayanın, şehirlere akın etmesine engel olunduğundan bahsetmiştik. Timar ve zeamet sahipleri de, timarlarının başına bir vekil bırakmak suretile, İstanbula ve diğer büyük şehirlere göç etmekte idi. Şehirlerde ticaretin gelişimi, sipahi beylerini şehirlere doğru yönelmesine sebebiyet vermekte idi. Bunun için de, sipahi beylerinin, sancak beylerinden izin alması lâzımdı. Sancak beyi izin vermezse, sipahi beyi bir kolayını bulup şehirlerde o zamanın deyimiyle kâr ve kisip yoluna giriyor, yani ticaret hayatına katılıyordu.

Şehirlerde ticari gelişme arttıkça, buna engel olmak da kabil olamamıştır. Tarihçiler, bu usulün yolsuzluklar yüzünden bozulduğundan, timar beylerinin toprakları başında oturmadıklarından üzüle-

(53) Solakzade tarihi sayfa 489.

rek söz ederler. Şunu hatırdan çıkarmamak lâzımdır ki, ekonomik gelişme sermayenin büyük şehirlerde birikimini gerektiriyordu. Artık para ekonomisinin hakimiyeti başlamıştı. Pek doğal olan bu gelişim aşamasında, bazı sipahi beyleri de, toplumsal tip değişimi geçirerek şehir ve kasablara yerleşerek, ticaretle uğraşacaklardı.

Zaman zaman çıkan fermanlarda, timar beylerinin bulundukları sancaklardan ayrılmamaları emredilmekte idi. Çünkü timar beyleri arasında bazı kalelerin de korunmasını, köprülerin tamirini üstüne alan kimseler de vardı. Bu hizmetlerin yapılamaması, bir sakınca ortaya koymaktaydı. (54) «Alaybeyini tatmin edip, bir bahane ile izin alıp, vilayeti canibine giderek, kimi de firar ederek boş kalan timarların zaptı için bir kanun çıkarılmıştı... Fakat bu kanunlara rağmen, timar sahiplerini, yerlerinde oturtmak kabil olamıyordu. Zamanın gittikçe değişen şartlarına göre, meydana gelen ekonomik kanunlar, fermanlara karşı üstün geliyordu.

On beşinci yüzyılda, özellikle, kanuni devrinden sonra, devlet merkezinde, ticaretin ve esnaf loncalarının gelişmesi, yeni yeni ihtiyaçların doğması, hakim sınıfların hukukunu savunmak için, yeniçeri kadrosunun genişlemesi, yeni gelir kaynaklarının bulunmasına ihtiyaç göstermekte idi.

Kanuni (55) devrinde maaş alan neferlerin sayısı 41479, masrafları 1223 yük akçe idi. Üçüncü Murat zamanında maaşlı neferlerin yekûnu 64425'i bulmuştu. 1609 yılında ise maaşlı neferlerin yekûnu

---

(54) Cevdet Paşa tarihi, 5 inci cilt sahife 289.

(55) Resimli ve Haritalı Osmanlı tarihi ikinci cilt sahife 177 Ahmet Rasim.

91202, masrafları 3800 yük idi. 1650 yılında masraflar daha ziyade artmış, 6872 yükü bulmuştu Gelir ise, 5229 idi. «Bu durum karşısında geliri arttırmaya ihtiyaç vardı.

Netekim Kanuni devrinde Lütfü Paşa (56) «hazinenin noksan bulunduğunu, bunun taşradan telafi edildiğini» yazmaktadır.

Bütçe açığını kapatmak için de, geliri zengin timarı, hazineye katmaktan başka çare yoktu. Daha doğrusu devrin ekonomik gelişimi de bunu zorunlu kılmakta idi.

Bu zaruretler karşısında, timarların, birer bahaneyle eski sahiplerinin elinden almak, hazineye gelir sağlamak gerekiyordu. Artık para ekonomisinin hakimiyeti başlamış demekti.

Konumuza devam ederken, para ve toprak arasındaki ilişkilere yer ayırmak Osmanlı İmparatorluğu ülkelerindeki para işlerine ve hazinenin geçirdiği sıkıntılara dair ayrı bir bölüm ayırmakta fayda görüyoruz.

---

(56) Asafname.

TOPRAK VE PARA

1688 ile 1768 yılları arasında, devlet hazinesinin geliri arttığı için, para sıkıntısı pek hissedilmiyordu. Bunun nedenlerini tahlil eden tarihçiler, bahis konusu olan devrede, uzun ve yıpratıcı seferler (seferlerden maksat savaşlar) olmadığını olanların ise, kısa sürdüğünü, bu sebepten hazinenin büyük masraflara katlanmadığını ileri sürmektedirler.

Bundan önceki bahislerde de değindiğimiz gibi, mesele yalnız bundan ibaret değildi. Has, Zeamet ve Tımar diye gelir kaynaklarına göre ayırt edilen topraklar rejimi, eski fonksiyonunu kaybetmişti. Bu itibarla, çöküntü devresinde bulunuyordu. Koçu Bey, zamanın hükümdarına sunduğu bir risalede, bu çöküntüyü bir felâket diye anlatıyordu. Oysa, mesele bir toprak rejiminin çökmesinden ibaret, tarihî bir olaydan başka bir şey değildi.

Bu durum karşısında, eskiden olduğu gibi, bu topraklara tasarruf eden kimselerin (Sipahi Beylerinin) hükümdara olan mükellefiyetleri, o günün ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktı. Bu itibarla, bahis konusu olan toprakların, (Sahib-i arz) olan asıl sahibine verilmesi gerekiyordu. Hükümdar, bu toprakları (Miri arazi, yani beylik arazi) açıkartırma ile mültezimlere kiraya verecek, böylece, hazineye gelir sağlanacaktı.

Toprak rejiminin değişmesi, bir zaman meselesiydi. Yıllarca önce, bir hak sahibi diye kendisine

belirli şartlar içinde verilen bu toprakları, hiçbir sebep olmadan geri almak da mümkün olamazdı. Bunun şiddetli reaksiyonları olabilirdi. Netekim keyfî hareketlerle elinden tımarları alınan kimselerin, isyan ettikleri çok görülmüştür. Bu yüzden, arazi sahipsiz kaldıkça, hazineye devredilerek, feodal rejimin hüküm sürdüğü zamanlarda olduğu gibi, bir başkasına verilmiyecekti. Bu kaidelere göre, toprak rejimi, bünyevî bir gelişme devresini, ağır bir tempoyla geçirmekteydi.

Bir tarihçi (57) Has, Zeamet ve Tımar kaydına bağlı olan toprakların, mültezimlere verilmesiyle, devlet gelirinin arttığını şu suretle anlatıyor:

«Bu vechile, mukataat-ı miriye kesb-i cesamet ve kesret ettikten başka, büyük şehirlerde de kara gümrükleri, müskirat resmi gibi birçok gelirler ihdas olunmakta...» diyerek hazinenin eskisi gibi darlık içinde olmadığını belirtmektedir.

Acaba bütün bu gelir kaynakları, devlet mekanizmasının işlemesinde yeter derecede miydi? Normal zamanlarda bile, elde edilen gelirin, masrafları zoraki bir surette karşıladığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında, bir savaş başladığı zaman, gelirin ihtiyaca yetişmediği çok defa görülmüştür.

Bu gibi olağanüstü zamanlarda, «İmdadiye» ve «Cihadiye» adı altında vergilerin alınması da normal masrafların dışında gelir kaynakları arandığını göstermektedir. (Bu vergiler, bir defaya mahsus olmak üzere, herkesin servet derecesine göre takdir edilerek alınırdı. Para yerine, zahire, hayvan ve hayvan yemi vermek de kabildi.)

Olağanüstü vergilerin alınmasına rağmen, İİİ.

---

(57) Netayic-il Vukuat'dan.

Mustafa zamanında, 1744 - 1750 arasında, sarayda bulunan altın ve gümüş takımların, Darphaneye gönderilerek para basılmasına ihtiyaç görülmüştü.

Öte yandan, o zaman «Fünun-u cedide» denilen Batı tekniğini elde etmek ihtiyaçları duyulmuş, yeni silâhlar almak ve ona göre tesisler kurmak gerektiği anlaşılmıştı. Bu ihtiyaçları karşılamak için tek çare, para bulmaktan ibaretti. Artık, Sipahi Beyinin tasarruf ettiği topraklara karşılık, Padişah'a sadakatlı, onun hesabına savunma gücü tedarik edeceğine dair söz vermesi, bir değer olmaktan çıkmıştı. Bu değerlerin yerini, PARA almıştı.

Parayı Koruma Tedbirleri:

Osmanlı İmparatorluğunun muhtelif devirlerinde altın ve gümüş paraların yabancı ülkelere gönderilmemesi ve para kaçakçılığının önlenmesi için, tedbirler alındığı hakkında (58) vesikalara tesadüf etmek kabil olmuştur. Meselâ: 1707 yılında Karadeniz Boğazı'nda, Kavak köyündeki bir idare âmirine gönderilen bir emirde, «Boğazdan çıkan gemilerin iyice yoklanması ve tüccar üzerinde bulunan yabancı altın ve gümüş para varsa, derhal el konulması» bildirilmektedir.

Bundan başka 1718 yılında da, Gümüşhane madenlerinden çıkarılan gümüşlerin, yabancı ülkelere satılmaması için ilgili âmirlere emirler verilmiştir.

1826 yılında da, İzmit'deki idare âmirlerine gönderilen bir fermanda, İran ve Bağdat ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen tüccarın, gümrük me-

(58) Hicrî on ikinci asırda İSTANBUL HAYATI. Sayfa: 39, 69, Yıl: 1930. Ahmet Refik.

murları vasıtasiyle iyice muayene edilmediğinden bahsedilmektedir. «Bu gibi tacirlerin eşyaları arasında bile gizli olarak, (59) altın ve gümüş para bulunduğu ve bunların İstanbul'da, el altından büyük farklarla değiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu yolsuzlukları önlemek için, ellerinde yabancı altın ve gümüş para bulunanlar, bunları, gümrük memurlarına teslim edecekler, buna karşılık Darphane'de, kendilerine rayiç bedeli ödenecektir» denilmektedir.

Aynı fermanda, Halep ve Şam taraflarına altın ve gümüş para gönderilmemesine dikkat edilmesi bildirilmektedir.

Züyuf Akçe:

Hazinede para sıkıntısı başgösterdiği zaman, akçedeki gümüş nisbetini indirmek bir usul haline girmiştir. Bu yüzden ortaya «Züyuf akçe» diye bir problem çıkmıştı. Bir çok maddî imkânsızlıklar karşısında, bahis konusu olan (**) bu promlemi çözmek kabil olamamıştır. Meselâ 1596 yılında bir dirhem gümüşten 8 akçe, bir süre sonra da, aynı miktardaki gümüşten 10 akçe basılmıştır.

Devletin malî itibarı bozulduğu için, halk ve esnaf hangi parayla alış veriş yapılabileceğini şaşırmış, sağlam paralar ise, o zamanın sarrafları tarafından ortadan kaldırılmış, bu spekülâtif hareketler

---

(59) Mecelley-i, Umur-u Belediye, birinci cilt. Sayfa: 470. Yıl: 1922. Osman Nuri'nin, Divan-i, Humayun defterlerinden kayıtlardan çıkardığı vesika.

(**) Züyuf akçe demek, ayarı bozuk para demektir. Aynı zamanda bu gibi bozuk paralar için, hurda para ve kalp para tabirleri de kullanılmıştır.

bir zümrenin zenginleşmesine sebebiyet vermiştir. 1650 yılında, karışık para meselesinden canı yanan esnaf, toplu bir halde ayaklanmış, Sarayın önüne kadar giderek gördükleri zulümden feryat etmişlerdir. Evliya Çelebi (60) bu isyan hareketini uzun uzadıya anlatmaktadır.

Para Buhranları:

Devlet masrafları 1541 yılında (3 üncü Murat zamanında) 365.400.000 akçeye kadar yükselmişti. Gelir ise, 293.400.000 akçeden ibaretti. Aradaki açığı kapatmak için yapılan ıslahat arasında, Zeamet ve Tımarların hazine tarafından kiraya verilmesi de bulunmaktadır. (Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı toprak rejimi, çöküntü devresine girmişti.)

Islahat hareketlerinden biri de, hıristiyanlardan alınan Cizye denilen verginin miktarını artırmak ve ölen büyük devlet adamlarının nakit paralarını gelir diye hazineye mal etmekten ibaretti.

Bu yeni bir usul değildi. Bu suretle devletin, şahsî serveti gaspederek hazineye mal etmesi, sermaye birikimine mani olmaktan başka bir işe yaramadı.

Bütün bu ıslahat hareketlerine rağmen para buhranını önlemek mümkün olamamış, akçedeki gümüş nisbetini indirmek suretiyle hazineye tasarruf sağlamak yoluna gidilmiştir. Böylece, 1591 yılında, 100 dirhem gümüşten 800 akçe bastırılmıştır. Fakat, bu yeni paraların Darphane'de ne kadar ba-

(60) Evliya Çelebi Seyyahatnamesi. 3 üncü cilt. Sahife: 278.

sıldığına dair bir kayda tesadüf edemiyoruz. Herhalde, para miktarı piyasanın ihtiyacına yetmemiş olacak ki, buhran halledilmiş değildi. Bu buhranı yaratan, basılan paraların miktarından başka, ayarının düşük olması idi. Sarraflar da, bu sıkıntılı durumdan faydalanarak, ayarı yüksek akçelerin kenarlarını kesmek suretiyle, bu paraları piyasaya sürmüşlerdir. Bu sebeple, 1591 para ıslahatından müsbet bir sonuç elde edilememiştir.

Ayarsız Yabancı Paralar:

O zamanlar, piyasada, Macar, Yaldız ve Yunus altınları, serbest bir surette tedavül etmekteydi. Zamanın hükümetleri, yabancı paranın tedavülüne mani olmayı hiç düşünmemiş, veyahut da bu işte bir mahzur görerek yerli paranın kullanılmasını bir usul olarak tatbike imkân bulamamışlardır. Halbuki, bu yabancı paralar arasında, züyuf paralar ve vezni noksan altınlar da vardı.(61) Bunlara ait, karakteristik bir misal vermek kabildir:

«Un tacirleri, yerinde un ve buğdayı, beyaz akçe ile aldıkları halde, Unkapanı'nda Tunus, Macar, Yaldız altını gibi vezni noksan paralarla satmışlardır. Aynı tacirler, üretim merkezlerinden un ve buğday alacakları zaman, ayarı bozuk bu paraları tekrar akçeye çevirmek zorunda kalmışlardır. Tüccar ve esnaf, bu para değiştirmelerinde, büyük ziyanda idiler.»

Yukarıda belirttiğimiz gibi, para sıkıntısı, za-

(61) Mecelle-i Umuru Belediye. 1 inci cilt. Sahife: 475. Paranın Kıymet ve Rayici bahsi. (Bu bahis, Divanı Hümayün, 6 No.lu İstanbul defterindeki kayıtlardan alınmıştır.)

man geçtikçe şiddetini artırmış bulunuyordu. Bir tarihçinin kaydettiğine göre,(62) 16. asrın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu, sıkıntıya düştükçe, parayı tağşiş (ayarsız bozuk para) usulüne müracaat etmekten kendisini alamamıştı. Bu yüzden, eşya fiyatları yükselmiş, sağlam para ortadan çekilerek, züyuf akçe, halkı ve esnafı şaşkın hale getirmişti.

1595 Reformu:

Devlet adamları arasında, para işlerini ıslah eden ve devleet masraflarını kısan kişiler de vardı. Kemankeş Kara Mustafa Paşa birçok lüzumsuz masrafları kısmış, bu suretle, hazinenin gelirini artırmıştır. Bundan başka, 1601 yılında da, Sadrazam (Başbakan) Yemişçi Hasan Paşa, tam ayar akçe bastırmış, piyasadaki yabancı paraların değerini düşürmüştür. Bu arada, Mısır parasında da iki akçelik gerileme görülmüştür.

Para ıslahatına devam edilirken, 1595 yılında yeni akçeler basıldığı için, piyasadaki züyuf akçelerin bir kısmı toplanabilmiştir. Bundan bir süre sonra (Onluk Osmânî) diye bir para basılmıştır. Bu paradaki gümüş miktarı, bir dirhemdi. Bir aralık da, Frenk Mustafa isminde bir para uzmanı, bir okka bakırdan, 800 mangır basılmasını sağlamıştır. Bundan esnaf ve ahali büyük zararlara girmiş, en sonunda yapılan şikâyetler üzerine Frenk Mustafa idam edilmiştir.

---

(62) Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât. Türk Tarih Encümeni mecmuası. Ahmet Refik.

Mangırların Sürümü:

Bakır mangırların tedavülde dönmesi meselesi, noksan vezinli akçeye nisbetle daha çetin bir hale gelmişti. Tüccar ve esnafın bu bakır paraları almaktan çekindiğini, buna ait fermanlardan anlıyoruz. (63) Örneğin: 1686 yılında, saraydan, İstanbul Kaymakamı olan Vezir-i Mükerrem Ömer Paşa ile İstanbul Kadısına ve Defterdara verilen emirde, bir mangırın bir akçe karşılığı olacağı bildirilmiştir.

Sonuç:

Yazımızın «toprak ve para» bölümüne şu suretle son verebiliriz:

Osmanlı İmparatorluğunda, akçe, kuruş, lira gibi, para birimlerinin yürürlükte olduğu dönemlerde, hazinenin çok defa sıkıntı içinde kaldığı görülmüştür. Bunun başlıca nedenlerini, her tarım ülkesinde olduğu gibi, toprak mahsullerinin o yıl bol veyahut noksan olmasına bağlamak zorundayız. Pek tabii olarak, kıtlık olan bir ülkede, ekonomik düzen, tarıma dayanıyorsa, o ülkede paranın değerini tutmak ta çözümü çetin bir problem olur.

Buna ek olarak, kıtlık bir yılda, savaşlara girişmek gibi olağan üstü para harcamaları, hazineyi daha zor bir duruma sokmuş, paranın değerini düşürmüştü.

REAYA DİRENMELERİ

Tutucu tarihçiler, bu zorunlu olaylar üzerinde durmayarak Kanuni döneminde Rüstem Paşanın

(63) Hicrî 16 ncı Asırda İstanbul Hayatı. (Evrak hanesi arşivlerinden çıkarılmıştır. Yıl: 1930. Ahmet Refik.

rüşvet yolile şuna buna timarlar verdiğini ve bu düzenin bozulduğunu iddia ederler. Acaba timar düzeninin yıkılışından dolayı tek bir rüşvet olayı ile Rüstem Paşayı sorumlu tutabilir miyiz? Pek tabii olarak timar düzeninin bozulmasındaki en büyük, hatta tek sebep, devrin ekonomik gelişmesi ve zorunlulukları idi. Oysa yukarıda yazdığımız gibi, bu zorunluluklar karşısında, bütçe açığını kapamak, sarayın vezir konaklarının masraflarını sağlamak için, geliri pek fazla olan timarların birer bahane ile sahiplerinden alınması gerekiyordu.

Acaba bu olaylar Anadolu ve Rumeli'de ne gibi etkiler yapmakta idi? Bu sorunun cevabını vermek için, «Celali Hareketleri» adı altında toplanan olaylara da göz gezdirmek zorundayız. Celali hareketleri denildiği zaman, bu hareketleri, zulüm ve baskı altında, halk yığınlarının saraya karşı isyan hareketi diye kabul edenler çoktur. Bu genel hükümden kurtulmak için bu hareketleerin niteliğini ayrı ayrı incelemek gerekir. Bütün bunların her biri, başlı başına ayrı bir konu teşkil ettiği için üzerinde birleşmeye imkân yoktur. Yalnız, biz burada bu hareketlerin en karakteristik yanlarını genel olarak belirtmeğe çalışacağız.

Her şeyden evvel şu noktaya işaret etmek gerekir ki; Osmanlı İmparatorluğunda genel olarak, reaya, köylü, halk hareketi olamamıştı. Halk, coğrafya durumu dolayısiyle çeşitli kıt'alara dağılmıştı. Bu kıt'alarda, çeşitli tipteki derebeyler, halkı sömürme konusunda birbirinden ayrılmakta idi. Yani halk, sömürülme itibariyle aynı şartlara sahip değildi. Bunun sonucu olarak reaya, arasında kuşaktan kuşağa geçen ortak bağlar yoktu. Bütün bun-

lara rağmen zaman zaman, çeşitli yerlerde mistik bir şekle bürünerek, mezhep ve tarikat mensuplarının isyanlarına bol bol raslamak imkânları vardı. Bu isyanlara karakteristik bir örnek olarak kalender hareketi üzerinde, kısaca durmak istiyoruz: Kalender hareketi görünüşü itibariyle, bütün Osmanlı yazarlarının açıkladıkları gibi tarikat hareketi idi Fakat bu hareketi büyülten ve ona genişleme imkânlarını veren sebepler üzerinde, duracak olursak Kalender Hareketinin niteliği hakkında yeter derecede bir fikir edinebiliriz.

Kalender Hareketi:

1529 yılındaki Kalender hareketinin ilk aşaması, birinci feodaliteye karşı olan bir ayaklanma idi. Birçok tarihçiler, Kalender adındaki bir tarikat mensubunun, başına otuz bin kişiyi toplamayı başararak kendisinin Hacı Bektaş neslinden veyahut Mehdi olduğunu ileri sürmekte idi. Oysa Kalender, döneminin ekonomik ve toplumsal şartlarından yararlanarak bir halk hareketine sebep olmuştu. Eğer uygun şartlar olmasa idi, Mehdilik iddiasına karşı, kendisine bir meczup muamelesi yapılabilirdi. Fakat böyle olmadı. Çünkü Mehdilik iddiasiyle ortaya atılan Kalender etrafına, birçok gayri memnunlar, fakir ve çıplak insanlar toplanmıştı. Bu gayri memnunlar da böyle bir insanın ortaya çıkmasını bekliyorlardı.

Peçevi tarihinin anlattığına göre Kalender'in etrafına, mezhepsiz kimseler, Türkmen köylüleri ve dervişler toplanmıştı. Fakat bu halkayı büyülten unsurların arasında «Timarları, havas-ı hümayüna

iltihak» (64) olunan kimseler de vardı.» (Yani, Tımarları hazineye katılan).

Kalender hareketinin başladığı yerde, Zülkadir aşireti hüküm sürmekte idi. Evvelce, bağımsız bir derebeylik saltanatı süren Zülkadir oğulları, merkezî feodaliteye karşı isyan etmek için, uygun fırsat beklemekte idi. Esasen bunların da (65) «Zirü idarelerinde olan iktalar kabzei tasarruflarından alınmıştı,» (yani, bu büyük topraklar da hazineye geçmişti.) Böylece Kalender'in arkasında, gadra uğramış sipahiler, fakirler, Türkmen köylüleri, devrinin ulemasına göre «bimezhep» diye tanımlanan batıni tarikatine mensup kimseler bulunuyordu.

Merkezi feodaliteye karşı, çeşitli unsurlardan meydana gelen bir isyan cephesi kurulmuştu. Bu isyan hakkında, vak'anüvis tarihlerinde, birbirinden pek farklı olmayan bilgiler vardır. Ahmet Refiğin bu konudaki incelemelerinden faydalanarak isyan hakkındaki bilgiyi aşağıya yazıyoruz. (66)

Söz konusu bu ayaklanma, Kanuni Sultan Süleyman'ı büyük bir telâşa düşürmüştü. Sadrazam İbrahim Paşa, 3000 yeniçeri ve 2000 bölük halkı ile Kalender'in üzerine yürümüştü. İki taraf arasında Cenclife çölünde, müthiş bir savaş olmuştu. Bu savaşta Kanuni'nin ordusu yenilerek, ordunun bütün çadırları, malzemesi Kalenderler'in eline geçmişti. Kalenderoğlu ordusunun askerleri, yarı çıplak durumda idi. Zaferden sonra «uryan ve püryan iken giyinip kuşandılar.»

---

(64) Peçevi Tarihi Birinci cilt sahife 118.

(65) Peçevi Tarihi Birinci cilt sahife 120.

(66) «Osmanlı Devrinde Rafizillik ve Bektaşilik «Ahmet Refik 932.

Kalenderlerin zaferi, merkezî feodaliteye karşı bağlanmak istiemiyen Zülkadir aşiretlerini de, Kalender ordusuna katılmasına sebep olmuştu. Bu olaylar, İbrahim Paşayı büsbütün kuşku içinde bırakmıştı. Çünkü Kalender'in ordusu 30 bin kişiyi bulmuştu. İbrahim Paşa bunu araştırdığı zaman, ihtiyatlı hareket etmişti. Maiyetinde bulunan Karaman ve Anadolu askerlerine de güvenemiyordu. Çünkü, bu kuvvetlerin Kalenderoğluna katılması ihtimali çok kuvvetli idi.

Yukarıda yazdığımız gibi, bu geniş halk hareketine, Zülkadir oğulları gibi, aşiret reisleri de katılmıştı. İbrahim Paşa bu aşiret reisleriyle anlaşarak, Kalender'in kuvvetlerini dağıtmayı düşünüyordu. Sonunda Zülkadirlerin beylerine gizlice haberler göndermiş, onlara yine eski topraklarını geri vereceğini vadetmişti. Hatta Zülkadiroğulları da bir süre sonra Kalender hareketine engel olmağa çalıştılar. Bu olaydan sonra, Kalender'lerin maiyetinde yalnız Kalender tarikatına giren sayılı kişiler kalmıştı. İbrahim Paşa bu sayılı kuvvetler üzerine 500 kişi göndermeyi yeter görmüştü. Sonunda Başsa yaylasındaki bir savaşta yenilerek yakalanmışlardı.

Bu olayda, toprak meselesinin açık rol oynadığından şüphe etmemek gerekir. Bu hareketin birinci dönemi, ellerinden toprakları alınan beylerin isyana katılması, ikinci dönemi de, kendilerine eski toprakları geri verileceği zaman, bu hareketten vaz geçmeleridir. Bu hareketin sonucunda reaya bir şey kazanmamıştı. Kendisine yol gösteren toprak beyleri, tekrar topraklarına kavuşacaklarından emin oldukları için, bu hareketi yarım bırakmışlardır

Genel Toprak Problemi:

Celali hareketlerinde toprağın oynadığı role bir örnek olmak üzere, çeşitli zamanlarda oluşan şu olaylar üzerinde de durmayı yararlı buluyoruz.

Netayiculvukuat sahibi diyor ki: «Birçok topraklar, hazineye katıldığı için, ümeranın taayyüşü bedava varidata vabeste oldu.» (Yani, umeranın geçimi, bedava tarafından elde edilen gelire bağlandı.) Ümera, yeni vergiler almak konusunda halka baskı yapmaya, zenginlerin mallarını almaya başlamıştı. Bunu yeter görmiyen paşalar, beyler, etrafına kuvvetler toplıyarak merkeze karşı isyan bayrağını kaldırmışlardı. Bu ümeranın etrafına toplanacak gayri memnunlar çoktu. Toprakları elinden alınan eski sipahi debeyleri, özellikle sekban ve sarıca taifesi... Sarıca taifesi, savaş olduğu zaman, köylü arasından toplanan geçici askerlerden ibaretti. Bu taifeye, savaşta yararlığı görüldüğü zaman, timar ve zeamet verilmezdi. Bir tanıma göre, bunlara «başı bozuk asker» denilmekte idi. Tatmin edilemiyen bu tayfa, gitgide gayri memnun bir hale gelmişti. Zaman zaman çeşitli yerlerde ortaya çıkan Celali hareketlerine katılıyorlardı. (67) Yeğen Osman Paşa da etrafına bu taifeyi toplıyarak, «sekban ve sarıca makulesine sancak zeamet ve timar vadetmişti.»

Demek oluyor ki, Yeğen Osman Paşa, bu davasını başarmak için, toprak meselesine önem vermiş, topraksız insanlara topraklar bağışlamıştı.

Katırcıoğlu hareketinde de, yine toprak meselesi ön planda yer almaktaydı. Fakat yalnız isyan hareketlerini idare edenler değil, isyan hareketini bastırmak istiyen merkezî feodalite bile, savaşçılarına

(67) Silâhtar Tarihi, 2 nci cilt, sahife 360.

timarlar vadetmek suretiyle, yine toprak meselesinden yararlanıyordu.

Katırcıoğlu hareketi pek genişlemiş ve bu kuvvetler, İstanbul çevresine hatta Bulgurlu Çamlıca köylerine kadar yaklaşmağı başarmıştı. Yeniçeri kuvvetleriyle Katırcıoğlu kuvvetleri arasında savaş pek şiddetli bir hale girmişti. Savaş sırasında yeniçeri kuvvetlerinin başında bulunan (68) Şamlı Osman ağa, askerlere hitap ederek, padişahın adalet köşkünde adalet dağıttığını, bir asi kellesi getirene timarlar ve bir asinin dilini getirene 100 altın verileceğini vadetmişti. Evliya Çelebi, bu vak'ayı anlatırken Şamlı Osman Ağanın bu naralarından sonra askerin, çuşa geldiğini (coştuğunu), yazmaktadır.

Evliya Çelebi, Celali hareketlerine katılan asilerin sorguya çekildiğini anlatırken, masum bir çocuğun köyünde kıtlık olduğu için babasiyle birlikte bu harekete karıştığını da belirtmektedir.

Celali hareketlerini bastırmak suretiyle «kuyucu» ünvanını alan Murat Paşa, bu çocuğu yeniçerilerine boğdurmak istemiş, fakat yeniçeriler bu emre baş eğmemişlerdi. Kuyucu Murat Paşa, abdest alarak «Belki bu çocuk büyüdüğü zaman asi olur» diye, çocuğu kendi eliyle boğmuştu.

Fındıklı'lı Mehmet Ağa, Celali hareketleri esnasında Anadolu köylerinde kıtlık olduğunu, bu yüzden köylerden göçler başladığını, hatta köylülerin ceviz kabuğunu öğüterek ekmek yaptıklarını yazmaktadır.

---

(68) Evliya Çelebi Seyyahatnamesi 3 üncü cilt, sahife 78 - 80.

SİPAHİ DEREBEYLİĞİNİN ORTADAN KALDIRILMASI

V

Koçi Beyin Düşünceleri:

Celali hareketleri, ister ümeranın merkeze karşı isyanı şeklinde olsun, işter, timarları ellerinden alınan küçük derebeylerinin ayaklanması olsun, yahut da mezhep ve tarikat şeklinde tecelli etsin, hepsi, toprakla ilgili problemlerdir. Gerçekte, bu hareketlerin reaya hareketi haline girerek, genişlemesindeki sebep te bu idi.

Yukarıdaki bölümlerde açıklamaya çalıştığımız gibi, her ne olursa olsun, bütün bu hareketler, merkezî feodaliteye karşı başarılı olamıyordu. Devrinin şartlarına göre feodal düzen, merkezîleşmek zorunda idi. Yerel organlar yerine, kuvvetli bir merkezî idare kuruluyordu. Yeniçeri ordusunu daha kuvvetli bir hale getirmek, yeni icat edilen silahlarla orduyu donatmak ve her gün ortaya çıkan masrafları kapatmak gerekiyordu. Eskisi gibi zaferden ganimetler de elde edilemiyordu. Bu zorunlulukların etkisiyle timarların iltizam suretiyle idaresinin devlete katılması olayı gelişmekte idi. Feodalitenin bu gelişme döneminden etkilenenler çoktu. Örneğin: Es-

ki düzenin daha adilane olduğunu iddia edenlerin başında (69) Koçi Bey bulunmaktaydı.

Koçi Beyin ideolojisi ne idi? Devrine göre ileri bir adam mı idi? Koçi Bey Dördüncü Murat'a verdiği ıslahat layihasında, eskiden hak sahiplerine verilen timarların, şimdi vezirlerin ve onlara bağlı olanların elinde bulunduğunu üzülerek yazmaktadır. Koçi beye göre, ortada var olan zulüm ve baskının sebebi, evvelce olduğu gibi, timar ve zeametin ocak zadeler elinde bulunmamasından ileri gelmekte idi. Bu timarların «Hilafı şer'üşerif ve kanun» (yani şeriat ve kanuna aykırı olarak) hak sahiplerine verilmemesi, şeci ve tüvana şan ve şevkete sebep olan askerin harabına bais oldu». (Yani cesur ve şerefli askerlerin azalmasına sebep oldu.)

Koçi Bey (70) timarların, beylerbeyinde, sancak beyclerinde, vüzera ağalarının ellerinde toplandığını, savaş olduğu zaman, sefere yeter derecede asker göndermediklerini açıklamaktadır.

Koçi Bey, toplumsal düzenin düzelmesi için, geçmişte olduğu gibi timar ve zeamet sisteminin yine savaşçılara verilmesini arzu etmekte idi, fakat bu ne dereceye kadar yapılabilirdi? Tekrar geriye dönmek mümkün mü idi?

Artık toplumsal düzen o derecede gelişmişti ki, yalnız toprak ekonomisine dayanmıyordu. Feodal bünye içinde, ticaret sermayedarlığı da, bir çekirdek olarak gelişmişti. Feodal düzen içinde, toprak esirliği döneminden miras kalan toprak köleleri, ev köleleri, cariyeleri, hatta büyük şehirlerde kadın pazarları olduğu gibi, kapitalizmin doğuşunu hazırlı-

(69) Koçi Bey Risalesi (Ali Kemal Aksu tarafından basılan nüsha) 1939.

(70) Koçi Bey Risalesi, sahife 38.

yan ticaret sermayedarlığının filizleri bulunmakta idi. Bu durumda timar ve zeamet denilen bu kurum, devlet merkezinde para, rüşvet ve spekülasyona yol açmıştı. Artık eskisi gibi, sipahi beylerinin geçerliği kalmamıştı. Bunlar, zaman zaman, Celali Hareketlerine karışarak isyan ediyorlar, fakat merkezî idarenin kuvvetli ordularına karşı hiç bir zaman dayanamıyorlardı.

Sipahi beyleri, döneminin şartlarına göre kendiliğinden ortadan kalkıyordu.

Sipahi Beylerinin Kalıntısı:

Timar ve zeamet sistemine dayanarak yaşıyan sipahi derebeyliğinin, devrinin ekonomik şartları içinde, bir fonksyonu kalmamıştı. 1826 yılının 15 haziranında, yeniçeri kışlalarında başlıyan isyan sonucunda, yeniçeri kurunu yıkılmış, yerine zamanının gereklerine göre yeni bir ordu kurulmuştu.

Timar ve zeametin kalıntısı, yeniçeri kurumu gibi birdenbire ortadan kaldırılamamıştı. İkinci Mahmut döneminde timarların ortadan kaldırılmasiyle uğraşmak üzere bir «Mukataat Nezareti» kurulmuştu. Baş eğen sipahi beylerinin ellerindeki timarlar, büsbütün ortadan kaldırılmamıştı. Bu gibi beylerin timarlarından, beşte bir oranında hazine payı alınması uygun görülmüştü. «Mukataat Nezareti», bazı timarları da ortadan kaldırarak sahiplerine, hayatı boyunca maaş bağlamıştır. Gene de hükümet merkezine baş eğmeyen sipahi beyleri, bu haklarından yoksun bırakılmıştı. Bunların ellerindeki toprakları kiraya vermek hakkı mültezimlere aitti. (71)

(71) Defter-i Muktesit 1890. Sahife 49, Süleyman Sudi.

Bununla birlikte «hasılatı iki bin kuruşluktan aşağı olan timarlar, mültezimlere verilmekte idi.»

Sipahi beylerinin kalıntısına, Kırım savaşına kadar raslamak imkânı vardır. (72) Kırım savaşında süvari askerinin sayısını arttırarak, Erzurum ordusuna katılmaları sağlanmıştı.

Artık bu dönemde sipahi zadelik, Zaim zadelik bir kuru ünvandan ibaretti. Bu ocak zadelerin, mültezimlerin ve toprak zenginlerinin yerini, Hayriye ve Avrupa tacirleri almıştı.

(72) Takvimi vekayi; 1853 yılı kolleksiyonları.

FEODAL DÜZENDE TÜCCAR TİPLERİ

Feodal rejimin hüküm sürdüğü zamanlarda, yerli ve yabancı tacirler, binbir zahmet ve fedakârlıkla getirdikleri malları, şehrin ekonomisine hâkim olan esnaf loncalarında, esnaf kâhyalarının kontrolü altında satmak zorundaydılar. Zamanın usul ve adetleri dışında getirdikleri malları serbest bir düzene bağlı olarak istedikleri kimseye satmak hakkına malik değillerdi.

Bütün bunlara rağmen, tüccar tipi, imalâtçı ve küçük satıcı gibi dağınık bir halde bulunan ekonomik organizasyonun üstünde ve ayrı bir şahsiyete sahip bulunuyordu. Zamanla, ülkeler arasında ticarî münasebetler sisteminin gelişmesiyle, tüccar tipi, diyar diyar dolaşarak avantürler içinde seyahat eden bir tip olmaktan çıkarak, devlet adamlarının değer verdiği imtiyazlı şahsiyetler haline girmiştir.

Ortaçağ tüccar tiplerinden bahsederken, başta Cenevizliler olmak üzere, Karadeniz ve Akdeniz'in belli başlı liman şehirlerindeki yabancı tüccar kolonileri üzerinde de durmak gerekirdi. Kervan yolları, Lâtin tacirleriyle Çin tacirlerinin Serendip Adası'nda buluşmaları ve bütün bunlara ait birbirine bağlı bahisler, konumuzun çevresi dışında kalmaktaydı. Bu itibarla, bütün bu genel bilgileri, kısaca olsun tekrar etmekte fayda görmüyoruz. Esas konumuz ticaret kapitalizminin gelişme devresinde Os-

manlı İmparatorluğunun bünyevî özellikleri içerisinde meydana gelen tüccar tiplerini belirtmektir.

Fermanlı Tacirler:

İstanbul'un fethinden 1854 yılına kadar süren bir zaman içinde, İstanbul kadılarının, aynı zamanda idarî fonksiyonları üzerinde durmak zorundayız. İstanbul Kadısı ve Galata Kadısı, kendi bölgeleri içine giren çarşı ve pazarların, mahallelerin belediye işlerine, aynı zamanda esnaf teşkilâtına bakan, giyecek yiyecek eşyasının fiyatını, kalitesini kontrol eden ve bu işlere dair zaman zaman tedbirler almaya yetkili kişilerdi.

1791 yılında, İstanbul Kadısı (73) tarafından çıkarılan bir ilâmda; tüccar taifesinin, İstanbul'da giyecek eşyasını sağlamak amacıyla, ne surette hareket edecekleri, bize yeter derecede bilgi vermektedir. Bu ilâm, zamanın şartları ve icaplarına göre, bir ticaret kanunu vazifesini görebilen bir vesika olarak kabul edilebilir. Bu ilâmdaki hükümleri, sade bir şekle koyarak, madde madde aşağıya yazmayı faydalı buluyoruz:

1) Eflâk ve Buğdan eyaletlerinden zahire alacak tüccar taifesinin, bu işi yapmaya yetkili olduklarına dair, ellerinde birer fermanları olacaktır. (Şimdiki ithalâtçı begeleri gibi).

2) Zahire tacirleri, bu fermanı gittikleri yerlerlerde Eflâk yahut Buğdan voyvodalarına gösterecekleridir. Voyvoda ise, tüccarın zahire alacağı yerlerdeki ilgili memurlara gösterilmek üzere, kendisine ayrıca bir tezkere verecektir.

---

(73) Mecelle-i Umur-u Belediye Cild: 1. yıl 1917. Osman Nuri Beyin, Belediye arşivlerinden çıkardığı belgeler.

3) Zahire tacirleri, günün piyasa fiyatına göre, peşin para ile mal alacaklardır.

4) Tacirler, zahire alacakları yerlerde, kimsenin evlât ve ayaline, mahsulüne el uzatmayacak, kimseye parasız iş gördürmeyecek, ve bir şikâyete meydan vermeyeceklerdir.

5) Bütün bunlara riayet etmeyenler, bu ticaretten men edileceklerdir.

6) Pazarlardan ve iskele başlarından satın alınan zahire, yollarda başka bir yere satılmadan, doğrudan doğruya İstanbul'a getirilecek, Unkapanı'nda; kapan naibinin kontrolü altında satışa arz edilecektir.

Fermanlı tacirlerin birbirlerine kefil olmaları şarttır. Bundan başka, Unkapanı Naibi, ayrıca, zahire tacirlerinin kefaletini üzerine alacaktır. (Unkapanı, zamanın şartlarına göre, şimdiki ticaret borsaları gibi, toptan zahire satılan bir ticaret merkeziydi). Kapan Naibi ise, kadılık namına, kapandaki muameleleri kontrol ederdi).

İstanbul'da Tüccar Sayısı:

Acaba, Yağ Kapanında, Bal Kapanında ve Un Kapanındaki tüccarın sayısı ne kadardı? 1791 yılındaki İstanbul kadısının ilâmına göre, kapandaki tüccar mevcudu 74 kişiden ibaretti. Esnaf sayısına gelince; bunun hakkında kesin bir rakkama tesadüf edemiyoruz. Evliya Çelebi'ye bakacak olursak, züyuf akçe yüzünden çıkan bir isyana, 150.000 esnafın katıldığı anlaşılmaktadır. Bunun ne kadar mübalâğalı olduğunu kestirmek, cidden zor bir meseledir. Böyle olmakla beraber, şehrin ekonomik hayatına, esnaf loncalarının hakim olduğuna şüphe etmeme-

liyiz. Evliya Çelebi, Padişahın önünde yapılan geçit resminden bahsederken, gemicileri ve ziraat erbabını esnaf zümresine soktuğu gibi, hokkabaz ve cambazların da geçide katıldıklarını anlatmaktadır. Bütün bunları göz önünde tutacak olursak, çeşitli iş kollarında çalışan kimselerin, şehrin nüfusunda büyük bir yekûn tuttuğunu tahmin edebiliriz.

Esnaf mevcudunun sayısı üzerinde durmaktan ziyade, fonksiyonlarını tahlil etmeyi faydalı buluyoruz. Esnaf, hem imalâtçı, hem de satıcı gibi iki vazifeyi bir arada toplayan kimselerdir. Yani imâl ettiği başka bir deyimle değerlendirdiği malı, aynı yerde satmaktadır. (Zamanımızda, imalâtçılığı ve satıcılığı bir arada toplayan küçük esnafa yine tesadüf ediyoruz).

Bilindiği gibi, Orta Çağ ekonomisi, esnaf loncalarına dayanıyordu. İlk zamanlarda, bu loncalara bağlı imalâthaneler, işleyecekleri ham maddeyi, bulundukları bölgeden kolayca sağlamaktaydılar. Bu hal, bazı iş kollarında uzun müddet devam etmiştir. Örneğin: Yedikule kasapları, elde ettikleri derilerini, ancak bunları işleyen esnafa satmak zorundaydılar. Zamanın kanunları, bunu gerektiriyordu. Fakat zaman geçtikçe şehir nüfusunun artışı ve çoğalması gibi olaylar karşısında, deri ihtiyacının da uzak yerlerden tedariki bir zaruret haline girmiştir.

1728 yılında, İstanbul'un sadeyağ ve mum imalinde kullanılmak üzere, içyağının Rusçuk ve Silistre gibi yerlerden sağlanması, tüccar taifesine düşen bir vazife olmuştu. Buna ait çıkan bir fermandan da anlıyoruz ki, gittikçe artan ihtiyaçlar karşısında, tüccara olan ihtiyaç da buna paralel olarak artmaktaydı.

Bütün bu bahsettiğimiz tüccar tiplerinden ön-

ce, İstanbul gibi, her devirde ticaret yolları üzerinde bulunan bir şehirde tüccar yok muydu? Tarihî kayıtlara göre, Bizans zamanında, Suriyeli ve Mısırlı tacirlerin, şimdiki Tahtakale civarında bulundukları anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, Ceneviz tacirleri Galata'da, Venedik tacirleri de İstanbul'un kozmopolit çevrelerinde, birer koloni halinde, iyice yerleşmişlerdi. Bütün bunları hatırladığımız zaman. yukarıdaki soruya yeter derecede bir cevap vermiş oluruz. Böyle olmakla beraber, bahis konusu olan bu tüccar zümreleri, feodal rejimin, serbest ticarete hiç uymayan zoraki fiyat usullerinden dolayı sıkıntı içindeydiler. Bünyevî teşekkülleri itibariyle de serbest rejime bağlamak ihtiyacındaydılar.

Kapan ve Kapan Tacirleri:

1800 ve 1820 yıllarında, İstanbul'da kumaş esnafının 2750 ve kemâhçı (havsız kadife) esnafının da 350 tezgâhı vardı. Bütün bu tezgâhlarda, 5000'den fazla insan çalışıyordu. 1868 yılında, yerli sanayiin ıslahı için hazırlanan bir inceleme raporunda, bu kumaş tezgâhlarından ancak 25 tane kaldığı esefle kaydedilmektedir. Bu raporun yazıldığı devrede, Avrupa sanayiinin dokuma eşyası, bol bol ve ucuzca gümrük kapılarından giriyor ve yerli imalâthaneleri tazyik ediyordu. Zamanla, bu imalâthaneler kapanıyor, bunların yerlerine, Avrupa malı satan mağazalar açılıyordu. Bu suretle, en önce İstanbul ve bunun gibi sahil şehirlerinde ticaret sür'atle gelişiyordu. Bu gelişme aşamasından evvel, piyasada iki tip tüccar vardı: Biri Avrupa tüccarı, öteki Hayriye tüccarı.

Evvelce de belirttiğimiz gibi, bu iki tüccar ti-

pini tarif etmeden önce, Kapan tacirlerinden bahsetmeye ihtiyaç görüyoruz. Bu tarifi yaparken, hatıra kapan neye derler? gibi bir soru gelir. (Kapan, Farsça büyük terazi manâsına gelmektedir) Fakat, dilimizde, toptan mal satılan bir ticaret merkezidir. Kapanda bulunan bir terazinin tartısına, kimsenin itiraz etmesine imkân yoktur. (Halen Bal Kapanı denilen handa, eskiden kalma eşya yığınları arasında, böyle bir terazi göze çarpmaktadır). Kapan tacirleri ise, zamanın ihtiyaçları ve ölçülerine göre, pek sınırlıydı. 1729 yılında, Yağ Kapanında 19, Bal Kapanında 34, Un Kapanında 20 tacir bulunuyordu.

Perakende suretiyle alış veriş eden ve aynı zamanda küçük imalât yapan her sınıf esnafın, kendi adlarına mahsus birer çarşıları vardı. Böyle olduğu gibi, toplu olarak mal satan tüccarlar da, sattıkları malların çeşidine göre, birer kapana bağlı bulunuyorlardı. Esnaf teşkilâtındaki Kethuda ve Yiğit Başı ile İhtiyar Meclisi gibi organlar, aynen kapanlarda da mevcut bulunuyordu. Bu bakımdan, her iki teşkilât arasında benzerlik göze çarpmaktadır. Tacirler arasında Kethuda unvanı, uzun süre devam etmiştir. Meselâ; 1863 yılında kurulan Sanayiî İslâh Komisyonu'nda, «Tacirler Kethüdası» Fütuvvetlu Mustafa Efendi âza bulunuyordu.

Kapan tacirleri, zamanın şartlarına göre, çeşitli kayıtlara bağlıydılar. Mallarını istedikleri kimseye satmak hakkını haiz değildiler. Kapanda, İstanbul Kadısının temsilcisi olan Naip, Kethüda, İhtiyar Heyeti, getirilen malı rayiç bedel üzerinden ve dağıtım esasına göre sattırırlardı. Bu satış düzeninin dışında, kapandaki heyetin haberi olmaksızın, bir başkasına mal satmak yasaktı. Buna teşebbüs edenler

cezaya çarpılır, gerekirse, elindeki tacirlik beratı geri alınırdı. Kapanlarda böyle olduğu gibi, Tacirhanedeki deri ve sahtiyan tacirleri de, satış hususunda aynı şartlara tâbi idiler.

Gemi Sahibi Tacirler:

Kapan tacirlerinin bir kısmı da gemi sahipleriydiler. Bilindiği gibi, deniz ticaret tarihinin bir gelişme safhasında, gemi sahibi, yalnız kendi malını bir yerden bir yere taşıyan bir tüccardı. Örneğin: Rize'de Tuzcu Zadelerin Gulet tâbir edilen iki direkli büyük yelken gemileri, Rusya ile Romanya'dan, kendi hesaplarına mal getiriyorlardı. Bu suretle gemi sahibi, aynı zamanda da, tüccar vasfını haizdi. Bu bakımdan, ticaret sermayesinin gelişme tarihinde, ilk ticaret sermayedarlarının, bu gibi gemi sahipleri arasından çıktığına şüphe yoktur. Bu sermayedar armatörlerin, zamanla büyük şehirlerin piyasa merkezlerinde, daha başka sahalara yatırımlar yapan tacirler haline geldikleri görülmüştür.

Hayriye Tacirleri:

Tarihî kayıtlara göre, Avrupa ile aramızdaki ticarî münasebetler sistemi, daha ziyade Kırım Harbinden sonra başlamıştı. Savaş yılları sırasında, İstanbul'da, kara ve deniz ulaştırma vasıtaları artmış, şehirde yeni iş hanları, askerî ihtiyaçlar için kışlalar ve hastahaneler yapılmıştır. İstanbul, Müttefik Orduların ikmal merkezi olduğu için, piyasada geniş ölçüde alım satım işleri baş göstermiştir. O yıllarda, esnaf arasında bile Napolyon altınları elden ele dolaşıyordu.

Kırım Harbinden önce de, 1839 yılında, İngiltere ve Fransa ile birer ticaret anlaşması yapılmıştı. 1840 yılında ise, zamanın ticaret şartlarına uymak maksadıyla, Batı kanunlarından örnekler alınarak, bir Ticaret Komisyonu kurulmuştu. Yukarıda belirttiğimiz gibi, 1853 yılından itibaren de, Batı ülkelerinde daha önce gelişmiş bulunan ticaret kapitalizmine uymak aşaması da başlamış oluyordu.

Bu sırada, Hayriye Tacirleri, eski fonksiyonlarını yavaş yavaş kaybediyordu. Hayriye taciri kime derlerdi? İlk olarak bu unvanın ne zaman kullanıldığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Osman Nuri Ergin, elde ettiği vesikalara göre, 1810 yılında, İstanbul Kadısının bir ilâmındaki kayda dayanarak, Hayriye Taciri tâbirine tesadüf ettiğinden bahsetmektedir. Bu tacirlerin sayıları, zamanımızdaki ölçülere göre, gülünç denecek derecede azdı. İstanbul'da 40, Şam, Halep, Kıbrıs ve İzmir'de onar kişiyi geçmemek üzere Hayriye Tüccarı bulunuyordu. Bunların sayıları da Kapan Tacirleri gibi sınırlanmıştı. Bu tacirlere ait şartların ana hatlarını şu suretle özetleyebiliriz:

1) Hayriye Tacirinin Müslüman olması şarttı. Bu bakımdan Hayriye Taciri demek, dindar ve dürüst bir insan olmak demektir.

2) Hayriye Tüccarı olmadan önce, bir kimsenin, insanlara karşı davranışları ve dürüstlüğü hakkında bilgi edinilmesi lâzımdı.

3) Bu incelemelerden sonra, kendisine, ticaret yapmaya yetkisi olduğuna dair berat verilirdi. Aynı zamanda, Hayriye Tüccarının yanında çalışan kimselerin durumu da incelenmeye tâbi tutulurdu.

4) Hayriye tacirlerinden biri, yanında çalıştırdığı bir kimseyi, ticaret maksadıyla bir başka

şehre gönderdiği zaman, resmî mercilerden yol tezkeresi almak zorundaydı.

5) Hayriye Tacirlerinden biri öldüğü zaman, Şer-i mahkemeden başka, Ticaret Nezareti de bu gibi olaylara karışmaktaydı. Ölümden sonra, dükkân mühürlenir, varislerden en büyük erkek evlâda Hayriye Tüccarı beratı devredilirdi. Fakat, büyük erkek evlâdın da buna lâyık olması şarttı.

6) Hayriye Tüccarları arasında kötü hareket edenler olursa, yerlerine dürüst ve tanınmış kimseler getirildi.

7) Hayriye Tacirleri, berat alırken 1200 kuruş ödemek zorundaydılar.

Bütün bunlardan anlıyoruz ki, Hayriye Taciri demek, piyasadaki tacirler arasında seçilmiş üstün kimselerdi. Daha ziyade, memleket içindeki maddelerin alım ve satımıyla meşgul olur, dış piyasa ile bir ilgileri bulunmazdı. Hayriye Tacirlerinin diğer tacirlerden farklı imtiyazları vardı. Bunlar, keyfî bir surette, cezaya çarpılmaz, dükkânları kapatılmazdı. Ellerindeki fermanlarda, buna ait hükümler vardı. Bundan da anlaşılıyor ki, imtiyazlı tacirlerin dışında, zamanın tacirleri resmî mercilerin kanun dışı muamelelerine maruz kalıyorlardı.

Hayriye Tacirleri, ticaretin gelişmesi için, zamanın hükümetlerine baş vurarak, tüccarın korunması üzerinde haklı olarak durmaktaydılar. Hükümet, bu gibi istekleri iyi karşılamış, bir Ticaret Komisyonu kurulmasını uygun görmüştü. Bahis konusu ticaret komisyonu, İstanbul Ticaret Odası'nın kurulmasını uygun görmüştü. Bahis konusu ticaret komisyonu, İstanbul Ticaret Odasının kurulmasına kadar vazifesine devam etmiştir.

Avrupa Tüccarı:

Hayriye Tüccarında olduğu gibi, Avrupa Tüccarı unvanının, hangi tarihten itibaren başladığını kesin olarak bilemiyoruz. 1810 ile 1820 arasındaki İstanbul Kadılığına ait sicil kayıtlarında, Avrupa Tüccarı kaydına tesadüf edilmektedir. Bu tacirler de, hazineye, 1050 kuruş ödemek zorundaydılar. Bu gibi tadirler, mahkemeye ve resmî mercilere bir iş için çağrıldıkları zaman, kendilerine iyi davranılması, itibarlarına halel getirilmemesi hükümet tarafından ilgili mercilere bildirilmişti.

Avrupa tacirlerinin işlerine bakmak maksadıyla, Divan-ı Hümayun'dan bir nazır da tâyin edilmişti. Her halde, bu nazır, dış ticaretin özelliklerini bilen bir kimse olacaktı. Bu tüccar zümresinin işlerine karşı, gümrüklerde ve diğer mercilerde çıkan zorlukları önlemeye mecbur edilmişti. Esasen Hayriye Taciri gibi, zamanın şartlarına göre, bu tacirlerin de sayısı pek azdı.

1839 yılında, en önce İngiltere ile ve sonra da Fransa ile ticaret anlaşmaları yapıldığı zaman, ticarete baskı yapan engellerin ortadan kaldırılması, bir şart olarak kabul edilmişti. Fakat, sınırlı ve tekelci ticaretten, serbest ticarete geçiş aşaması, pek uzun bir süre geçirmiştir. Pek tabiî olarak, yüzyıllarca geleneklerle örülen bu biçimdeki ticaret ilişkilerinin devam etmemesinden dolayı çıkarları bozulacak olan, zamanın ekonomisine hâkim bir zümre vardı. Bunlar, kendilerine fermanlarla verilmiş olan imtiyazlardan istifadeye devam etmek istiyorlardı. Bu bakımdan, gelişen ticaret şartlarına karşı, ellerinden geldiği kadar mukavemet ediyorlardı.

Avrupa ile ticaretin gelişmesinde, Kırım Har-

bi'nin bir dönüm noktası teşkil ettiğine, harp esnasında ve onu takip eden yıllarda, ticaretin geliştiğine şüphe yoktur. Avrupa Tüccarı sayısının bu tarihten sonra, daha çok arttığı anlaşılmaktadır.

Avrupa piyasalarıyla ticaret münasebetlerinin gelişmesinde, Hıristiyan tacirlerin ön planda geldiği, inkâr edilemez bir gerçektir. İthalât ve ihracat ticaretinin bu ellerde toplanmasındaki âmillerden biri ve en önemlisi, Avrupa alıcı ve satıcılarının, bu hıristiyan tüccar zümresini, kendilerine birer ajan olarak seçmeleridir. Bundan şüphe etmemeliyiz. O zaman, memleketimizde bulunan yabancı bankalar da, bahis konusu olan zümreleri desteklemişlerdir.

Netice itibariyle, yukarıda kısaca belirtilen ticarî gelişmelerin seyrinde, Avrupa Tüccarı ve Hayriye Tüccarı gibi bölümler de tarihe karışmıştır.

Hangi Tacirlere Müstemen Denirdi?

Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirlerinde, zamanın şartlarına göre, ticaret erbabının, Hayriye ve Avrupa Tüccarı diye iki bölüme ayrıldığını izaha gayret etmiştik. Bunların dışında olmak üzere, esnafın imâl ettiği bir malı, yine esnaftan birine satarak ticaret yapan kimseler vardı. Bunlara, çok defa esnaf ve bazen de tüccar denirdi. Bunların ticaret muameleleri ise, şehir dışını aşacak derecede geniş değildi. Evvelce de belirttiğimiz gibi, tüccar, şehirden uzak bölgelerden mal getiren ve bu malı, o günün ticarî kaidelerine göre, kapanlarda satmak zorunda olan kimselere denirdi. (Tarihlerin kaydettiğine göre, İstanbul'da öteden beri Hayriye ve Avrupa tüccarlarından başka bir tüccar grubu daha vardı ki, bunlara, **Müste'mem** denilirdi. Bunlar, ya-

bancı tacirlerdi. 6. ve 7. yüzyıllarda, İstanbul, dünya piyasasında önemli bir merkez haline girdiği sıralarda, buraya Mısırlı ve İranlı tacirler yerleşmişlerdi. 1082 yılından sonra da, Amalfi, Piza, Ceneviz ve Venedik tacirleri, Haliç ve Kumkapı kıyılarında, ticaret siteleri kurmuşlardı. Bu tipik Ortaçağ sitelerinin etrafı kalın duvarlarla çevrilmişti. Akşam hava karardığı zaman, sitenin demir kapıları kapanır, şehirle olan bütün ilgiler kesilirdi. Bundan sonra, özel bekçiler, siteyi korumak vazifesini üzerlerine alırlardı. Bu güçlü, kuvvetli, silâhlı bekçilere rağmen, bir siteden diğerine tecavüz edilir ve malları yağma edilirdi. Bunların arasında, bu gibi tecavüzlere karşı, mükemmel savunma tesisleri kuran site, Galata'daki Ceneviz kolonisinin sitesiydi. Bu koloni, Bizans'ın zaif zamanlarından faydalanarak, sınırlarını genişletmiş, Vlakerna sarayında yaptığı bir anlaşma ile, kendisine yeni avantajlar sağlamıştı. Galata'daki bağımsız denecek dereceye varan Ceneviz kolonisi, bu durumunu, İstanbul'un fethine kadar devam ettirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında da, şehrin belirli yerlerinde, Kapitülâsyon müessesesinin gittikçe artan desteklenmesi ile, yabancı tüccar kolonileri sayısı artıyordu. Haliç kıyılarından başka, Tahtakale'de Arap tacirleri, Bal Kapanı'nda Mısırlı tacirler yerleşmiş bulunuyordu. 17. yüzyıldan sonra, yabancı tacir sayısının arttığı anlaşılmaktadır. En önce Hollandalılar, sonra Fransız ve İngilizler, Galata'dan başlayarak, Tophane ve Pera dedikleri Beyoğlu'na kadar yayılmışlardı. O zamana kadar, şimdiki Bankalar Caddesinde, Galata ile Pera'yı birbirinden ayıran bir kapı bulunuyordu Bahis konusu olan sahada kurulan ticaret evleri, Orta

Çağ ticaret kolonileri gibi, etrafı duvarlarla çevrili olarak, şehirden tamamiyle ayırt edilmiş teşekküller değildi. Bu tacirler, pencereleri demir kepenkli iç içe kapıları olan büyük iş hanlarında, eskisine nisbetle daha emniyet içinde iş yapıyorlardı. Böyle olmakla beraber, bu hanların da, özel bekçileri vardı. Halen Galata'da bulunan Fransız hanı, buna canlı bir misâl teşkil etmektedir.

Zaman geçtikçe, **Müste'men** tacir zümresi genişlemiş, çoğu Venedikli olmak üzere, çeşitli meslek sahipleri, İstanbul piyasasına akın etmişlerdi. Bunların arasında, eczacılar, saat ve pusula ve buna benzer gemicilik aletleri satanlar, onları tamir edenler, mimarlar ve nakkaşlar, Galata ve Beyoğlu'ndaki iş sahalarında, önemli noktalar elde etmişlerdi.

Zamanın kanunlarına göre, bu gibi müste'men zümrenin, ticaret yapacağı saha, Galata ve Beyoğlu olarak tesbit edilmişti. Üçüncü Selim zamanındaki bir fermanda, bunların iş sahaları genişletilerek, Bahçekapı ve Divanyolu semtlerine kadar uzatılmıştır. Bu fermanda, şapkalı, Frenk kıyafetindeki kimselerin, ancak Galata semtinde eczacılık ve tuhafiyecilik yapacakları, buna uygun hareket etmeyenlerin dükkânlarının kapatılacağı, ilgili idare adamlarına kesin olarak bildirilmiştir.

Böylece, Galata ve Beyoğlu semtleri, müste'menlere mahsus bir pazar yeri haline girmiştir. Sarraflar ile bankalar, sigorta şirketleri kambiyo ve esham borsası, vapur acentaları, burada kurulmuştu. 1830 yılından sonra, ilk buharlı gemiler, Tiryeste ile Galata arasında seferler yapmaya başlamışlardı. Bundan önce de, 1830 yılından itibaren, ilk buharlı gemiler, Tuna üzerinden, İstanbul Limanı'na seferler yapıyorlardı. Bu suretle, yabancı mem-

leketlerden gelen ithalât eşyası, Haliç'te toplanıyordu. (Haliç kıyılarında, şimdiki Perşembe Pazarı'nda «Gümrükçü Sokağı» denilen yerdeki gümrük idaresi de, sonradan Galata'ya geçmiştir).

Yukarda yazıldığı gibi, buharlı gemilerin işlemesiyle de, Avrupa ile dış ticaret münasebetleri sistemi daha ziyade gelişmiştir. Bu gelişme seyrinde serbest ticaret düzeni her tarafa yayılmakta ve feodal zamanların tüccarı sıkan bağları çözülmekteydi. Burada Hayriye tüccarı da, yeni şartlar karşısında erimekte, Avrupa tüccarı sayısı ise çoğalmaktaydı.

MÜLTEZİM VE KÖYLÜ İLİŞKİLERİ

Mültezimin Köylüye Baskısı:

Sipahi derebeyliği, zamanın ekonomik şartları içinde ortadan kaldırılırken, köyde ne gibi değişiklikler oluşmuştu?

Eski hanedan aileler ve ocak zadeler, yeni mültezimlerin karşısında, düşkün asiller haline gelmişlerdi. Feodalitenin bu döneminde genellikle hakim sınıflar, büyük ve küçük mültezimlerden ibaretti.

Zaman zaman, çeşitli bahanelerle, sipahi derebeylerinin elinden alınan topraklar, mültezimlere veriliyor, bu suretle miri toprakların (sahibi arz) ı değişiyordu. Fakat reaya için yine ortada değişen bir şey yoktu. Mültezim, kendisine ihale edilen topraklarda, sipahi beyinin de yetkilerine sahipti. Çünkü sipahi beyi ile reaya arasındaki üretim ilişkileriyle, mültezimle reaya arasındaki üretim ilişkileri arasında sömürme bakımından bir fark yoktu. Böylece yeni (sahibi arz) topraklarını belli şartlar al-

tında, reayaya tasarruf ettiriyordu. Reaya vaktiyle sipahi beyine taahhüt ettiği vergileri şimdi Mültezime vermek zorundaydı.

Örneğin: Reayadan biri, tasarruf ettiği miri, topraklarda dam yaptıracağı zaman, gene (sahibi arz) ın iznini almaktaydı. Bununla birlikte, timar ve zeamet sahipleri de gene devam etmekteydi.

İkinci Mahmut dönemine kadar, toprak üzerinde diğer iki derebey tipi olmak üzere, iki (sahibi arz) göze çarpmaktaydı. Fakat mültezim sınıfının gittikçe gelişmesi, yukarıda yazdığımız gibi, Sipahi Derebeylerini daha sönük bir hale getirmekteydi. Bunun sebebi şuydu: Mültezim, para ekonomisinin gelişmeye yüz tuttuğu büyük şehirlerdeki ticaret sermayedarlığına dayanmaktaydı. Mültezim, taahhüt ettiği vergiyi toptan bir surette hükümete vermekte, sonra bunu mal karşılığında, zaman zaman köylüden toplamaktaydı.

Bu tipe bir örnek olarak şunu gösterebiliriz: Rize ayanından Tuzcuoğlu Memiş ağa, bulunduğu bölgedeki köylüleri, nüfuzu altına almıştı. Memiş (74) ağanın, ölen köylülerin tarlalarını ele geçirerek, onları mirastan yoksun bıraktığı, Trabzon Valisi Süleyman Paşaya borç para bile verdiği olmuştu. Hatta Süleyman Paşa, kendisinden daha fazla borç istediği zaman, Memiş Ağa vermemiş. Bu suretle Memiş Ağanın kuvvetleriyle, Süleyman Paşanın kuvvetleri arasında çarpışmalar bile olmuştu. Sonunda Memiş Ağa yola getirilmiştir.

Memiş Ağa, hükümete karşı taahhüt ettiği vergiyi, köylüden toplamak suretiyle, köylü ile hükümet arasında aracı bir rol oynamaktaydı.

---

(74) Cevdet Paşa Tarihi, 10 uncu cilt, 197 inci sahife.

Kara Osman oğlu Hüseyin Ağa (75) da, böyle bir mültezimdi. Saruhan Sancağının zeamet ve timarları, kendisine iltizam olarak verilmişti. Köylüler vergi borcunu, ayniyat halinde mültezime vermekteydi.

Köylü, tarım işleri için muhtaç olduğu tohum, hayvan ve tarım araçlarını mültezimden almaktaydı. Bu suretle, mültezime borçlanıyordu. Ürün zamanı gelince, elindeki ürünü ile, vergi borçlarını ve mültezime vermiye zorunlu olduğu kişisel borçlarını ödüyordu. Bu arada vergi toplama iltizamı işinden hasıl olan kâr, mültezimin cebine girmekteydi. Rumeli'de ayan denilen Derebeyler, bu ilişkiyi daha geniş olarak uygulama imkânı bulmaktaydılar. Fakat bu Mültezimler tarafından toplanan vergilerin, hazineye teslim edildiğinden çok şüphe edebiliriz.

Sarraflar ve Mültezimler:

Vergilerin iltizam usuliyle toplanması, sarraflık müessesesinin büyümesini ayrıca desteklemiştir. Hazine sarrafları, devlet ile vergi mükellefleri arasında bir köprü kurmuşlar ve zamanın şartlarına göre, bir kredi kaynağı haline girmişlerdir. Zamanla, itibar sahibi olan bu sarraflar arasında, padişahlardan rütbe ve nişan alanlar bile vardı. Örneğin: 1865 (76) yılında, politikacılık işlerinde hizmeti görülen, Edirne sarraflarından Hoca Şem'un ile İstanbul'un tanınmış sarraflarından olan Mısırlı zade Bo-

(75) Aynı eserden 201 inci sahife.

(76) Tasvir-i, efkâr gazetesi, yıl: 1864. 8 haziran günlü sayıdan.

ğos ve Apik Efendilere, üçüncü dereceden nişan verilmişti.

Oysa, derebeyliğin şanlı günlerinde «Bezirgân Taifesi» diye anılan tüccar ile sarraflar, asılzade beylerin gözünde önemli kimseler sayılmazlardı. Kapitalist ekonomi şartları, zamanla bu görüşleri kökünden değiştirmişti. Sadrazam (Başbakan) Reşit paşa, bizde ilk anonim şirket olan «Şirkat-i Hayriye»nin kuruluşunda, maruf sarrafları hisse senedi almaya teşvik etmişti (77). Cümlesi de paşanın hatırı için, söz konusu şirkete ortak olmuşlardı. Bu maruf sarraflar, devlet hazinesine, sarap mensuplarına borç para veren, hazineye ait senetleri kıran para tacirleriydi. Tarihte, «Galata Sarrafları» diye şöhret alan, bankerliğe geçen ve bankerlikte de sivrilerek, kendi adlarına banka kuranlar bile vardı. «Kamanto Bankası» gibi...

Bütün bunlar, başlı başına ayrı bir konu meydana getirdiği için, üzerinde durmaya lüzum görmüyoruz. Yalnız, sözünü ettiğimiz hazine sarraflarının, köylüden âşar vergisini toplayan mültezimlerle olan ilişkilerine, şu suretle değiniyorum: Artık sarrafların bir kısmı, o günkü iktisadî şartlardan yararlanarak sivrilmiş, devlet hazinesiyle aralarında bir köprü kurulmuştu. Bu bakımdan sarrafları, bölümlere ayırmak kabil olmaktadır. Eski bir maliyeci ve tarihçi olan bir yazar, Hazine sarrafları hakkında aşağıdaki bilgiyi vermektedir. (78)

1) Hazine Sarrafları: Bunlar, devlet hazinesince itibar sahibi olarak kabul edilmiş kimselerdir.

---

(77) Boğaziçi, Şirketli, Hayriyye. (Şirket idaresince kaleme alınmış ve basılmıştır). Yıl: 1914. Sayfa. 5, 6.

(78) Defter-i Muktesit. Cilt: 1, Yıl: 1890. Süleyman Sudi.

Hazine sarrafı olmak, çeşitli formalitelere bağlı bulunuyordu.

2) Hazine sarrafı hakkında inceden inceye tahkikat yapılır, sonunda bu göreve elverişli olduğu anlaşılınca, ismi ve adresi, hazinedeki bu işlere ait defterde tescil edilirdi.

3) Hazine sarrafı öldüğü zaman, yerine bu görevi yapabilecek olan oğlu hakkında da tahkikat yapılırdı. Veyahut, oğlu hakkındaki tahkikat iyi bir sonuç vermezse ve oğlu bulunmazsa, yerine mirasçılarından biri geçebilir, eline bir belge verilirdi.

4) Tanzimattan önce, vergilerin tahsili, iltizam usuliyle yapılmaktaydı. Bir mültezim, herhangi bir gelir kaynağını açık artırma suretiyle, taahhüt edilen bir bedel karşılığı, kendi eline alır ve gelir fazlasını da kâr olarak, kendi hesabına geçirebilirdi. Bu, işin tatlı tarafıydı. Fakat, mültezimlik mutlak olarak kârlı bir müessese değildi. Tahminlerin dışında, mahsul noksan olursa, mültezim, devlete karşı taahhüdünü yerine getirmeye imkân bulamazdı. Bu gibi hallerde birçok zengin mültezimlerin iflâs ettikleri de görülmüştü. Fakat, bu durumdan, hazine de aynı derecede ziyan etmiş bulunuyordu.

Bütün bu tehlikeleri önlemek için, bir mültezimin hazine sarrafından bir senet alması şarttı. Bu suretle hazinenin karşısına mültezimden önce, sarraf çıkıyor demekti.

Öte yandan mültezimin bu riskini karşılamak için, ona avantajlar sağlamak gerekiyordu. Hazine ona iltizam usulü ile elde edilen vergilerden bir pay vermeyi garanti etmişti. Bu pay nisbetleri, devlet adamlarının tutumuna bağlıydı. İsterse, pay nisbetini artırabilirdi.

Derebeylerin Merkeze Karşı Başeğmezliği:

İkinci Mahmut döneminde ayan ve derebeylerin, yerel nüfuzları o kadar artmıştı ki, topladıkları vergileri, kendi masraflarına harcediyorlardı. Örneğin, Serezli İsmail Beyin 12 bin silâhlı askeri vardı. Bunun gibi bir çok mahalli beyler, devlet merkezine karşı, ilgisizlik gösteriyorlardı. Hatta içlerinden zaman zaman isyan edenler bile vardı

Cevdet Paşa, Netayic-ül-vukuat yazarı Mustafa Paşa, Abdurrahman Şeref Bey, bu dönemi anarşik bir dönem olarak kabul ederler. (79) Yusuf Akçura bu dönemi «feodal saltanat devresi» olarak izah eder. Biz, bu dönemin bütün özelliklerinden, ıslahat hareketlerinden sözedecek değiliz. Bu dönemde köylünün daha fena şartlar altında kaldığına, mütagallibenin yüzünden köylerin parçalanarak, küçüldüğüne, kısaca olsun değineceğiz:

Abdurrahman Şeref Bey, (80) timar ve zeamet düzeni bozulduktan sonra, işinden atılan paşaların kapılarını dağıttığını, adamlarını salıverdiğini, bu suretle köylere bir sürü parazit insanların musallat olarak, kendilerini ve hayvanlarını beslettiğini, bu yüzden köylülerin parçalandığını yazmaktadır. Bunun sonucu olarak bazı köyler, kendisini savunacak bir şekilde, dere kenarlarında, dağ başlarında ve saklı yerlerde kurulmuştur.

İslahat Düşünceleri:

Bu devrede, vergilerin adilane bir surette toplanması, Derebeylerin zulmüne son verilmesi gibi

(79) Osmanlı devletinin dağılma devri, (Türk Tarih Kurumu neşriyatından) 1940.

(80) Tarihi Devleti Osmaniye 2 nci cilt; sahife 260.

ıslahat fikirlerine sık sık rastlanmaktaydı. Üçüncü Selim'e ıslahat lâyihası veren (81) Tatarcık Abdullah Efendi, kürk ithalatı yüzünden dışarıya bol miktarda para gittiğini söylemek suretiyle, memlekette ekonomik islahata lüzum görüyordu.

Tatarcık Abdullah Efendi, meşhur ıslahat lâyihasında, Anadolu ve Rumeli'de ayan ve derebeylerin zulmünden bahsederken: (Acezeyi ahalinin vatanlarını meyusen terke mecbur olduklarını» (aciz halkın umutsuzluk içinde vatanlarından ayrılmak zorunda kaldıklarını) yazmaktadır. Bu yüzden İstanbul'a göçler arttığı için, şehirde gene beslenme zorluğu başgöstermişti.

(81) «Türk Tarihi» 3 üncü cilt, sahife 92.

TİCARET SERMAYEDARLIĞININ DEREBEYLİĞE BASKISI

Kıyı Şehirlerindeki Ticaretin Gelişmesi:

Topraktan elde edilen geliri, ihtiyaca göre yeni konulan vergi gelirlerini, Mültezimler eliyle toplamak ve böylece devlet masraflarını kapatmak gerektiğini evvelki bölümlerde kısaca açıklamıştık. Devrine göre belli bir gelişim aşamasında, Mültezim tipinin doğuşu zorunluydu. Fakat köy ekonomisi de, Mültezimle köylü arasındaki üretim ilişkilerinde, yeni değişiklikler belirtmekteydi.

Bu da, büyük şehirlerde gelişen ticaret sermayedarlığının etkilerinden ileri gelmekteydi. Köy, ticaret sermayedarlığı için kapalı bir alandı. Oysa, ondokuzuncu yüzyılın başlangıcında, yabancı ticaret sermayesinin, Osmanlı İmparatorluğuna girişi, kıyı şehirlerinde büyük bir değişikliğe sebebiyet vermişti. Mültezimlerin, eski ve yeni Derebeylerin, yarı Derebeylerin zulmü, vergilerin ağırlığı, bir kısım halkın şehirlere doğru akın etmesine sebebiyet vermişti. Bu şehirlerde Avrupa malı satan dükkânların sayısı artmaktaydı.

Örnek: (82) 1841 yılında, birkaç evden ibaret olan Mersin, Gökçeli nahiyesine bağlı bir köyden ibaretti. 1852 yılında, bir bucak haline girmiş, nü-

(82) Adana Vilâyeti Salnamesi. Yıl: 1892.

fusu 21.576 kişiyi bulmuştu. Burada 48 büyük mağaza, 500 de küçük dükkân vardı.

33 bin nüfuslu bir şehir olan Trabzon'da da (83) 1232 dükkân kurulmuştu. (Yani 27 kişiye bir dükkân) Ticaret sermayedarlığı, şehirlerdeki el tezgâhlarını kapatarak, yerlerine Avrupa'nın hazır malını satan dükkânları koyuyordu. Fakat köy, ticaret sermayedarlığına tamamiyle açılmamıştı. Zira vergiler, para karşılığında değil, mal olarak toplanıyordu. Oysa, bu iltizam usulüne, Tanzimat Fermanında da, son verileceği, prensip itibariyle, ortaya konulmuştu. Paranın sirkülasyonunu artırmak için, tarım vergilerinin de para ile ödenmesi gerekiyordu. Zamanın reformlarına göre, mültezimlerin yerini, muhassıllar almıştı. Muhassıllar, (yani para toplayanlar), her ilçeye giderek, her kişinin gücüne göre, ne kadar vergi verebileceğini, «Vücuh-u Belde» (yani şehrin ileri gelen, saygı değer kişileri) nden öğrenirlerdi. Hıristiyan köylerinde ise, muhassıllar, bu işi Koca Başılardan, (yani hıristiyan büyüklerinden) öğrenerek, verilecek vergilerin defterlerini hazırlarlardı. Fakat, vergiler, âdilane bir surette alınmadığı için, bu hal, birçok şikâyetlere yol açmış bulunuyordu.

Hatta bu şikâyetler iç karışıklıklara dönmüştü. Diyebiliriz ki, çeşitli yerlerde ortaya çıkan bu direnmeler, köylünün feodal rejimle olan çatışmalardan başka bir şey değildi. Bir çok yerlerde köylü, miri ve vakıf toprakları kendine mülk yapıyor, bu yüzden, kanlı kavgalar bile ortaya çıkıyordu. 1840 yı-

(83) Anadolu'nun Taksimi. (Çarlık Rusya'sının evrak Hazinesindeki arşivlerden derlenmiştir.) Rusça'dan çeviren: Kurmay Yarbay Babaeskili Hüseyin Rahmi. Yıl: 1926.

lında Trabzon'da Kör Hüseyin Bey olayı, böyle bir toprak kavgasıdır.

Ama, toprak rejiminde ıslahat yapmak lüzumu, gün geçtikçe duyulmakta idi. 1840 yılında köylülerin, çiftlik sahipleri tarafından tarım işlerinden başka işlerde çalıştırılmaması hakkında irade çıkmıştı. Yine aynı yılda köylülerin çift aletlerine vergi haczi yapılmamasına dair de bir iradeye rastlıyoruz. (84) Bütün bu hareketler, iç karışıklıklarının ve köylü hareketlerinin önüne geçmek için alınan tedbirlerdi.

1840 yılında, Mültezimlerin, memleket masrafları diye halktan vergi almaması sağlanmıştı. (85) «Masrafı maliye, memur-ini, maliyenin maaşlarının, haziney-i maliyeden teslim olunacağı», (yani, maliye masrafları ile, maliye memurları masrafları, hazinece karşılanacaktır) yolunda muhassıllara yeni talimat verilmişti. Böylelikle Mültezimliğe son verilmişti. Muhassıl, hazineye maktuan para veren, sonra halktan toplıyan bir kimse, yani Mültezimin gelişmiş şekli bir memurdu. Muhassıllar miri topraklar üzerinde «sahibi arz» hukukuna malikti. Miri toprakları tasarruf edenler, bu topraklarda Dam yaptıracakları veyahut istedikleri gibi tasarruf edecekleri zaman, muhassıllara başvururlardı. Bu suretle, yeni toplumsal şartlara göre, ıslah edilen feodal bünye, Muhassılı doğurmuştu.

Tepkiler:

Gülhane Fermanında arzu edildiği gibi, ilti-

(84) (Defteri Muktesit) Yıl: 1890, sahife 90, Süleyman Sudi.

(85) Takvimi Vekayi, sene 1840.

zam sistemini birdenbire ortadan kaldırmak kabil olamamıştı. Bazı vilâyetlerde uygulanan bu usul ancak, bir yıl sürmüştü. Bu da gösteriyor ki, Anadolu'da ve Rumeli'deki Derebeyler, (Mültezimler) buna karşı olumsuz bir direnişte bulunmuşlardı.

1851 yılında çıkan (86) bir tüzükte: «Kavi sarraf gösteren ve zaten emin ve muteber olan her sınıf Tebayi-i Devlet-i Aliyyenin, (yani, Osmanlı Devleti uygurlarının), (memurlarından başka) Mültezim olacağı ilân edilmişti. (87) Örneğin: gümrükler Mıgırdıç isminde bir ermeni ticarethanesinin elindeydi.

Fakat Mültezimlik, geleneksel bağlara, aile asaletine dayanmıyordu. Devrinin şartlarına göre bir mültezimin taahhüt ettiği vergiyi devlete vermek zorunluluğunu perçinlemek için, zaman zaman yeni tüzükler çıkarılıyordu. Bu taahhüdü de, bir kefil göstermek suretiyle yerine getirmekten başka çare yoktu. Kefil de çoğunlukla Galata sarraflarıydı.

İlkel Tüccar Örneği:

Köy köy dolaşarak, (çerçi) köylüye sattığı malın karşılığında para yerine mal alan gezici satıcılar vardı. Eğer buna verilecek hazır bir mal yoksa, üretim zamanı gelince, mal üzerinden borçlanmaya girişmek de kabildi. Bu karşılıklı mal alıp verme işlemleri, uzun zaman üretim bölgelerinden, ihracata elverişli malları toplamak için en kârlı bir yol olmuştu. Örneğin: Anlatılanlara göre, bundan 70-80 yıl önce, Kastamonu'nun kuş uçmaz, kervan geç-

(86) Takvimi Vakayi 1851.
(87) Takvimi vakayi 1853.

mez diye sözü edilen dağ köylerinde, küçük ölçüde ticaret yapan (B) ailesi vardı. Bu cesur tacir, katır sırtında taşınan Avrupa'nın göz alıcı renkli basmalarını, dağ yollarını aşarak köylere getiriyor, bunlara karşılık, köylüden bol bol tiftik topluyordu. Takas yoluyla yapılan bu alış verişler, bu aileyi kısa bir süre içinde sivriltmiş, en önce Kastamonu çarşısının, sonra da İstanbul piyasasının maruf bir tiftik ihracatçısı seviyesine getirmişti.

Her türlü tehlikeye katlanarak, diyar diyar gezen cesur tacirlere, eski çağlarda da raslamak kabildir. Ahmet Haşim seyyahat notlarında, «Geniş kanatlı kartallar gibi, bütün dünyanın yolları üzerinde, durup dinlenmeksizin cesaretle uçan tüccar cinsi» diye, bu tüccar tiplerinden söz etmiştir. Hiç şüphe yok ki, bu tüccar cinsi, ticaret kapitalizminin önderleriydi.

Serbest Ticaret:

Yukarda karekteristik bir örnek olarak gösterdiğimiz (B) tüccar tipi, kimsenin gidemediği yerlerde ticaret yapmayı göze almış bir tipti. Bu bakımdan onu, feodal zamanların ticaret yollarında silâhlı adamlarıyla dolaşan cesur tüccar tiplerinin kalıntısı ve bir devamı, onların küçük bir örneğiydi.

Böyle olmakla beraber, (B) tipinin ikinci bir kişiliği daha vardı. Dış piyasa isteklerine göre, üretim bölgelerinden ham madde toplamak ve ihraç merkezlerine yollamak... Bu fonksiyonuyla da, kapitalist ekonomi düzenin uygun bir surette teşebbüslere girişmişti. Her iki düzen arasında sıkışmış kalmış bir tipti.

Bilindiği gibi, o yıllarda kapitalist ekonomi dü-

zeni, her yerde kendi düzenine uygun gelen şartlar içinde yayılıyordu. Bu yayılış sırasında, (B) tüccar tipi, dağ köylerinden tek başına tiftik toplarken, yanıbaşında rakip tacirlere rastlamıştır.

Vergi Reformu:

Her malın parayla alınıp satılması ile, para sirkülasyonunu, daracık bir çevreyi aşarak, köye kadar yapılmaktaydı. Fakat bu normal yayılış hareketini daha kolay bir hale getirmek için, devlet mekanizmasında da gerekli reformlar yapmak lâzımdı. Nitekim tanzimat fermanında, vergilerin iltizam usulleriyle alınmaması prensip itibariyle ortaya konulmuştu. Fakat Derebey kalıntıları, buna engel olmuştu. Bu karşılıklı direnme hareketleri sonucunda, iltizam usulü kaldırılmış, vergilerin MUHASSILLAR (vergileri tahsil eden, toplayan kimse) eliyle tahsil edilmesi uygun görülmüştür. Bu suretle devlet mekanizması, yeni gelişen ekonomik şartlara göre ayar edilmekteydi. Tanzimattan o yıllara kadar, «Islahat Hareketleri» diye tarihlerin kaydettiği konuların temeli bu idi.

SERMAYENİN KÖYE GİRİŞİ

Vergilerin Parayla Ödenmesi:

1845 yılında (88) vilayetlere gönderilen bir emirde, «Bazı mahallerde mukataatı âşâriye deruhte edenlerin, mugayir-i nizam olarak zahire âşârını bedelen» (yani, o günkü düzenin aksine olarak, köy-

(88) Takvimi vakayi. Yıl: 1845.

lüden para yerine mal almak) almalarına şiddetle itiraz edilmektedir. Köylüden verginin para şeklinde alınması, köyün hayatında ekonomik bir değişime yol açmıştı. Bu da, ticaret sermayedarlığı için, bir zaferdi. Köylünün mal üzerinden değil, para üzerinden borçlanması yüzünden faiz sistemi köylere kadar girmiş, böylece sermaye gelişimi başlamıştı (89). 1850 yılında vilayetlere gönderilen bir emirde, Anadolu ve Rumeli'de bulunan zengin kimselerin «Çiftlik sahiplerine, ziraatçılarla, rençberlere güzeşte ile akçe verdiklerinden «Güzeştelerin güzeştelerini işlettiklerinden» (geçmiş faizin faizini aldıklarından) bahsedilerek faiz nisbetlerinin indirilmesi bildirilmekteydi.

Böylece sermayedarlık, ekonomik ilişkilerin gelişmeye yüz tuttuğu yerlerde (Yani pazar için üretim yapan köylerde) yeni köylü tipleri ortaya çıkarmıştı. Bunlar, feodal devrin reayası gibi, bir beye bağlı değildiler. Fakat topraklarını işletmek için para bulmaya zorunluydular.

Ortakçı Destanında Köylü Tipi:

Ortakçı (90) destanında gördüğümüz şu parçalar, köylü ile şehirli arasındaki bu yeni ilişkileri eksiksiz olarak göstermektedir.

Köylü der — Şehre geldim bugün efendim,
Pek severim seni, kimim var benim,
Çarığım eskidi, yoktur yemenim,
Olalım seninle ekin ortağı.

(89) Takvimi vakayi. Yıl: 1850.

(90) Ortakçı Destanı (Kütahya vilâyet matbaası tarafından basılan) 1930.

Şehirli der — Köse ben ondan vaz geçtim,
Kim ile ekdimse zarar ettim,
Çok atlar ölüverdi hayli seyrettim,
Fayda görmedim geç bu sevdadan.

Köylü, şehirliye yalvarırken diyor ki:

Köylü der — Yarınlık da burada kalsak,
Biraz basma, kesme, yemeni alsak,
Kirkora borcum var, kolayın bulsak,
Yenilesek sırtımdaki abayı.

Köylü ile şehirli arasındaki bu konuşma, burada bitiyor. Sonunda şehirli, köylüye faizle para vermeye razı oluyor.

Köylü kaptığın doğru köye götürdü,
Evin içi bedestana döndürdü.

Ortakçı destanındaki köylü tipi, toprağına sahip olan, fakat bunu işletmek için sermayesiz olan fakir köylü tipidir. Bu tip köylü, her zaman şehirdeki belli bir tüccar, bir murabahacı, veyahut bu sermayedarların köydeki temsilcileri olan köy bakkalına iktisaden bağlanmıştı.

Çiftliklerdeki Köylü Tipleri:

Yalnız, köylü tipleri bundan ibaret değildi. Pazar için üretim biçiminin gelişmesi, çiftliklerde, arazi sahibi ile köylü arasındaki ilişkilerde de bir değişikliğe sebep olmuştu. Bundan öncek bölümlerde yazdığımız gibi, mülk topraklarda köylü, mal sahibine yarıcılık etmekle meşguldü. Bu çeşitli biçimlerde olabilirdi.

Örnek: Rumeli'nin büyük çiftliklerinde yarıcılar, kendi öküzleriyle çift sürerler ve her türlü masraf kendilerine ait olurdu. Ürün elde edildiği zaman, öşür geliri ve ertesi yıla bir tohum miktarı ayrıldıktan sonra, ürün ikiye bölünürdü. Yarıcılar, çiftlik kâhyalarına da ayrıca bir pay vermek zorundaydılar.

Yarıcıların oturdukları evleri, çiftlik sahibi onarır, bunlardan yıllık belli bir kira alırdı.

Büyük çiftliklerde yarıcılardan başka, aylakcılar da bulunmaktaydı. Bunlar ortakçılara göre, ikinci planda kalmaktaydı. Aylakçılardan biri ölürse, yerine geçer, yahut fazla bir iş olursa çalıştırılırdı. Bunlar, yalnız kendi geçimleri için mısır ekerlerdi. Çiftlikte aylakcıların da evleri yoktu. Çiftlikteki evlerde kira ile oturmaktaydılar.

Belli çiftliklerde «Beylik» adıyla küçük bir arazi parçası aylakçılara ayrılmıştı. Bunlar, tohum ve hayvanı çiftlik sahibinden sağlarlar, hizmetleri karşılığında gelirden onda iki alırlardı. Bundan başka aylakçıların yıllık yiyeceği de (taamiye) adı altında çiftlik sahibi tarafından verilirdi.

Buraya kadar yazdığımız ortakçı ile aylakçı ilişkileri, feodal dönemin bir gereğiydi. Fakat ekimin genişlemesi, daha fazla adam çalıştırmaya sebep olmuş, belli ırgatlardan, ortakçılardan, aylakçılardan, aylakçılardan başka ücretle tarım amelesi tutmak zorunluluğu doğmuştu.

Bu suretle büyük çiftliklerde, yoksul ve fakir köylüler de tarım işçisi olmuşlardı ki, bunlara zamanımızda mevsim işçisi denilmektedir.

Adana'da Pamuk İşçisi:

Mevsim işçisi tiplerine, en çok Adana pamuk bölgesinde raslanılabilir. Avrupa pamuklu dokuma sanayiin dev adımlarla ilerlemesi, dünyanın her tarafında pamuk ekiminin genişlemesine sebep olduğu bilinir. Bunun bir sonucu olarak, pamuk ekimine uygun bir iklim olan Adana'da da büyük ölçüde pamuk tarımı gelişmişti. Dış piyasaların ihtiyacı için pamuk ekimi, bu bölgede önemli ölçüde tarım işçisinin çalışmasına imkân vermişti.

Bu yüzden işçi sağlamak için «Elci Başı» diye işçi komisyoncuları türemiştir. Elci Başılar kışın bunlara borç para verirler. Sonra haftalık yevmiyelerinden ağır faizlerle bu parayı keserelrdi. Bir raporda (91) Elci Başılar şöyle anlatılıyor:

«Tarlalarda çalışan bir işçi ekibi içinde, başında şemsiyesiyle, elinde kırbacıyla ve göbeğine kadar uzanan gümüş saat kordoniyle Elci Başıyı ayırt etmek pek kolay olur.»

Pamuk tarımının genişlemesi, yeni yeni köylü tipleri de meydana getirmişti. Örneğin, Adana'da geçici ve sürekli olarak iki çeşit tarım işçisi meydana gelmişti. Bunlara «Tutma» denirdi. Tutmalar da «Yaz Tutması» ve «Kış Tutması» olarak ikiye ayrılmaktaydı. Kış tutmalarına, yılda yüz lira kadar bir ücret verilmekte ve bir çizme ile don gömlekten ibaret olan giyeceği ile yiyeceği de çiftlik sahibine ait bulunmakta idi.

Pamuk (92) ekiminin ilk gelişme döneminde tutmalara çalışmalarına karşılık, altı batman kadar pamuk tohumu verilirdi. Tutma, çiftlik sahibi-

(91) Adana Ziraat Amelesi (Vakit gazetesi neşriyatından) Seyhan Millet Vekili Hilmi Oran 1939.

(92) Aynı rapordan.

nin çiftlikte kendisine ayırdığı bir yerde pamuk eker, bu pamuk kendisinin olurdu. Buna «Şekere» denirdi. «Şekere» feodal ilişkilerin bir kalıntısını hatırlatmaktadır.

Zamanla tutmanın çalışmasına karşılık «şekere» gibi mal üzerinden ödeme yapmak durumu ortadan kalkmış, pamuk tarımcısı ile işçi arasında ücret ilişkisi başlamıştır.

DEREBEYLİĞİN OLUMSUZ DİRENİŞİ

Sermaye için, henüz fethedilmemiş kapalı pazarlar çoktu. Bu yeni ilişkilere, Derebeyler, toprak ağaları sertçe karşı koymaktaydı. Bu gibi yerleri, zamanının deyimiyle «Dairey-i tanzimata sokmak» (Bir bölgeye, Tanzimat Fermanında okunan Prensiplere göre, sosyal düzen vermek) devletin en büyük göreviydi. Zaman zaman aşiretleri belli yerlere yerleştirmek siyaseti, ikinci Abdülhamit devrine hattâ Meşrutiyet devrine kadar devam etmiştir. Fakat bu islahat hareketleri, toprak ağalarının derebeylerinin çıkarlarını sarsmaktaydı. Yeni bir yolun yapılması, bir demir yolunun bir Derebeyinin arazisinden geçmesi, orada ekonomik değişmelere yol açtığı için, Derebeyin ekonomik nüfuzu kırılıyor, buralarda ticaret sermayedarlığına açılan bir pazar durumuna giriyordu.

Örneğin: İlkel ulaşım aracı olan katırcılar, ve bu kervan sahipleri, hancılar, kervanların, arabaların «konak» yerlerinin demiryolu yöresi olmasına karşı idiler. Derebeyi kalıntısının çıkarlarını savunan gericiler, demiryolunun geçtiği yerde, bet bereket olmadığını iddiaya girişmişlerdi.

Kozanoğlu Olayı:

Yukarda yazdığımız gibi, zaman zaman ülkenin çeşitli yerlerine ıslahat heyetleri göndererek, mahalli beyleri itaat altına almak çareleri aranılırdı. Bu arada ıslahat suretiyle yola gelmiyen Derebeyleri de vardı. Buna bir örnek olarak Kozanoğlu'nu gösterebiliriz. Kozanoğlu Ahmet beye mirmiranlık rütbesi verilerek, Konya'da oturmağa memur edilmişti. Fakat bir kolayını bularak, kendi bölgesine kaçan Kozanoğlu isyan etmişti. Bir saz şairi, Kozanoğlu'nun bu hareketini överek bir destan yazmıştır.(93) Derebeylik edebiyatına bir misal olan bu destandan şu parçaları aşağıya alıyoruz:

Odasında gergef işler
Küheylanlar çayır dişler
Buna Kozanoğlu derler
Kürk giydirir, at bağışlar.
Tütün kese inen (ile)
İçmedim tasa inen (ile)
Kozanoğlu yaralanmış
Su istiyor kâseyinen (ile)

Kozanoğlu olayına rağmen, Adana ve yöresindeki aşiretler yerleştirilmişti. Adana'da (94) ıslahat heyetleri, uygun şartlardan yararlanarak aşiretler için yeni kasabalar yeni yeni köyler kurmayı başarmışlardı. Islahiye kasabası, çoğunlukla aşiretlerin, bu yere kolonize edilmesinden meydana gelmiş bir kasaba idi. Bundan başka Karahacılı, Serkandi gibi

(93) (Anadolu Köylülerinin Türküleri) Yusuf Ziya Demirci 1938.

(94) Adana vilâyet salnamesi. Yıl: 1892.

nahiye merkezi şeklinde idare olunan küçük kasabaları da gösterebiliriz.

Kürt Beyleri:

Adana ve Çukurova gibi pamuk tarımıyla büyük bir gelişim görülen yerlerde aşiretleri ve maha-l li beyleri yola getirmek, daha çok kolaydı. Fakat, Kürt beyleri dağlık bölgelerde yeni rejime karşı uzun süre direnmişti. En ziyade Dersim, bu direnişin merkezi haline girmişti. Bu bölgelerde de ilkel ticaret ilişkileri, hüküm sürmekte idi. Arasıra katır kervanları bu dağlık bölgelerden pazarlara inerek deri, kilim, bal, ceviz gibi malları satabiliyordu.

Fakat hiç bir tüccar bu malların satıldığı yerlere kadar gitmeye cesaret edemiyordu. Çünkü bu kervanlar, yollarda arasıra soyulduğu gibi, beylerin silâhşörleri de, yakın kasabaların çarşılarını soymakta idi. Hükümet bu gibi olayların önüne geçmek için, bu silâhşörlerin beylerine Paşalık ünvanını vermekten başka çare bulamıyordu. Anadolu müfettişi umumisi Şakir Paşa, bu bölgelerde yapılması gereken islâhattan bahsederken, Derebeylerinden hükümet ihtiyacı için eşya alınmasını tavsiye etmekte idi. Bu suretle Derebeylerinin ticaretle olan ilişkileri arttırılacaktı. Fakat bütün bu tavsiyeler yerine getirilmemiş, buraları, ticaret sermayedarlığı ilişkilerinden uzak kalmıştı.

YENİ ŞARTLARA GÖRE ARAZİ KANUNU

Miri Toprakların Durumu:

Burada hatıra şu soru geliyor? Acaba vaktiyle Sipahi Beylerine, sonra Mültezimlere, Muhassillere

verilen arazi, şimdi kime aitti? Köylü, bu topraklar üzerinde çalışırken, ne gibi şartlara uyardı?

Uluslararası ticaret ilişkilerinin gelişimi, zamanın deyimiyle «Fünun-u Cedide» (yani yeni fen bilgilerini daha doğrusu bu terim, Batı tekniği anlamına gelmektedir) adını alan batı tekniğinin memlekete girişi, para ekonomisinin gelişimi, ticaret sermayesinin köyde değişmeler doğurması, köyün piyasa şartlarına göre üretim yapması, pek tabii olarak yeni hukuki toplumsal değişmeler, yeni hukuk bilgileri meydana getirmişti. Ortaçağ feodalitesinin Hukuk düzenini koruyan kadıların fetvalariyle, toprak meselelerini halletmiye imkân yoktu. Ekonomik hayatta görülen bu değişmelerin hukuk kurununa da yansıması doğal olarak zorunlu bir olaydı.

Bu zorunlulukların etkisiyle, 1858 yılında zamanın ihtiyaçları karşısına, bir toprak kanunu yapılmıştı. Bu kanuna göre, topraklar beş bölüme ayrılmıştı. Bunlardan arazi-i mevkufe; Vakıf topraklar, metruke de kamu malı olan yollar, meydanlar tasarruf edilmiyen metruk topraklardı Arazi-i mevat ise (95) «Kendisinden intifah fevt ve zail olan» yani bir işe yaramıyan ölü topraklardı.

Arazi-i memlukeden maksat, mülk topraklar, malikânelerdi. Arazi-i emiriye ise, esas mülkiyeti devlete ait olan topraklardı, Tanzimattan sonra bu iki çeşit toprak arasındaki farklar neden ibarettir? Bunun üzerinde açıklamalara girişiyoruz:

1858 yılında çıkan arazi kanununun bir şerhinde, arazi-i memnuke şu suretle tarif ediliyor: «bu

(95) Şerhi Cedit kanun-u Arazi. Yıl: 1895. Dersaadet istinaf mahkemesi azasından ve mektebi hukuk muallimlerinden Ali Haydar. Sahife 29.

gibi topraklarda tam bir tasarruf hakkı vardı. İstenildiği gibi alınır, satılır, bir başkasına bağışlanır, vasiyet üzere bir müesseseye vakfedilir. Üzerinde ebniye yapılır, toprağından tuğla ve kiremit şekliyle istifade edilirdi.»

Arazi-i emiriye ile, arazi-i memluke arasında, mülkiyette, tasarruf bakımından bir çok farklar vardı. »Bu nevi arazide mülkiyet tasarruf olunur deyimi kullanılmazdı.»

Bu şartlarda olan topraklar, feodalitenin kurulma ve gelişme döneminde devletindi. Bu gibi topraklarda, önceki bölümlerde anlattığımız gibi, timar ve zeamet şekli uygulanmaktaydı. Timar ve zeamet, sebeplerini açıkladığımız gibi bozulmuş ve sonra da ıslâhat hareektleriyle tamamiyle tasfiye edilmişti. Bu tasfiyeden sonra çıkan arazi kanunlarında, bu topraklar üzerindeki hakimiyet devlete geçmişti. «Bu topraklar taraf-ı devlet-i aliyeden bu hususa memur olan zatın izin ve tefyizi ile tasarruf olunup, mutasarrıfları yedlerine turalı tapu senetleri verilirdi.» (Yani, devletin bir memuru, araziye sahip olacak kimsenin eline, padişahın turasını taşıyan tapu senedini verirdi.)

Bundan da anlıyoruz ki, eski devirlerde olduğu gibi çiftçi ve köylü, bu nevi arazi üzerinde, toprağının tamamiyle sahibi değildi. Yalnız araziden istifade edebilmek hakkına sahipti. «Arazi-i emiriye» nin sahibi gene devlet olup çiftçi bu arazi üzerinde bir kiracı sayılmaktaydı.

Kanundaki Çelişmeler:

Söz konusu ettiğimiz arazi kanununun hükümlerine göre, köle ve cariyelerin mülk sahibi olamı-

yacağını öğreniyoruz: Köle ve cariyeler azat edilinceye kadar, kişisel hürriyetlerine malik olamadıkları için, malları hukuken edenfillerin mülkü sayılırdı. Bu hüküm, esaretin kaldırılmasında uluslararası kayıtlara katıldığımız zamana kadar, sürüp gitmişti.

Arazi kanununda bir köyün bir kimseye ihale edilemiyeceğine dair kayıt vardı. Bu köyün toprakları, köy ahalisi arasında tasarruf edilebilirdi. Bu da gösteriyor ki, arazi-i emiriyede bir köy tümüyle bir kimsenin tasarrufuna verilmiyor ve büyük çiftliklerin kurulmasına yardımcı olmuyordu.

Kanunun bu hükmü, büyük toprak sahibine karşı, köylülerin toprak tasarruf etmelerini tanıyordu. Bu hüküm feodal kalıntıya karşı, köylüden yana olan bir hükümdü.

Özetle, o dönemi nkanunlarında bir taraftan köleliği tanıyan ve arazi-i emiriyeyi mülk tanımıyan köylere rasladığımız gibi, bir köyün arazisinin yalnız bir kimseye verilmemesine dair kanuna girmiş hükümler görüyoruz. Bu birbirini tutmıyan hükümler, o günkü toplumun ve çelişkiler içinde kaldığını göstermektedir. Bir yandan 1789 Fransız devriminin ilkelerine göre Batıdan örnekler alınırken, öte yandan feodalitenin kalıntısı, toplum içindeki varlığını taşımakta idi. Gene feodal kurunlar ve ilişkiler vardı. Çünkü toplumun içinde feodal sınıf can çekişmekle beraber, yaşıyordu.

Miri Topraklardaki Değişmeler:

1859 yılında çıkan tapu tüzüğünde, miri arazinin tefviz (Emlâk ve arazi işlerinde kullanılan bir terimdir. Sözlüklerde ise, ihale etmek, bir başkası-

na vermek anlamına gelmektedir.) hakkı tapu memurlarına verilmişti. Bu tüzüğün 9 uncu maddesine göre, evvelce Sipahiler ve Mültezimler tarafından verilen tapu senetleri, yeniden değiştirilmişti. Böylece araziye ait işlemler tümüyle devlet eline geçmişti. (sahibi arz), devletin temsil ettiği tapu memuru idi.

1867 yılında miri araziye ait intikal hakkı, daha çok genişlemiş, bu suretle miri arazi ile mülk arazi arasındaki farklar pek basit bir duruma gelmişti.

KÖYLÜNÜN SOSYAL GELİŞİM VE OLUŞUMU

V

Bundan önceki bölümlerde ekonomik şartlara göre meydana gelen köylü tiplerine, birer örnek olarak «Ortakçı Destanı»ndaki köylüden, çiftliklerdeki köylülerden, pamuk tarımı amelesinden, sözetmiştik. Bu tipler, feodal devrin «raiyyet»liğinden kurtulmuşlardı.

Acaba «raiyyet» olmıyan «köylü» nün bu sosyal gelişimi, hangi safhalardan geçmiştir? Böyle bir gelişimi, şu kısımlara ayırmak mümkündür:

1 — Göçmenliğin oluşturduğu yeni köylü tipleri,

2 — Bulunduğu yerde, feodal düzenden sermayedarlık düzenine değişen köylü tipleri.

Göçlerin Çeşitleri:

1 — Bunlardan, birinci kısmını teşkil eden göç meselesini de:

A) Ülke içinde göç,

B) Ülke dışında göç,

C) Dışardan ülkeye göç, diye katagorilere ayırmak zorundayız.

Ülke içindeki göçler, şu şekilde olabilirdi: Bundan önceki konularda da yazdığımız gibi... Örneğin: Ortakçı destanındaki köylü, şehirdeki sermayedar-

dan borç para alamasaydı elbette şehre göçecekti.

Zamanının gereklerine göre, toprağı işletmek gelişen tarım araçlarına sahip olmak, piyasasının istediği nitelikte mal yetiştirmek için, sermayeye ihtiyaç vardı. Bunu elde edemeyen fakir veyahut orta halli bir köylü için baş vurulacak çare şuydu:

Köyden göçüp, şehirlerde bir iş aramak, orada bulduğu işten arttırdığı parayla yine köyüne dönmek. Böylece köydeki borçlarını ödemek, tarlayı rehinden kurtarmak...

Şehirdeki iş yerlerinde işçilik, hamallık, en basit bir şekilde gezici satıcılık bulmayı başaran bir köylü için tek amaç, şehirden para biriktirerek köye dönmekti.

Bu zorunluluklar yüzünden köy ile şehir arasında mekik dokuyan köylü tipleri ortaya çıkmıştı

Dış Ülkelere Göçler:

Göçün bir şekli de ülke dışına çıkmak, daha çok para biriktirerek köye dönmekti.

Doğu illeriyle, Karadeniz kıyısındaki illerin bir kısmındaki köylüler için, göçülecek en uygun yer, Kafkasyaydı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru, Kafkasyada daha geniş ölçüde bir sermaye gelişimi göze çarpmaktaydı.

Rus kapitalizmi, Kafkasya'daki mahalli derebeyliğin bütün özelliklerini geleneksel bağlarını, çözüyor, burasını yeni kurulan sanayie karşı bir pazar haline getiriyordu. Kısa bir zamanda Kafkasya, petrol madenlerinin, şarap, tütün fabrikatörlerinin ülkesi durumuna giriyordu. Bu yüzden bir sanayi ülkesi haline gelen Kafkasya'da işçi gelişimi daha çabuk olmuş, dışardan insan gücü akımına imkân vermişti.

Köyde Farklılaşma:

Doğu illerinin, (genellikle Trabzon, Rize illerinin) köylüsü, toprağını rehinden kurtarmak, yoksulluktan sıyrılmak ümidiyle, Kafkas şehirlerine akın etmekteydi. Bu arada Kafkasya ve Çarlık Rusya'sının öbür şehirlerinde, seyyar satıcılık, küçük ticaret şubelerine katılanların sınıfsal kimliklerinin değiştiği de görülmkştür. Bu gibi küçük müteşebbisler, küçük tacirler, köylerine döndükleri zaman uymakta oldukları köyün şartlarına ve köy genişliğine göre, birer küçük burjuva da olmuşlardı. Hemşin köylülerinin ve esnafının pastacılık ve fırıncılık sahasında zengin olduklarını da bu konuya eklemelidir.

Köylülerden başka, zengin olmak amaciyle bu çeşit göç olayları arasına, küçük tacirlerin ve esnafın da karıştığına hükmedebiliriz.

Bu suretle Kafkasya ve Çarlık Rusyasının öbür büyük şehirleri ile doğu Karadeniz illeri arasında mekik dokuyan önemli bir kafile olduğuna şüphe yoktur. (96) Fakat bunların sayısı hakkında bir hüküm verecek durumda değiliz.

Özet olarak, köyden yabancı ülkelere göçler, köyün ekonomik hayatında büyük bir değişme yapmış, göç yüzünden zenginleşen köylü tiplerini meydana getirmiştir. Bu suretle köydeki farklılaşma daha görünür bir biçim almıştır.

---

(96) Rize'de, Ziraat Odası Başkanlığı yapan Hulûsi Karadeniz, Rize'den her yıl Kafkasya'ya 15 bin kişinin gittiğini bana söylemişti. Fakat bu konuda kesin bir istatistik yoktur. Bu gözlemi buraya koymayı faydalı buluyorum.

Amerika'ya Göçler:

Yabancı ülkeere olan göçlerden söz ederken Amerika ülkelerini unutmamak gerekir. Osmanlı İmparatorluğundan Amerikaya, akın, en önce Suriye'den başlamıştı. Bunların arasında Dürzüler, daha çok güney Amerika'ya yerleşmişlerdi.

Amerika'ya akın, Suriye'den doğu illerine de sıçramıştı. Gidenlerin zengin olduğu, köylüler arasına yayılmış, doğu illerinden, Amerika'ya göçler başlamıştır. (97) Fakat bu akınlar bir aralık hükümet tarafından yasaklanmıştı. Bu konuda illere yapılan şu genelgeyi, aşağıya aktarıyoruz:

«Amelelik etmek üzere Amerika'ya, gidecek olan kimselerin Amerika hükümeti müttehidesi tarafından ittihaz olunan bir karar mucibince, kabul olunmıyarak, hattâ karaya çıkmaktan bile menolundukları ve ahiren tebeayı Osmaniyden yirmi dört kişinin Anvers'e avdete mecbur oldukları beyanile muhacirlerin düçarı sefalet olmamaları için Amerika'ya hicretin lüzum-u men-i hakkında Brüksel Sefaret-i Seniyesinin iş'arı üzerine, Dahiliye Nezareti Celilesinden vilâyatı şahaneye, müstakillen idare olunan mutasarrıflıklara tamim...»

Yukarıda, o günkü dille tam metnini verdiğimiz genelgede, (1888 yılında). (98) B. Amerika'ya çalışmak için gidenlerin, karaya çıkmadan geri çevrildiği ve bu gibi göçlere meydan verilmemesi için, Brüksel elçimizin bildirisi, İç İşleri Bakanlığından,

(97) Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi. Yıl: 1888, sayı: 166.

(98) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mecmuası. Yıl: 1916. Sayı 2. Amerika'da Türk göçmenleri. Ahmet Emin.

ille duyurulmuştu. Brüksel elçiliği tarafından verilen bilgiye göre, 26 Türk vatandaşı, Amerika'dan Anvers'e gönderilmişti.

Amerika'da Anadolu İşçileri:

Böyle iken, Osmanlı İmparatorluğundan Amerika'ya olan göçleri önlemek, tamamiyle kabil olamamıştır. Bu ülkeye göç eden Anadolu köylülerinin, hayal ettikleri gibi zengin olamadıkları, kötü şartlar içinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Amerika'da, Türk göçmenlerinin çalıştığı yerleri dolaşan bir yazar, bu konuya değinerek diyor ki:

«1911 yılında, Amerika'nın sanayi şehirlerinin birinde, Anadolu işçilerini ziyaret ettiğim zaman, kendilerini, kötü bir durumda bulmuştum. Deri fabrikalarında, hiç bir işçinin kabul edemeyeceği derecede ağır şartlar altında çalışıyorlardı. Aldıkları ücret, ortalama olarak, haftada beş altı dolardan ibaretti. Bu para, hafif işlerde çalışan çocuklara verilen para idi. Rutubetli ve fena kokular içinde çalıştıkları için, sağlık durumları bozulmuştu. Bu yabancı ülkede hasta olmak ve ölmemek, para biriktirerek, kendi vatanlarına dönmekten başka amaçları yoktu.»

Yazar, 1913 yılında, Türk göçmenlerinin yaşadığı bölgeleri tekrar görmüş, yaşayışlarında bir değişiklik olduğunu, Midilli Adası'ndan Amerika'ya giden, orta okul öğrenimi gören iki Türk gencinin, Türk işçilerini uyardığını, bu arada, Anadolu'lu bir Rum gencinin de işçi hukukuna dair onlara konferanslar verdiğini yazmaktadır. Bu uyarmaların sonucunda, fabrikaların, bu ucuz işçileri elden kaçırmamak telâşiyle işçi ücretlerine zam yaptıkları, aynı yazıda belirtilmektedir.

Dışardan Gelen Göçmenler:

Yeni sosyal rejime göre köyün gelişiminde ikinci bir yol daha vardır. Bu gelişim yolu da, göçmen yerleştirilmesi idi. Osmanlı İmparatorluğunun sınırları daraldığı için istilâya uğrayan yerlerden mal ve can korkusuyla Anadolu'nun içlerine kadar göçler artmakta idi.

Elimizde iskân ve muhacirin tarihi olmadığı için bu göçler sırasında ne kadar göçmenin ne zaman ve nereye yerleştirildiğini öğrenmek kabul değildir. Özellikle, bu muhacırlara ne ölçüde toprak dağıtılmıştı? Bu yönü bilmek çok yararlı olacaktı. Ama gerek gözlemlere dayanarak ve gerekse o dönemde gazetelerin bu konulara dair yaptıkları yayın, bize bir ip ucu vermektedir. Bunlardan ayrı olarak, Cevdet Paşa tarihinde (99) Akkerman ve Kırım göçmenlerinin Eskişehir'de yerleştiğini öğreniyoruz. Bundan başka gene Eskişehir'e yerleştirilen Romanya Türklerinin bu bölgede tarımsal bir gelişmeye yol açtıkları meydandadır. İsmi «Muhacir arabası» olan dört tekerlekli yük arabaları, bu göçmenlerin Anadolu'ya getirdiği yeni bir ulaşım aracı idi. Göçmenlerin arpa ve buğday tarımının genişlemesine sebep olduklarını söylemek gerekir. Adapazarına yerleşerek Patates tarımını geliştiren Boşnaklar için de aynı şeyi söyliyebiliriz.

Anadolu'ya gelen göçmenler arasında Çerkezler de oldukça önemli bir toplum tutmaktadır. 1869 yılında Abaza kabilesi Kafkasya'daki kuraklık ve açlıktan kurtulmak için Anadolu'ya göç etmişti. (100)

---

(99) Cevdet Paşa Tarihi. 10 uncu cild. Sayfa: 193.

(100) Tercuman-i, Ahval gazetesi. Yıl: 1863, sayı: 326.

Bu göçmenleri Anadolu'ya yerleştirmek için Sultanahmet'te bir yardım komitesi kurulmuştu. Bu göçmenler çoğunlukla Çarşamba, Terme, gibi nüfus yoğunluğu pek az olan yerlere kolonize edilmişti. 1863 yılında, pamuk tarımı için, Mısır'dan, fellâhlar getirilerek Adana'ya yerleştirilmişti.

Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli yerlerinden Anadolu'ya akın eden bu göçmenlerin çoğu, köylere dağıtılıyordu. Bu yüzden yeni yeni köyler kurularak «Muhacir köyleri» adını alıyordu.

O günkü iskân ve göçmen politikası yüzünden, köylerin sayısı da artmış ve nüfus yoğunlaşamamıştı. Bazı «Göçmen köyleri» de çoğunlukla tarımsal gelişmeden yoksun yerlerde olduğu gibi, göçmenlerin buralarda yerleşmeleri, ormanların sökülerek tarla haline gelmesine sebep olmuştur.

«Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi»nin yazdığına göre (101) Anadolu'da olan orman yangınlarının, göçmenlerin ev yapmak için kereste tedarik ettiğinden ileri geldiğini ileri sürmektedir. Birçok ormanlar da tarla haline getirilmek için yakılıyordu.» Orman yangınından sonra, birinci yıl için gübreli toprak sağlanabiliyordu. Fakat öbür yıllar, bu çeşit topraklar büsbütün verimsiz bir duruma geliyordu.

Bu suretle köylüler, başka köylere göçüyorlar ve yeni köy kuruyorlardı. Bütün bu olaylar sonucunda köyler daha dağınık bir hale gelmekte idi.

Kısacası göçmen politikası, köyün sayısını arttırmış ve küçük köylerde küçük toprak sahipleri meydana getirmiştir. Ama boş arazi en ziyade miri topraklar, bu yüzden işlenmiş bir hale de girmiştir.

---

(101) Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi. Yıl: 1887. 15 ağustos günlü sayıdan.

Göçmen yerleştirilmesi yüzünden, köyde bir farklılaşma meydana gelmişti. Yüz yıllarca, Derebeyine ve onun kalıntısına bağlanmayı alışkanlık edinen köylülerle, Derebeylik geçmişi ile hiç ilgisi olmıyan göçmen köylüler arasında, her bakımdan bir fark vardı. Bunların yerli köylülere oranla sermayedarlık iktisadı ilişkilerine daha kolaylıkla uyduğunu kabul etmek gerekir. Bu suretle, az zaman içinde, örneğin, Eskişehir'de derin toprak kazısı yüzünden, daha verimli tarım yapan köylülerin, zenginleştiği doğrudur.

Ege bölgesinde meyan kökü tarımı, Rumeli göçmenlerinin bir eseri idi. (102) İzmir Ticaret Odası (1891) demiryolları tarifelerinde indirim yapılması konusunda, hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunmuştu. Zira Rumeli'den gelen göçmenlerin meyan köküne büyük önem verdiklerini ve meyan kökünün demiryollarında ucuz bir tarife ile nakledilmediği takdirde, bu iş kolunun söneceği ileri sürülmüştür.

Dağ Köylerine Göç:

Ülke içinde göç, köyden köye akına sebep olan olaylar arasında malaryanın oynadığı rolü unutmamak gerekir.

1881 yılında yayınlanan «Ziraat Gazetesi» ilk sayısında diyor ki: «Memleketimizde her yerde olduğu gibi, en verimli topraklar, nehir kıyılarında, vadilerdedir. Orada ise, sıtma ve bu gibi hastalıklar vardır. Halbuki Avrupa'da olsa, bu arazi, kısa zamanda tarıma elverişli bir hale getirilir, pamuk, pirinç, kenevir yetiştirilir, üretilir, hayvanlar için sun'î ça-

(102) Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi 1891.

yıllarla şimdiki gibi, terk edilmiş olan bu araziden, büyük servet elde edilirdi.»

Nehirlerin taşması, bataklık alanının genişlemesi, bu gibi araziyi terkedilmiş bir duruma getirmişti. Bu yerlerde yaşayanlar da, bataklık olmıyan yerlere, dağ köylerine göçmekte idi.

Dağ köylerinde barınmak istiyen köylüler için yapılacak ilk iş, ormanları yakmak, buralarını tarla haline getirmekten ibaretti.

Dağ köylerinde oturanlar, en ilkel üretim araçları kullanmağa mahkûmdular. Tabiatın gerektirdiği şekillere göre, ekilecek toprakların dar ve sınırlı oluşu yüzünden, burada kara sapan kullanmaktan başka çare olamazdı. Esasen bu gibi köylerin pazarla ilişkileri pek azdı. Giyecek ihtiyaçları için, pamuklu bez dokumakta idiler. Kağnı arabaları da bu geçilmez dağ yollarının şartlarına en uygun gelen bir araç idi.

Ama, bu dağ köylerinin pazarla ilişkisi büsbütün yok değildi. Evvelce pamuk ipliğini büken bu köylülere, daha ucuz fabrika ipliği vermek kabil olmuş. Bu suretle dağ köylerinde de böylece, tahta çıkrıkları işletmeye ve kaba iplik yapmaya lüzum kalmamıştı. Bu ilişkilerin en geniş şekillerini, tarımdan yoksun Denizli'nin Kadıköyünde görmek mümkündür. Bu gömme tezgâh sahipleri de, borçla elde ettikleri Avrupa malı standart ipliklerden ucuz bez yapmağa ve şehir ve kasabalarda satılan Avrupa malına rekabet etmek için, boğaz tokluğuna kadın ve çocukları çalıştırmağa imkân buluyordu.

Raiyyetlikten Köylülüğe:

2 — Köyde vücuda gelen değişme ve farklılaşma hareketlerinde, çeşitli biçimlerdeki göç olayla-

rının etkilerine değinmiştik. Acaba, raiyyetlikten köylülüğe geçiş nasıl oldu? Bu sorunun cevabını vermek için, şu yönü açıklamak zorundayız:

Osmanlı İmparatorluğunda, reform hareketlerinin gayet uzun bir tarihi vardır. Reform hareketleri, pek ağır tempo ile yürümüştür. Feodal düzenin çöküşü, yeni rejime uyma olayı, o kadar uzun ve ağır bir seyir takip etmektir ki, bu arada «raiyyet» in «Derebeyine bağlı olan raiyyetlik» ilişkilerinden nasıl kurtulduğunu ve hangi aşamalar geçirdiğini belirli bir surette göstermek pek de kolay değildir.

Fransa'da, 1789 ihtilâli, bundan evvel Almanya'da mezhep kavgaları halinde ortaya çıkan köylü hareketleri, burjuvazinin feodaliteye karşı, büyük savaşlarıydı. Önceki bölümlerde açıklamaya çalıştığımız gibi, Osmanlı İmparatorluğunun dağınık olması, sosyal yapısında çeşitli tipte feodal şekillerin olması, çeşitli şekillerde sömürülen köylüler arasında bir ilişki olmaması, genel olarak köylü hareketine engel olmaktaydı. Böyle olmakla beraber, yerel köylü hareketleri yok muydu?

Bosna ve Hersekte Ayaklanmalar:

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında tarihlerin «İç Karışıklıklar» diye kaydettikleri bu olayları ayrı ayrı tahlil ederek, toprakla olan ilişkisi tesbit edilirse bu soruya karşı daha kesin bir cevap verilmiş olabilir. Yazık ki şimdiye kadar bu bakımdan, bu olaylar bir bilim konusu olmamıştır.

Bu itibarla, bizde, hiç işlenmemiş ve başlı başına ayrı bir konu karşısında kalıyoruz. Ama 1902

yılında, politika yazarı olan Yusuf Akçora (103) bu konuya değinerek diyor ki:

«Memalik-i Osmaniyenin hemen her tarafında umumi, bir surette mevcut bu gibi sebeplerden başka, reayayı, hükümetleri aleyhine teşvik edecek esbabı iktisadiye de yok değildir.»

«Meselâ: Bosna ve Hersek'de, Makedonya'da ve daha bazı yerlerde toprak, islâm beyler - ki fetih akabinde islâmiyeti kabul edenlerden mürekkeptir.- elinde bulunduğundan reaya yersiz yurtsuz yarıcılık veya amelelik etmiye mecburdu.»

Yusuf Akçora, makalesine devam ederek:

«Fena idareden mustefif olanlardan gayri, bilcümle müslim ve gayri müslim teba-i Osmaniye, uğradıkları ziyan ve o ziyanı idrak edebilmeleri nisbetinde, idarei hükümetten nahoşnut bulunuyorlardı. Bu nahoşnudi ise bittabi o idareyi sevmemeyi ve onun idaresi altından kurtulmak arzusunu tevlit eder.»

«İşte, iktisadi olan bu sebeplere, ilmi, dini, tarihi siyasi diğer esbapler de ilâve olarak - esbabı mezküre arasında düvel-i ecnebiyenin teşvikatı, bilhassa şayan-ı tahattürdür. - Memalik-i Osmaniye'nin bazı uzuvları ayrılmakla, nihayet bulan isyan ve ihtilâller meydana gelmiştir.»

Meşrutiyet devrinin bir politika ve bilim adamı olan Yusuf Akçora'nın bu konulara ait makalesini, yukarıya aktardık. Söz konusu yazıyı, bugünkü dille aşağıya özet olarak yazıyoruz:

«Osmanlı İmparatorluğunun diğer ülkelerinde olduğu gibi, - İslâm olsun, hıristiyan olsun ve han-

(103) Eski (Şüray-ı Ümmet) te çıkan makalelerimden Yusuf Akçora, (Tanin gazetesi neşriyatından) 1910.

gi din ve mezhepte olursa olsun - bütün halk yığınları, hükûmetin fena idaresinden memnun değildiler. Bu memnuniyetsizlik, alt tabakayı daha çok kaplamış bulunuyordu. Zira reaya, yersiz yurtsuz olarak, toprak sahiplerinin emrinde, ya işçilik yapıyor veyahut ta yarıcılık suretiyle geçiniyordu.»

«Bu ekonomik şartlara ek olarak, tarihsel ve siyasal nedenleri de göz önünde tutmak zorundayız. Yabancı devletlerin kendi çıkarlarına olarak, dini de âlet etmek suretiyle, hıristiyan halkı, ayaklanmaya teşvik ettiklerini de hatırlamalıyız.»

Osmanlı İmparatorluğunun dağılışını incelemek istiyenler için pek çekici olan bu konudan, zorunlu olarak ayrılmak istiyoruz.

Bosna ve Hersek'deki güvenliği düzene koymak için, 1860 yılında bu bölgeye ait bir tarım kanunu yayınlanmıştı. Bunun 3 üncü maddesine göre, toprak sahiplerinin köylüyü parasız çalıştırmayacaklarına dair bir hüküm bulunmakta idi. Bosna'nın derebeyi bakayası, köylüyü üçleme, dörtleme, yarıcılık usullerile çalıştırmakta idi. Kanunda, bu usuller de ayrıca düzeltilmiştir.

1875 yılı baharında Hersek'de çıkan isyan hareketinden sonra da, köylüye ve çiftçilere ait islâhata ihtiyaç duyulmuştu. Görülüyor ki, zaman zaman imparatorluğun çeşitli yerlerinde, her ne şekil ve nitelikte olursa olsun, isyan hareketlerini önlemek için bol bol islâhat lâyihaları kaleme alınıyordu.

Lübnan'da Ayaklanmalar

Osmanlı İmparatorluğunun sosyal çehresinde, toprak sorunları, ilk bakışta karışık şekillere bü-

rünmüş görünmektedir. Buna bir örnek olarak Bosna ve Hersek feodalitesindeki özellikleri ve en sonunda da, bu rejime karşı olan ayaklanmaların nedenlerini, yukarıda kısaca olsun açıklamaya gayret ettik. Bu konulara değinirken, Lübnan'ın da, değişik olan sosyal çehresini, tipik bir örnek olarak göstermekten kendimizi alamıyoruz:

Lübnan'ın, Batı Avrupa ile olan ilişkilerindeki özellikler, çok eski bir geleneğe bağlı bulunmaktadır. Bu bağlantılar, ticaret kapitalizminin Akdeniz kıyı şehirlerine serpildiği sıralarda daha ziyade gelişmiştir. Kozmopolit bir liman şehri olan Beyrut'ta, Avrupa'da ilk kurulan bankaların şubeleri ile, bankerler, ticaret ve sigorta ajanları, buraya iyice yerleşmişlerdi.

Bunların dışında, Lübnan'ın hakimleri, emirleri, (bu ülkenin derebeyleri) kültür bakımından da (104) Latin Avrupa'sının etkisi altına girmiştir. Lübnan Emiri Fahreddin, çocukluk hayatını, Toskana'da, Floransa'da Mediçi ailesinin yanında geçirmiş, onun eğitimiyle yetiştirilmiştir.» (Mediçi ailesi, bankacılığın gelişme tarihinde adı çok geçen maruf, zengin bir ailedir.) Fakat bu ilişki, bundan ibaret kalmamıştı. Lübnan'daki topraklar, büyüklü ve küçüklü olarak, Avrupa feodal rejiminden ayırt edilmeyecek bir şekilde, fiyefler halinde büyük ailelerin ellerinde bulunuyordu. Buradaki toprak sahipleri, Dük ve Kont gibi ünvanları da taşımaktaydı.

Tanzimattan sonra her bölgede islâhat hareketleri yapıldığı sırada, Lübnan'daki ayaklanmalar, zamanın devlet adamlarını zor bir duruma sokmuş bu-

---

(104) Lütfü Tarihi. Yıl: 1912, cilt: 8, sahife: 34 «Abdurrahman Şeref beyin resmi arşivlerden çıkardığı eklerden.»

lunuyordu. Bu konuları ele alan bir tarihçi (105), bu olayların nedenlerini, şu bölümlere ayırmaktadır:

1) Lübnan'daki feodalitenin kalıntılarıyla, ruhani derebeyliğin otoriteleri, Tanzimat Fermanındaki reform prensiplerinin çevresine girmemek için, direnip duruyorlardı. «Eğer reform yapılacak olursa, yerel özelliklerin göz önünde tutulması gerektir.» diyorlardı. Kısacası, eski toprak rejiminin sürüp gitmesini istiyorlardı.

2) Öte yandan Avvamla Fellahlar (Yani halk ve efendilerinin tarlalarında çalışan köylüler, eski deyimle reaya) Ortaçağdan kalma feodal toprak rejimine son verilmesini, Tanzimat Fermanından öğrendikleri eşitlik hakkının yerine getirilmesini istiyorlardı. Ayaklanmalar, bu temele dayanıyordu.

Zamanın devlet adamlarından olan Şekip Efendi, geniş bir yetkiye sahip olarak, bir savaş gemisiyle 1845 yılı 14 eylül günü, Beyrut'a hareket etmişti. Adı geçen devlet adamı, Lübnan'da iki tarafı dinleyerek, islâhat hareketlerine giriştiği zaman, çeşitli zorluklarla karşılaşmıştı. O sıralarda Fransa'nın İstanbul'daki büyük elçisi, Lübnan'da Fransız uyruklu kimselere zarar verildiği hakkında, Bab-ı Âli'de sürekli olarak siyasi baskılar yapmaktaydı. Öyle anlaşılıyor ki, Fransız büyük elçisi, 1789 ihtilâlinin prensiplerini bir yana iterek, Lübnan'daki feodal artıkların çıkarlarını savunmaktaydı.

---

(105) Aynı eserden. Sahife: 48.

MODERN TARIMCI TİPİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

VI

Bundan önceki bölümlerde, çeşitli şekillerde beliren olaylarda, köylüler arasında farklılaşmalar olduğunu, bu arada köy zenginlerinin meydana geldiğini açıklamaya çalışmıştık. Feodal düzenden, sermayedarlık toplumsal düzenine geçiş döneminde, daha ne gibi olaylara rastlanmıştı?

Acaba, derebeyi unsurlarına ve onun, şekil değiştirerek, feodal usulleri uygulayan (büyük çiftlik sahipleri, ayan, mültezim) unsurlarına en büyük darbeyi vuran ne idi?

Evvelki bölümlerde de işaret ettiğimiz gibi, bu çiftlik sahipleri, pazar için de üretim yapmakla beraber, çiftliklerinde «raiyyet» kayıtlarından pek az farklarla ayrılmış «aylakçı», «ırgat», «ayniyat» karşılığında çalışan «tutmalar» bulunmakta idi.

Bu derebeyi kalıntısının, üretim ilişkilerini darmadağınık bir hale getiren ve onun geniş topraklarını, boğaz tokluğuna çalışan ırgatlarını, değersiz bir şekle sokan sebepleri, yeni üretim araçlarının etkilerinde aramak gerekir.

Yeni üretim araçlarının Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal ve ekonomik yapısına göre, belli bir yer tutuşu, bu araçların köy ekonomisinde oluşturduğu değişiklikleri şöyle açıklamak mümkündür:

Büyük şehirlerde, İstanbul, İzmir, (Trabzon, Samsun, Mersin gibi sahil ve ticaret şehirlerinde)

ticaret sermayedarlığının gelişimi ve bu şehirlerde nüfusun artışı, ithalat eşyası satan mağazalardan başka, şehrin ihtiyacı için çeşitli sanayi şubelerinin, özellikle gıda sanayiinin de kurulmasına sebep olmuştu. Bir yandan şehre erzak ve ham madde taşıyan demiryolu gibi yeni ulaşım araçlarının kuruluşu, büyük şehirlerin beslenmesini kolaylaştırıyor. Öte yandan da, şehirlerde nüfus yoğunluğuna sebep oluyordu.

Demiryollarının Etkileri:

Bunlardan demiryolları, çok eski deve ve katır kervanlarını, yük arabalarını, ortadan kaldırarak toplumsal bir değişikliğe sebep olmuştu. Evvelce İç Anadolu'da kıyı şehirlerine yük taşıyan deve kervanları, taşıma ücreti olarak ayniyat almakta idiler. (106) «Deve sürücüleri 1000 kile buğdayı sahildeki bir iskeleye taşımak için 4000 kile buğday istemekte idi.»

Demiryollarının iç Anadolu şehirlerine kadar yayılışı, bu tarzda ulaşım ücreti ilişkisini ortadan kaldırmış, para değişimine daha geniş imkânlar vermiştir. Evvelki bölümlerde de yazdığımız gibi, bu ulaşım araçlarının etkilerinden zarar görenlerin başında, han ve kervan sahipleri bulunmakta idi.

Zamanın ilerlemesine göre gerici duruma giren bu unsurlara rağmen demiryolu yöresinde toprak değerleri artmakta, tarımsal bir gelişim görülmekte idi. Bu gelişim boyunca, yeni toprak zenginleri,

---

(106) Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 1887, 20 Şubat «Anadolu Demiryolları» M. Pressel.

modern tarımcı tabakası da meydana gelmekte idi. Öte yandan, demiryolunun öldürdüğü eski kervan ve araba yolları ve bu yollar üzerinde bulunan, han sahipleri ve bunlara bağlı diğer kurumlar, orta çağ ticaretinin feodal unsurları da, fakirleşmiş ve lüzumsuz bir hale gelmişlerdi.

Zengin Tarımcılar:

Büyük şehirlerde özellikle İstanbul, İzmir, Trabzon gibi sahil şehirlerinde, Avrupa sanayii hesabına ham madde toplıyan büyük ticaret evleri kurulmuştu. (107)

Örneğin, W. Whital İngiliz firması, tahıl ve her türlü gıda maddeleri işleriyle geniş ölçüde uğraşmakta idi. Bu yabancı firmanın Anadolu köylüsü ile Türkiye hükümeti arasında aracılık rolü oynaması, şaşılacak şeydir. Bunun gibi İstanbul ve İzmir'de ham madde alımını monopolize eden ve böylece tarımcıdan beklendiği nitelikte mal alan kurumlar kurulmuştu. Bu kurumlarla köylü arasında bir takım komisyoncular türemiş, bu yeni ekonomik ilişkiler sonucuda, köylerde zengin tarımcı tipleri teşekkül etmişti.

Yeni Tarım Araçları:

Bu tarımcı tiplerini meydana getiren ve onu diğer toprak sahiplerinden ayıran sebepler üzerinde, bir daha durmak zorundayız.

İstanbul şehrinin ihtiyacı için zamanının en modern değirmenleri kurulmuştu. (108) Bu değir-

(107) «Anadolu'nun Taksimi» sahife 16.

(108) «Türkiye Ziraat Tarihine Bir Bakış» (Ziraat Vekâleti neşriyatından) İhsan Sungu, Ragıp Ziya Mağden 1938. Sahife 155.

menler unu fazla miktarda üreterek maliyet fiatını düşürmekte idiler. Bunlar hakkında verilen bir açıklamada deniliyor ki: «son kurulan değirmenlerden biri, büyük üstünlük göstermektedir. Unun niteliğini bozmadan, büyük miktarda buğday öğütülmektedir. (Bu M. P. Corfi'ye ait Cibali değirmenidir) Cibali değirmeni teknik bilgisi fazla olan bir adamın malıdır. İçersine girildiği vakit, usta makinistler tarafından kurulan ve lükse kaçan palanga vesair tertibatı, görmezsiniz. Bilindiği gibi, makinenin en basiti en iyisidir. Bu kurumda, makina modelini yapanın adına (Cahanes Ohsel) denen bi rdeğirmen mevcuttur. Bu model Türkiye'ye ilk defa olarak M. A. Michel tarafından sokulmuştur.»

Bu tesise ait açıklamadan sonra, şu mesele ile karşılaşıyoruz:

Bu değirmenler, çoğunlukla Odesa buğdayı kullanmaktadırlar. Çünkü yerli buğdaylar temiz olmadığı için, un fabrikaları Odesa, Romanya buğdaylarını tercih etmek zorunda kalmışlardır. Esasen gümrük şartlarına göre yerli buğdayın korunmasını gerektirecek bir hüküm olmadığından, dışarıdan temizlenmiş ve un fabrikalarının aradığı niteliklerde buğday almak ta daha kolaydı. Böyle olduğuna göre, yerli buğdayları, değirmenlerde işlemeğe de sebep görülmüyordu. Bunun da sebebi şu idi: Buğday üreticileri buğdaylarını (Vachon) temizleme makinasıyla elden geçirmiyorlardı.

Bu meseleler hakkında açıklama yapılırken deniliyor ki: «Varna ziraatçileri de uzun müddet buğdaylarını çavdar fiatına satmağa mecbur olmuşlardı. Çünkü buğdaylarda, parazitler üremişti. Fakat buğday temizleme makineleri Bulgaristan'a ithal

edildiği gündenberi, bu zengin eyaletin piyasaya sevk ettiği buğdayların kalitesi, tüccar ve fabrikatörlerin, takdirini kazanmıştı.»

«Bu araç, Osmanlı İmparatorluğu çiftçileri arasında yayılsa hiç şühpe yoktur ki her türlü yabancı maddeler temizlenmiş olarak, buğdaylarını çok daha yüksek fiata satabileceklerdir.» Demek oluyor ki, ziraat araçlarının gelişimi ve yeni araçların icadı sayesinde, piyasaya ucuz mal vermek imkânları hasıl olmuştu. Bu imkânlardan yararlanamıyan, yeni üretim araçlarına malik olamıyan arazi sahipleri, bu araçlara malik olanların karşısında, fakirleşmekte idi.

Avrupa'dan tarım makinaları getiren ithalatçılar, bu makinaları, çiftçilere dağıtmak konusunda birbirlerile rekabet ediyorlardı. Nitekim 1863 yılında, İstanbul'da açılan «Sergi-i Osmani» de bu nevi tarım makinaları gösterilmişti.

Yeni Tarım makinalarına uyum:

Fakat, bu tarım araçlarını kullanmak için de pek tabii olarak, bilgi ve çiftçi seviyesinin yükselmesi gerekiyordu. Kara sapandan, birdenbire makine ile tarıma geçiş kabil olmamıştı. (109) Bu mesele hakkında «Ziraat Gazetesi» yazdığı bir makalede diyor ki:

«Bazı büyük arazi sahibi, ıslahat için pek çok teşebbüsatta bulundu. Avrupa'dan makinalar bile getirtti. Fakat tahminimizin aksine olarak, menfaat yerine zarar gördü. Artık bunun üzerine çiftliklerimizi, arazimizi, meramızı civarda bulunan köylüle-

(109) «Ziraat Gazetesi» Yıl: 1881, sayı: 3.

re icara verdik. Onlar da sermayesizlikten veyahut ziraatin usul ve kaidesine vakıf olmadıklarından «Biz kiracıyız, bu sene burada ekip biçiyorsak, yine tarlamıza döneceğiz» diyerek topraktan aldıkları kuvveti, gübre dökerek yine toprağa idae etmeğe ehemmiyet vermiyerek, o güzel arazimizi, yorgunluktan hemen mahsul alınamaz bir hale getirdiler.»

«Bunların islâhata kalkışarak ettikleri ziyanı biz de tasdik ederiz. Çünkü henüz makinenin hangi arazide kullanılması lâzım geleceğine dair ve arazinin genişliğine göre ne şekil ve kuvvette makineler kullanılacağını bilmiyorlardı.»

Yazar makalesine devam ederek diyor ki:

«Çiftlikte makine ile ziraat olunuyormuş densin diye, bir iki dönüm arazimize böyle büyük ve kullanılması bizim için külfetli aletler, makinalar getirtir; Avrupa'dan gelme bir kunduracıya iyi makinist diye çokça maaşlar verecek olursak ziyan edeceğimize şüphe mi vardır?»

«Bu hal yalnız bizde değil, İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da da böyle olmuştu. Bunlar da bizim gibi tarım usullerini birdenbire değiştirmeye ve kullanılması güç olan makinalar kullanmağa kalkıştılar ise, muvaffak olamayıp pek çok ziyanlar ettiler. Umuma faydalı olmak üzere, derece derece, gelişme yollarından geçtiler».

Tarım Kapitalizmi:

Beygirle toprağı işleyerek, daha derin toprakları kazmak ve yeni tarım araçlarından yararlanmak, toprak sahibi köylüler arasındaki, farkların daha fazla genişlemesine sebep olmuştu. Artık, geniş topraklara, boğazı tokluğuna çalışan ırgatlara malik

olan (derebeylik bakayası) çiftlik sahiplerile bunlardan daha çok topraklar üzerinde çalışan tarımcı arasında şu fark ortaya çıkmıştı: Geniş ve bakımsız araziye sahip olan büyük çiftlikler, zamanla darmadağınık bir hale gelmiş ve yok olmuştu. Çünkü zamanın şartların göre doğrudn doğruya toprak, bir şey anlatmıyordu. Toprağı değer haline getiren sermaye idi. Ziraat sermayedarı toprağını en fenni şartlarla işliyor, asrın teknik araçlarından yararlanıyor, böylece, büyük arazi sahibine göre küçük olan toprağından daha çok gelir sağlıyordu. Toprak genişliiğ ile değil üzerine dökülen sermayenin derecesi ile ölçülmekte idi. Bu durum karşısında, çok eski derebeyi çiftlikleri, modern tarımın icap ettirdiği şekillerde işlenen toprakların yannıda, değersiz bir hale gelmişlerdi.

Geleneksel zorbalıklara, zorla bedava adam çalıştırmağa da imkân vermiyordu. Çünkü boğaz tokluğuna çalışmak zorunda olan eski ırgatların ücret karşılığında, başkalarının tarlalarında çalışmaları kabildi. Öte yandan, derebeyi kalıntısı arasında, topraklarını yeni şartlara göre işleten ve bu suretle modern tarımcı tipine girenler de vardı.

Fakat ortakçı destanında: «Kirkora borcum var» diyen küçük köylü, bir avuç toprağını borçlusuna kaptırmamak için, daha çok alınteri dökmek zorundaydı. Bunların arasında da mülkiyetini kaybederek şehirlere dökülenler de vardı.

SONUÇ

Tutucu tarihçiler ve bu katagoriye giren bilim adamları, Osmanlı İmparatorluğunda, toprak rejiminin âdil bir reijm olduğuna, katılaşmış bir inançla bağlanmışlardır. Biz, kesin bir surette verilmiş olan bir hükme uymak zorunda değiliz. Zira, böyle bir hükmü vermeden önce, üç kıtaya yayılmış bulunan bir imparatorluğun, her ülkesindeki feodal düzenin biçimlerini, birbirinden iyice ayırt etmek lâzımdı. Bu gibi araştırmalara lüzım görmeden, ötedenberi tazelenerek tekrar edilen bu basma kalıp fikirlerin, gerçeklerden çok uzak olduğunu göz önünde tutmak zorundayız.

Araştırmamızın yukarıdaki bölümlerinde görüldüğü üzere, yerel feodal şekillerden bahsederken, Bosna ve Hersek ile Lübnan'daki feodal yapıları, tipik birer örnek olarak ortaya koymuştuk. Bu konulara ait birçok örnekler daha verilebilirdi. Irak'da görülen çöl üretim sistemi diyebileceğimiz toprak rejimi gibi... Bu ülkede, Mithat Paşanın Bağdat valiliği sırasında, Hindiye bölgesinde, miri (devlet) arazide çalışan pirinç üreticilerinin, %60 oranında devlete, ayrıca da şeyhlere pay vermesine, hiç bir yerde rastlamak kabil değildir.

Irak'da olduğu gibi, Mısır'da ve diğer Arap ülkelerinde, şeyhlerin, imamların, emirlerin (bunlar, bir kabilenin ve bir toplumun, dünya işlerinden başka din işlerine de karışan büyükleriydi.) fellâhlar-

la olan ilişkilerini araştıracak olsaydık, ortaya çok ilgi çekici konular çıkabilirdi. Fakat biz, ön sözümüzde de yazdığımız gibi, araştırmalarımızı ancak, Anadolu ve Rumeli eyaletlerine ayırmış bulunuyoruz. Bu duruma göre, sözünü ettiğimiz çevrenin dışına çıkamazdık.

Kitabımızın bir bölümünde, bizdeki feodal rejimin bünyesinde, esirlik döneminin kalıntılarına (kul taifesi) yer verildiği gibi, gene feodal düzen içinde, ticaret kapitalizminin filizlerini de (o zamanın sayısı pek az olan fermanlı, imtiyazlı tüccar tipleri) göstermeye çalıştık. Bu arada, derebeyliğin toprak rejimini ağır bir baskı altında tutan ve onu zamanla kendi bünyesine uyduran para ekonomisi bahislerine de, (toprak ve para) ayrıca bir bölüm ayırdık. Bütün bunlar, genel olarak her ülkedeki feodal rejimlerin niteliğini ortaya koyan, sürekli bir surette yürüyüp giden sosyal değişikliklerdi. Bu değişiklikler ve gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğunun feodal düzeninde de, kendisini göstermişti.

Reaya ve Köylü adında bir araya topladığımız bu araştırmalara son verirken, şu noktaya değinmeyi yararlı bulunuyoruz:

Reaya, yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz gibi, efendilerinin toprağında çalışan halk yığınlarıydı. İster merkezi feodalitenin kulu olan sipahi beyinin ister hiç bir hükümdara boyun eğmeyen bağımsız bir derebeyinin raiyyeti olsun, onların açısından ortada değişen hiç bir şey yoktu. Zira, feodalite, her ne biçime girerse girsin, sözünü ettiğimiz bu yığınlar, gene reaya idi. Yer değiştirme serbestisinden yoksun, kaba ve ağır çalışma usulleriyle, bir beyin toprağını ekip biçmek zorundaydı. Kısacası, bir kelime ile, bunlar, eski halk şairlerinin koşma

ve mânilerinde belirttikleri Yohsullar (yani yoksullar)dı.

Biz de, bir tarih denemesinden ibaret olan bu araştırmalarımızı, yoksulların açısından ele aldığımıza bir kez daha değinerek, konumuzu burada bitiriyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

A

Abdurrahman Vefik. (Maliye Okulunda verilen Ders Notları) Yıl: 1910.

Abdurrahman Şeref. Tarih-i Devlet-i Osmaniye. Cilt: 1 - 2.

Ahmet Rasim. Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi. Cilt: 2, yıl: 1910.

Ahmet Refik. Osmanlı Devletinde Türkiye Madenleri. Yıl: 1931.

Ahmet Refik. Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik. (İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi.) 1932.

Ahmet Refik. Hicri 11 inci Asırda İstanbul Hayatı. 1930.

Ahmet Refik. Hicri 12 nci Asırda İstanbul Hayatı. 1931.

Adana Vilâyeti Salnamesi. 1892.

Ali Haydar. Şerh-i Cedid-i Kanun-u Arazi. 1895.

Ahmet Şerif. Anadolu'da, Tanin. 1909.

C

Cevdet Paşa Tarihi. 2 nci baskı. Cilt: 1 - 12. İkinci baskı. 1893.

Curci Zeydan. İslâm Medeniyeti Tarihi. (Arapçadan çevrilmiştir) 1912.

Cemil Çalgüner. Türkiye Ziraat İşçileri. 1948.

D

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi. (1880 - 1914 yılları Kolleksiyonları)

E

Engelhart. Türkiye ve Tanzimat Tarihi (Fransızcadan çeviren: Prof. Ali Reşat) 1912.

Evliya Çelebi Seyyahatnamesi. Cilt: 1 - 12.

Ebulula. Hukuk-u Tasarrufiye-i Arazi. 1912.

F

Fetvalar. Nur-u Osmaniye Kitaplığı. (Yazma eserler) No: 2009, 2013, 2021.

Frederich Engels. The Peasant War In Germany. (İngiltere'de, basılan sayı). «Almanya'da Köylü Ayaklanmaları» 1927.

H

Hilmi Oran. Adana Ziraat Amelesi. (Vakit Gazetesi Yayınlarından.) 1939.

Hüseyin Rahmi. (Kurmay Yarbay) tarafından Rusçadan çevrilen Anadolu'nun Taksimi. 1926.

İ

İhsan Sungu. Ragıp Ziya Mağden. Türkiye Ziraat Tarihine Bir Bakış. (1 inci Köy ve Tarım Kongresi Yayınlarından) 1938.

İsmail Hüsrev. Türkiye'de Köy İktisadiyatı. 1934.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Anadolu Beylikleri, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri. 1937.

İktisat Fakültesi Mecmuası. Prof. Ömer Berkan'ın Araştırmaları. 1940.

İktisat Fakültesi Mecmuası. Prof. Dr. Kessler'in makaleleri. 1940. Sayı: 2.

İnsan Mecmuası. Prof. Hilmi Ziya Ülken'in makalesi. 1939. Sayı: 9.

K

Kanunname-i Al-i Osmani. (Millet kitaplığı, yazma nüsha; No: 82).

Koçu Bey Risalesi. Ali Kemal Aksu tarafından basılan nusha. 1939.

L

Lütfü Paşa. (Kanuni Devrinin vezirlerinden) Âsafname. İstanbul Âmedi Matbaası baskısı. 1910

Lütfü Tarihi. Abdürrahman Şeref'in Evrak Hazinesinden çıkardığı belgelere göre düzenlediği 8 inci cilt.

M

Millî Eğitim Bakanlığı. Tanzimat (100 üncü yıl dönümü yayınlarından.) 1940.

Millî Tetebbular Mecmuası. (Âsar-ı Müfide Kütüphanesi yayınlarından.) 1915.

Mansuri Zade Mustafa Paşa. Netayi-cil Vukuat. cilt: 1 - 4, 1893.

O

Osman Nuri. Mecelle-i Umur-u Belediye. Cilt: 1, 1922 (İstanbul Belediyesi yayınlarından).

Ortakçı Destanı. (Kütahya Vilâyeti Matbaası tarafından basılan nüsha.) 1930.

P

Pertev Naili. Köroğlu Destanı. (Türkiyat Enstitüsü yayını)

Peçevi Tarihi. 1931.

S

Süleyman Sudi. Defter-i Muktesit. 1890.
Solakzade Tarihi, Silâhtar Tarihi.

T

Türk Tarihi. Türk Tarihi Kurumu Yayınlarından. Cilt: 3. 1931.

Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından. (Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün çeşitli araştırmaları.) 1931.

Türk Yurdu. Dergisi. (Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün çeşitli araştırmaları.) 1924.

Takvim-i Vekayi. 1840, 1851, 1853 yıllarına ait kolleksiyonlar.

Tercüman-ı Ahval Gazetesi. 1863 kolleksiyonları.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi. 1882 yılı kolleksiyonları.

Y

Yusuf Akçora. Eski Şuray-ı Ümmet'deki makalelerinden. (Tanin Gazetesi yayınları.) 1912.

Yusuf Ziya Demirci. Anadolu Köylerinin Türküleri. 1939.

Z

Ziraat Gazetesi. 1881. (Türkiye'de, ilk olarak, yalnız tarım işlerine dair haberler ve bilgiler veren, onbeş günde bir çıkan gazete) 1881.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 5
GİRİŞ 18
FEODAL DÜZEN ÜSTÜNE GÖRÜŞLER 24
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KARIŞIK SOSYAL ÇEHRESİ 31
DEREBEY VE REAYA ARASINDAKİ ÜRETİM İLİŞKİLERİ 46
BATI FEODALİTESİLE KÜÇÜK BİR KARŞILAŞTIRMA . . . 62
FEODALİTENİN ÇÖKÜNTÜ DÖNEMİ 67
TOPRAK VE PARA . . 72
SİPAHİ DEREBEYLİĞİNİN ORTADAN KALDIRILMASI 86
FEODAL DÜZENDE TÜCCAR TİPLERİ 90
TİCARET SERMAYEDARLIĞININ DEREBEYLİĞE BASKISI . 110
KÖYLÜNÜN SOSYAL GELİŞİM VE OLUŞUMU . . . 127
MODERN TARIMCI TİPİNİN ORTAYA ÇIKIŞI 141
SONUÇ 148
BİBLİYOGRAFYA 151

HABORA KİTABEVİ YAYINLARI

BİLGİ DİZİSİ :

Marksist Açıdan Türk Romanı (**İ. Tatarlı - R. Mollof**)	10.00 T.L.
Halk Cumhuriyetine Doğru (**Georgi Dimitrov**)	10.00 T.L.
Reaya ve Köylü (**Hüseyin Avni Şanda**)	10.00 T.L.
Türkiye'de İşçi Sınıfı (**Oya Sencer**)	15.00 T.L.
Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi (**Oya Sencer**) 2. Baskı	5.00 T.L.
Yirminci Yüzyılda Marksizm (**Roger Garaudy**)	12.50 T..L
Sosyalizm (**Lenin**)	10.00 T.L.
Bitmemiş Devrim (**Isaac Deutscher**)	8.00 T.L.
Zirve Konferansı	10.00 T.L.
Yağma Edilen Türkiye (**Demirtaş Ceyhun**)	10.00 T.L.
Haçlı Emperyalizm (**Demirtaş Ceyhun**)	6.00 T.L.
Çin Kurtuluş Savaşı (**Mao Tse-Tung**)	10.00 T.L.
Leipzig Duruşması (**Ernst Fischer**)	10.00 T.L.
Millî Emniyet Dosyası (**Faik Muzaffer Ainaç**)	8.00 T.L.
31 Mart İsyanı (**Ecvet Güresin**)	7.50 T.L.
Kızıl Kitap (**De Gaulle**)	7.50 T.L.
Politika ve Üniforma (**C. de Gaulle**)	2.00 T.L.
Sosyalist Devrim (**Fidel Castro**)	8.00 T.L.
Ya Vatan Ya Ölüm (**Fidel Castro**)	7.50 T.L.
Çekoslovakya Meselesi (**Fidel Castro**)	5.00 T.L.
Fidel Castro Konuşuyor (**L. Lockwood — F. R. Allemann**)	5.00 T.L.
Ho Amca (**Kuzey Vietnamlılar Anlatıyor**)	8.00 T.L.
Vietnamda Halk Savaşı ve Amerika (**Giap**)	7.50 T.L.
Amerika'daki Sefalet (**Michael Harrington**)	10.00 T.L.
Amerikan Komünist Partisi (**Ahmet Angın**)	7.50 T.L.
Bolşevizm (**Bertrand Russell**)	7.50 T.L.

Rusya Seferi **(Yılmaz Çetiner)**	6.00 T.L.
Yasak Kitaplar **(Bülent Habora)**	6.00 T.L.
Lidice **(Eleanor Wheeler)**	5.00 T.L.
Dünya Hükümeti C.I.A. **(Finney — Wecker)** 2. Baskı	4.00 T.L.
Lenin **(Jozef Stalin)**	4.00 T.L.
Anarşizm **(Kropotkin)**	4.00 T.L.
Seçme Düşünceler **(Bakunin)**	4.00 T.L.
Sosyalist Realizm **(A. Siniavski)**	4.00 T.L.
Sosyalizm, Sendikalizm, Komünizm, Anarşizm **(C.E.M. Joad)**	5.00 T.L.
Nazım Hikmet Üzerine **(Zühtü Bayar)**	3.00 T.L.
Grevler, Sendikalar, Partiler **(Rosa Lüxemburg)**	6.00 T.L.

ROMAN DİZİSİ :

Allahın Fukarası **(Nikos Kazancakis)**	15.00 T.L.
İspanya Yaşasın Ölüm **(Nikos Kazancakis)**	10.00 T.L.
Toda Raba **(Nikos Kazancakis)**	10.00 T.L.
İşte Bizim Dünya **(William Golding)**	10.00 T.L.
Çirkin Amerikalı **(W. Lederer - E. Burdick)**	10.00 T.L.
Gürültülü Birkaç Saat **(Muzaffer Buyrukçu)**	10.00 T.L.
Cezaevi Günleri **(Max Frisch)**	12.50 T.L.
Ünlü Filimlerin Romanları — **Ciltli kuşe şömiz —**	15.00 T.L.
Ve O Döndü **(Boris Polevoy)**	7.50 T.L.
32 Saat Özgürlük **(Gyula Hernadi)**	7.50 T.L.
Hafiye **(Maksim Gorki)**	6.00 T.L.
Savaşın Yankıları **(Anatoli Kalinin)**	6.00 T.L.
Amerika Amerika **(Elia Kazan)**	6.00 T.L.
Savaş Çağı Umut Çağı **(Oya Baydar)**	6.00 T.L.
Natacha **(A. Roube Janski)**	5.00 T.L.
400 Darbe **(F. Truffaut — M. Moussy)**	5.00 T.L.
Dolce Vita — Tatlı Hayat **(F. Fellini — Lo Duca)**	5.00 T.L.

HİKÂYE DİZİSİ :

Güzel İmperia **(Honore de Balzac)**	10.00 T.L.
Gizlilik **(Jean-Paul Sartre)**	10.00 T.L.
Bir Şefin Çocukluğu **(Jean-Paul Sartre)**	5.00 T.L.
Kavga **(Muzaffer Buyrukçu)**	6.00 T.L.
Darağacından Rapor — **Çekoslovak Hikâyeleri**	3.00 T.L.

ŞİİR DİZİSİ :

Destanlar **(Afşar Timuçin)** Ciltli	10.00 T.L.
Tahir ile Zühre **(Afşar Timuçin)**	3.00 T.L.
Gebe **(A. Aydın Hatipoğlu)**	3.00 T.L.
Çömçe Gelin **(A. Aydın Hatipoğlu)**	3.00 T.L.
Yasak **(Sennur Sezer)**	3.00 T.L.
Soy Savaşı **(Ceyhun Can)**	3.00 T.L.
Şiirlerle Sinema — **Antoloji** —	3.00 T.L.
Rus Ozanları — **Antoloji** —	3.00 T.L.
Kuytu Sular **(Eray Canberk)**	2.00 T.L.

OYUN DİZİSİ :

Seçmeler — Nobel 1966 **(Nelly Sachs)**	5.00 T.L.
Tahtakurusu **(Mayakovski)**	4.00 T.L.

SENARYO DİZİSİ :

Sevmek Seni **(Cengiz Tuncer)**	3.00 T.L.
Aşkın Dünü, Bugünü, Yarını (Tarık Dursun K.)	3.00 T.L.

75

Prof. Niyazi Berkes, YURT VE DÜNYA dergisinde (sayı: 7 yıl: 1941 Aralık) REAYA VE KÖYLÜ'den söz ederken, eserin karakteristik yönlerini belirtmiş, bizdeki derebeylik ile Avrupa derebeyliği arasındaki benzerliklere değinmiş, Reaya ve Köylü arasındaki ilişkilerin bir özetini yapmıştır. Niyazi Berkes, kitabın yazarı hakkında diyor ki:

«Yazarın, önemli ve karışık konuları, açık ve kısa bir surette okuyuculara anlatmakta, özel bir kabiliyeti vardır.»

Yazının sonunda da: «Hüseyin Avni Şanda'nın bundan önce yazdığı 'Yarım Sömürge Oluş Tarihi' adlı eseri gibi, bu da, memleketimizin ekonomi tarihini aydınlatıcı bir eserdir.»

HABORA
kitabevi

Kapak: DERMAN ÖVER

8 Lira